

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

*Навчальний посібник
за редакцією д.е.н., професора Кізими Т.О.*

Тернопіль
2017

УДК 64.031.3
ББК 65.26я73
К 38

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ: *Кізима Т.О.* – професор кафедри фінансів ім. С.І. Юрія ТНЕУ, д.е.н., професор (розділи 1 і 8); *Письменний В.В.* – доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія ТНЕУ, к.е.н., доцент (розділи 1 і 4); *Коваль С.Л.* – доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія ТНЕУ, к.е.н., доцент (розділи 5 і 9); *Карпишин Н.І.* – доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія ТНЕУ, к.е.н., доцент (розділи 3 і 7); *Сидор І.П.* – доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія, к.е.н., доцент (розділи 2 і 10); *Письменна Т.В.* – доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування ТНЕУ, к.е.н. (розділ 6).

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Панухник О.В.* – завідувач кафедри економіки та фінансів Тернопільського національного технічного університету ім. Івана Пулюя, д.е.н., професор; *Болгар Т.М.* – завідувач кафедри міжнародних фінансів, обліку та оподаткування Університету ім. Альфреда Нобеля (м. Дніпро), д.е.н., доцент; *Беляєв О.А.* – практикуючий спеціаліст у сфері фінансової грамотності ТОВ «Салве Файненс Україна» (м. Харків).

*Рекомендовано до друку Вченою радою ТНЕУ
(протокол №3 від 15.12.2017).*

Кізима Т.О.

К 38 Методика викладання фінансової грамотності: навч. посіб. / Т.О. Кізима, В.В. Письменний, С.Л. Коваль, Н.І. Карпишин та ін.; за ред. д.е.н., професора Кізими Т.О. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 200 с.

ISBN 978-617-7516-44-5

У навчальному посібнику розглянуто питання, що стосуються основ фінансової грамотності населення, психології грошей та її впливу на суспільній добробут, формування сімейного бюджету і планування особистих фінансів, оподаткування та податкової культури, здійснення заощаджень і інвестиційної діяльності домогосподарств, страхування й пенсійного забезпечення громадян, особливостей їхньої фінансової поведінки, фінансового шахрайства й особистої фінансової безпеки населення, методики та психолого-педагогічних аспектів викладання фінансової грамотності в навчальних закладах.

Навчальний посібник призначений для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів. Книга буде корисною вчителям, учням шкіл і всім, хто прагне поглибити свої знання та навички з основ фінансової грамотності.

**УДК 64.031.3
ББК 65.26я73**

ISBN 978-617-7516-44-5

© Кізима Т.О., Письменний В.В.,
Коваль С.Л., Карпишин Н.І.,
Сидор І.П., Письменна Т.В., 2017.
© ТНЕУ, 2017.
© ФОП Осадца Ю.В., 2017.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
РОЗДІЛ 1. МОНІТОРИНГ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ОЦІНКА В УКРАЇНІ	
Резюме	7
Схеми і таблиці	11
Практичні завдання	17
Тести	17
Ребуси	19
Кросворд	20
Література	20
Термінологічний словник	22
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЇ ГРОШЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ	
Резюме	23
Схеми і таблиці	27
Практичні завдання	37
Тести	37
Ребуси	39
Кросворд	39
Література	40
Термінологічний словник	41
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОГО БЮДЖЕТУ І ПЛАНУВАННЯ ОСОБИСТИХ ФІНАНСІВ	
Резюме	44
Схеми і таблиці	50
Практичні завдання	57
Тести	57
Ребуси	59
Кросворд	60
Задачі	61
Література	63
Термінологічний словник	64
РОЗДІЛ 4. ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА КУЛЬТУРА	
Резюме	67
Схеми і таблиці	70
Практичні завдання	80
Тести	80
Ребуси	82
Кросворд	83

Задачі	84
Література	84
Термінологічний словник	85
РОЗДІЛ 5. ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ	
Резюме	87
Схеми і таблиці.....	92
Практичні завдання	104
Тести.....	105
Ребуси	107
Кросворд	107
Задачі.....	108
Література	109
Термінологічний словник	110
РОЗДІЛ 6. СТРАХУВАННЯ ЯК ВИД ФІНАНСОВОЇ ПОСЛУГИ	
Резюме	112
Схеми і таблиці.....	115
Практичні завдання	119
Тести.....	120
Ребуси	122
Кросворд	122
Задачі.....	124
Література	124
Термінологічний словник	125
РОЗДІЛ 7. ПЕНСІЯ ТА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН	
Резюме	128
Схеми і таблиці.....	136
Практичні завдання	140
Тести.....	140
Ребуси	142
Кросворд	142
Література	143
Термінологічний словник	144
РОЗДІЛ 8. АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ	
Резюме	146
Схеми і таблиці.....	152
Практичні завдання	159
Тести.....	159
Ребуси	161
Кросворд	161
Література.....	162

Термінологічний словник.....	163
РОЗДІЛ 9. ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО І ОСОБИСТА ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ГРОМАДЯН	
Резюме	166
Схеми і таблиці	168
Практичні завдання.....	176
Тести.....	176
Ребуси	178
Кросворд	179
Література	180
Термінологічний словник.....	181
РОЗДІЛ 10. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ	
Резюме	183
Схеми і таблиці	188
Практичні завдання.....	194
Тести.....	194
Ребуси	196
Кросворд	197
Література	197
Термінологічний словник.....	198

ПЕРЕДМОВА

Грамотність населення є важливою ознакою сучасного суспільства й багато в чому визначає рівень життя громадян, забезпечуючи їм доступ до якісніших освіти, роботи й послуг. Це вповні стосується й фінансової грамотності та фінансової культури, адже фінансові відносини стали невід'ємним атрибутом сучасного життя.

У зв'язку з цим актуалізується необхідність розширення підготовки вищими навчальними закладами України фахівців за напрямом «Фінанси, банківська справа і страхування». Вітчизняний ринок уже потребує й потребуватиме в майбутньому саме таких фахівців, оскільки добробут громадян поступово зростає, формується середній клас, який і ставатиме основним споживачем такого роду послуг. Економічні реалії вимагають адекватної реакції освітянського простору на запити сьогодення.

Актуальною є проблема підвищення фінансової грамотності школярів. Вважаємо, що надзвичайно корисним було б у школах, поряд із введенням спеціалізованого предмету «Фінансова грамотність», створити систему факультативної освіти в межах державно-приватного партнерства, яка за активної участі вітчизняних фінансових інституцій, некомерційних організацій і вищих навчальних закладів стимулювала б розвиток позакласних форм роботи зі школярами.

Навчальний посібник охоплює широке коло питань, що стосуються основ фінансової грамотності населення, психології грошей та її впливу на суспільній добробут, формування сімейного бюджету, оподаткування та податкової культури, здійснення заощаджень і інвестиційної діяльності домогосподарств, страхування й пенсійного забезпечення громадян, фінансового шахрайства й особистої фінансової безпеки населення, методики та психолого-педагогічних аспектів викладання фінансової грамотності в навчальних закладах. Перевірити знання допоможуть тести, ребуси і кросворди. Також у ньому представлені задачі, які дадуть змогу набути практичних навиків з управління особистими фінансами.

Навчальний посібник сприятиме подолаю байдужого ставлення більшості українців до грошей і свого фінансового майбутнього, формуванню в них філософії впевненості у власних силах, завдяки чому кожен громадянин зможе досягти фінансової незалежності та зберегти її протягом усього життя. Українці мають зрозуміти, що бути фінансово грамотною людиною – сьогодні не лише престижно та модно, але й украй необхідно.

РОЗДІЛ 1

МОНІТОРИНГ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ОЦІНКА В УКРАЇНІ

МЕТА: отримання знань і навиків із проведення моніторингу рівня фінансової грамотності населення, його оцінки в контексті вітчизняного та зарубіжного досвіду.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: моніторинг; оцінка; рівень фінансової грамотності; фінансово грамотний громадянин; складові фінансової грамотності; компоненти фінансової грамотності.

ПЛАН

1. Сутність і необхідність підвищення рівня фінансової грамотності в сучасних умовах.
2. Складові фінансової грамотності та їх характеристика.
3. Моніторинг рівня фінансової грамотності населення в Україні.
4. Основні компоненти фінансової грамотності.
5. Зарубіжний досвід підвищення рівня фінансової грамотності населення та можливості його використання в Україні.

РЕЗЮМЕ

У сучасних умовах розвитку української економіки з'являються нові фінансові продукти та послуги (рис. 1.1). Утім через низьку фінансову грамотність наші співвітчизники бувають не лише слабо підготовлені до їх використання, а й не володіють навиками складання сімейного бюджету, заповнення фінансових документів, відстоювання власних фінансових інтересів тощо. Фінансова грамотність передбачає вміння особи розпоряджатися коштами з найменшими втратами та найбільшими вигодами. Водночас фінансово грамотні люди краще захищені від фінансових ризиків і відповідально ставляться до управління особистими фінансами.

Можна дати безліч відповідей на запитання: *що означає бути фінансово грамотним?* (рис. 1.2). По-перше, така людина завжди планує бюджет на тривалий період (для придбання автомобіля, навчання дітей, проведення відпустки тощо); по-друге, вміє знаходити фінансову

інформацію на інтернет-ресурсах, у спеціалізованій літературі або під час консультування з фахівцями; по-третє, володіє азами фінансово-правової грамотності для юридично правильного укладення договорів, заповнення декларацій і звітності; по-четверте, розуміє призначення фінансових установ й інструментів, користується фінансовими продуктами і послугами.

Таким чином, *фінансова грамотність населення* – це сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами, а також здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень (табл. 1.1).

Безумовно, у підвищенні рівня фінансової грамотності мають бути зацікавлені передусім самі *громадяни* (рис. 1.3), адже грамотний споживач фінансових продуктів і послуг є краще захищеним від шахрайських дій зі сторони недобросовісних продавців таких продуктів і послуг. Низький же рівень фінансової грамотності населення призводить до прийняття неефективних інвестиційних рішень, збільшення рівня особистих боргових зобов'язань, передачі негативного фінансового досвіду підростаючому поколінню тощо.

У підвищенні фінансової грамотності громадян має бути зацікавлена й *держава*, оскільки її високий рівень сприяє притоку тимчасово вільних коштів населення у фінансовий сектор, стимулює розвиток конкуренції на фінансовому ринку та забезпечує макроекономічну стабільність у суспільстві.

Зацікавленими у високому рівні фінансової грамотності є також *інституції фінансового ринку*. Недостатня фінансова грамотність споживачів сприяє росту негативних зовнішніх ефектів, спровокованих недобросовісними надавачами фінансових послуг, що призводить до зменшення довіри населення до фінансового сектору загалом. Фінансові установи абсолютно не зацікавлені у фінансово неосвічених громадянах, оскільки чим більше буде фінансово грамотних клієнтів, тим стабільніше працюватиме фінансовий ринок і, відповідно, знижуватиметься частка ризикових фінансових операцій.

Більшість фахівців стверджують про незадовільний рівень фінансової грамотності населення в Україні. Одна з причин – погана обізнаність у фінансових питаннях і відсутність навиків використовувати здобуті знання на практиці. Якщо в економічних університетах студентів навчають приймати зважені рішення у сфері управління особистими фінансами, то значний прошарок суспільства перебуває поза межами конкуренції, стикаючись із фінансовим шахрайством, зловживаннями працівників фінансових установ, недотриманням економічних прав і свобод громадян. Причому така негативна тенденція щороку посилюється.

Так, 27% громадян України взагалі не роблять заощаджень, а через негативний досвід із банківськими депозитами кожен другий заощадження тримає вдома «під матрацом»¹ (рис. 1.4). Це можна пояснити тим, що фінансові установи не пропонують споживачам прозорих умов надання своїх продуктів і послуг, не попереджають про всі можливі наслідки у разі порушення клієнтами взятих на себе зобов'язань, не завжди добросовісно виконують і власні повноваження. Водночас через інфляційні процеси, курсові різниці й інші чинники заощадження втрачають свою вартість.

Недовіра до банків спостерігається в кожного четвертого українця. Натомість сьогодні необхідно створити належні умови для формування культури фінансових відносин між усіма суб'єктами – установами, які надають фінансові продукти й послуги та їх споживачами. Поки таких умов немає, 39% населення України не мають банківських рахунків, а більшість громадян користуються лише базовими фінансовими послугами (оплата комунальних платежів через банк – 72%; користування банківськими картками – 68%; отримання споживчих кредитів – 30%; проведення платежів через термінали – 38%²).

Однією з причин низького рівня фінансової грамотності населення є відсутність у навчальному процесі середніх та вищих навчальних закладів обов'язкових або факультативних занять з основ фінансової грамотності. Натомість за кордоном дітей ще з юного віку навчають, як ефективно управляти особистими фінансами (табл. 1.2). В Україні лише з 2012 р. було започатковано проект з підвищення рівня фінансової грамотності населення, до реалізації якого були залучені органи державної влади, банки, громадські організації та навчальні заклади. Його мета – заохотити громадян до прийняття зважених фінансових рішень відповідно до тих чи інших життєвих обставин.

У рамках проекту «Розвиток фінансового сектору» Міністерство освіти і науки України разом із Національним банком України реалізувало заходи з підвищення рівня фінансової грамотності української молоді. Його основою був курс «Фінансова грамотність», який викладався в 70 школах 14 регіонів³, для чого розроблено навчальну програму, підручник, робочий зошит для учня й навчальний посібник для вчителя. Незважаючи на певні зрушення в напрямі підвищення рівня фінансової грамотності населення, в Україні відсутній системний підхід до розв'язання цієї проблеми.

Про усвідомлення громадянами важливості підвищення рівня фінансової грамотності населення свідчить проведене у 2016 р.

¹ Оцініть фінансову грамотність українців. URL: <http://vseprogroshi.com.ua/ocinit-finansovu-gramotnist-ukrayinciv.html> (дата звернення: 21.06.2017).

² Там само.

³ Соркін І.В. Методологічні засади розроблення стратегічних документів щодо фінансової грамотності. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 2. С. 304.

учасниками проекту «Фінансова просвіта / Financial education» соціологічне опитування в м. Тернополі (рис. 1.5). Крім поданих на рисунку даних, 81% респондентів стверджували, що фінансова грамотність може суттєво покращити їхній матеріальний стан; 60% планують свій особистий або сімейний бюджет; 21% користуються спеціалізованими комп'ютерними програмами для планування свого бюджету; 68% мають уявлення про механізми заощадження та накопичення коштів; 37% отримували персональні фінансові консультації.

Загалом можна виокремити такі *причини низького рівня фінансової грамотності населення в Україні (рис. 1.6)*: по-перше, відсутність сформованих традицій навчання основам фінансової грамотності, що зумовлено специфікою пострадянського розвитку держави; по-друге, неналежне забезпечення потенційних учасників ринку необхідною якісною й об'єктивною фінансовою інформацією; по-третє, відсутність сформованого інституту незалежних фінансових консультантів; по-четверте, низька затребуваність фінансових знань основною масою населення, нерозуміння їх практичної ролі на окремих етапах життєвого циклу.

Фінансова грамотність передбачає наявність таких основних компонент, як вміння заощаджувати, вміння витратити та вміння заробляти (рис. 1.7). Свого часу німецький письменник *Б. Авербах* казав: *нажити багато грошей – хоробрість, зберегти їх – мудрість, а вміло витратити – мистецтво*. Тому для того, аби максимально оптимізувати свої споживчі витрати, громадянам потрібно визначитися, до якої групи споживачів вони належать, щоб у подальшому мати можливість раціонально формувати свої витрати (табл. 1.3).

Можна виділити кілька базових *принципів раціоналізації витрат (рис. 1.8)*:

- планування витрат, яке є запорукою здійснення найнеобхідніших покупок і гарантом збереження коштів від необґрунтованого витрачання;
- грамотне споживання (до покупок потрібно ставитися серйозно та зважливо, здійснювати їх у потрібний час і в потрібному місці);
- детальний аналіз витрат (виділення часу для критичного аналізу особистих витрат дасть можливість зекономити значні ресурси в майбутньому);
- формування раціональної моделі сімейного бюджету, яка передбачає ефективне та обов'язково спільне управління вхідними й, особливо, вихідними грошовими потоками;
- купівля речей у потрібний час та якомога дешевше, наприклад, під час розпродажів, де можна зекономити чималу суму грошей;
- проведення маркетингового дослідження при здійсненні великих покупок із метою виявлення нижчих цін;

– ведення здорового способу життя (на відсутності шкідливих звичок також можна зекономити).

У сучасних умовах важливим об'єктом особистого фінансового менеджменту стають інвестиційні витрати, напрями оптимізації яких подано на *рис. 1.9*.

Основними заходами держави, спрямованими на підвищення рівня фінансової грамотності населення в Україні є: координаційно-консолідуючі заходи; заходи моніторингово-аналітичного характеру; заходи контрольного-регулюючого характеру; освітні заходи (*табл. 1.4*).

Завдання підвищення рівня фінансової грамотності населення – це, безумовно, сфера відповідальності і держави, і бізнесу, і сім'ї. Проте для того, щоби досягнути належного рівня фінансової грамотності, ми повинні здолати відверто пасивне ставлення більшості українців до створення власного добробуту і сформувані в наших співвітчизників філософію «опори на власні сили». Завдяки цьому кожен громадянин зможе досягти фінансової незалежності та зберегти її впродовж усієї життєдіяльності. Українці мають зрозуміти, що бути фінансово грамотним сьогодні не лише престижно, але і вкрай необхідно.

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

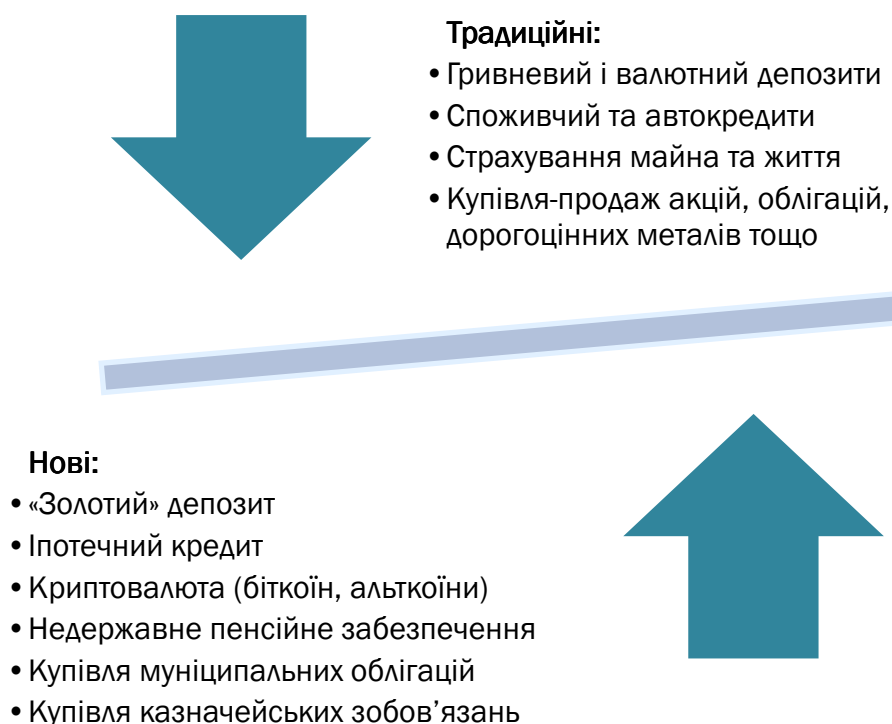

Рис. 1.1. Традиційні та нові фінансові продукти і послуги

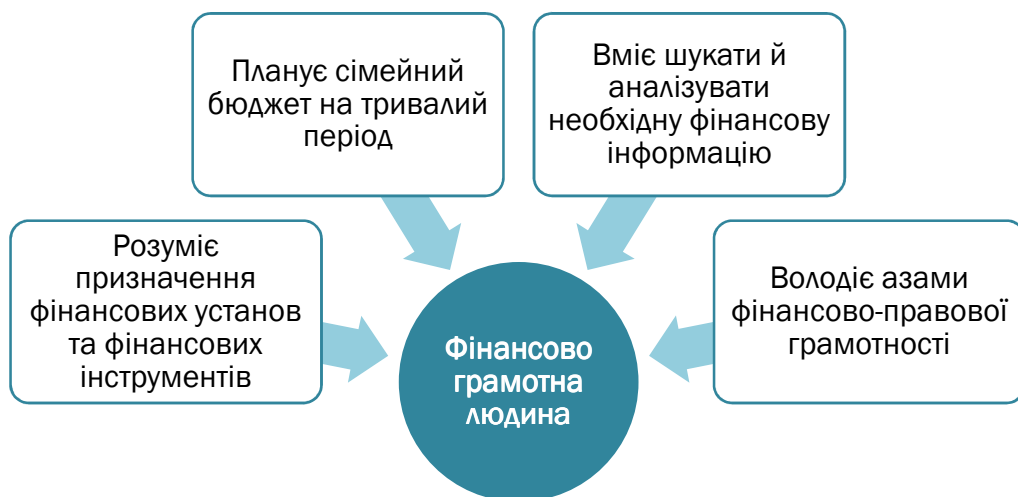

Рис. 1.2. Ознаки фінансово грамотної людини

Таблиця 1.1

Складові фінансової грамотності населення

Складові фінансової грамотності	Характеристика
Світоглядні позиції	Формування культури фінансової поведінки, яка починається з планування сімейного бюджету, наявність традицій управління особистими (сімейними) фінансами
Знання	Володіння фінансовою термінологією, розуміння природи та функцій фінансового ринку, фінансових інститутів і інструментів, які функціонують на ньому, знання прав і обов'язків споживача фінансових продуктів і послуг
Навики	Вміння шукати та знаходити потрібну фінансову інформацію, аналізувати її, розуміти інформацію, яка міститься в договорі, порівнювати пропозиції різних компаній, подавати скаргу у випадку порушення прав споживача фінансової послуги

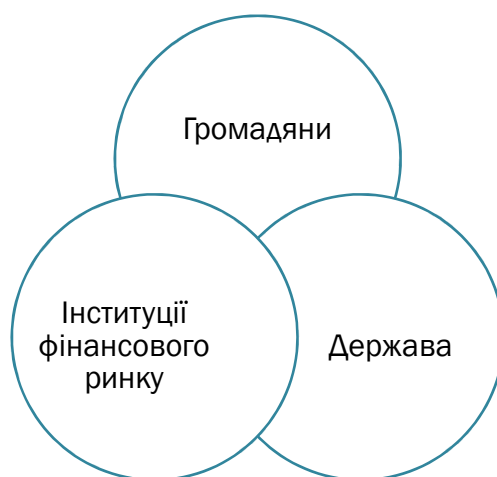

Рис. 1.3. Суб'єкти, зацікавлені у підвищенні рівня фінансової грамотності

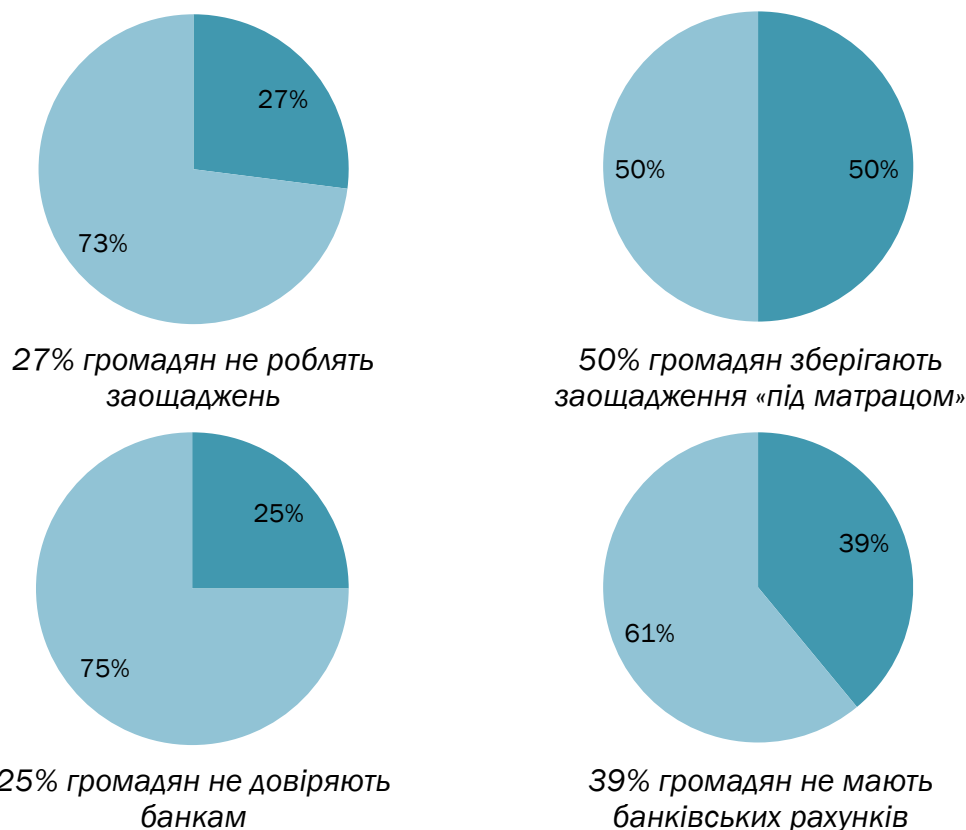

Рис. 1.4. Дані, які свідчать про фінансову грамотність українців¹

Таблиця 1.2

Інформаційно-освітні продукти в рамках державних програм у зарубіжних державах

Програми	Держави	Інструменти та заходи
Understanding money (розуміння грошей)	Австралія	Серія ігор Get Real (16–18 років); програма розвитку кар'єри
Економічна та фінансова грамотність	Австрія	Екскурсії до Музею грошей; курсування «євроавтобуса»
Забезпечення майбутнього	Голландія	«Пенсійні години» для студентів вищих навчальних закладів
My money week	Канада	Ігрові розвиваючі шоу «Фінансовий геній», «Інвестор» тощо
Програма Національного банку	Польща	Мультимедійні презентації; електронні навчальні курси; освітній пакет для вчителів та батьків
Уроки для життя	США	Вказівки для викладачів з планами занять; рольові ігри та кейси для дітей і дорослих
Фінанси для всіх	Франція	Глосарії, вікторини, кросворди й анаграми; книжки для дітей і батьків; форум для викладачів

¹ Побудовано на основі [Оцініть фінансову грамотність українців. URL: <http://vseprogroshi.com.ua/ocinit-finansovu-gramotnist-ukrayinciv.html> (дата звернення: 21.06.2017)].

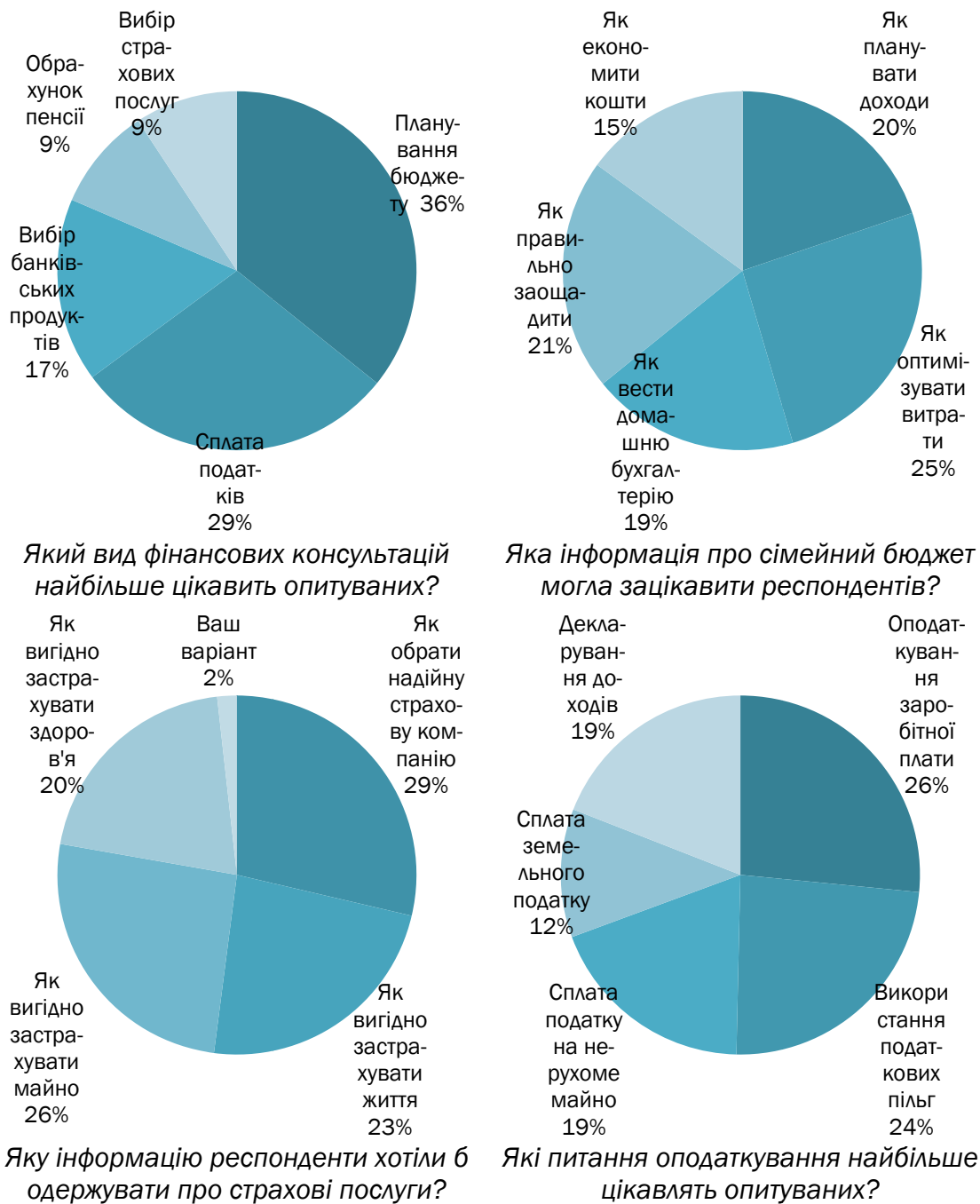

Рис. 1.5. Дані соціопитування з фінансової грамотності в м. Тернополі

- Відсутність сформованих традицій навчання основам фінансової грамотності, що зумовлено специфікою розвитку держави
- Неналежає забезпечення потенційних учасників ринку якісною й об'єктивною фінансовою інформацією
- Відсутність сформованого інституту незалежних фінансових консультантів
- Низька затребуваність фінансових знань основною масою населення, нерозуміння їх практичної ролі на окремих етапах життєвого циклу

Рис. 1.6. Причини низького рівня фінансової грамотності українців

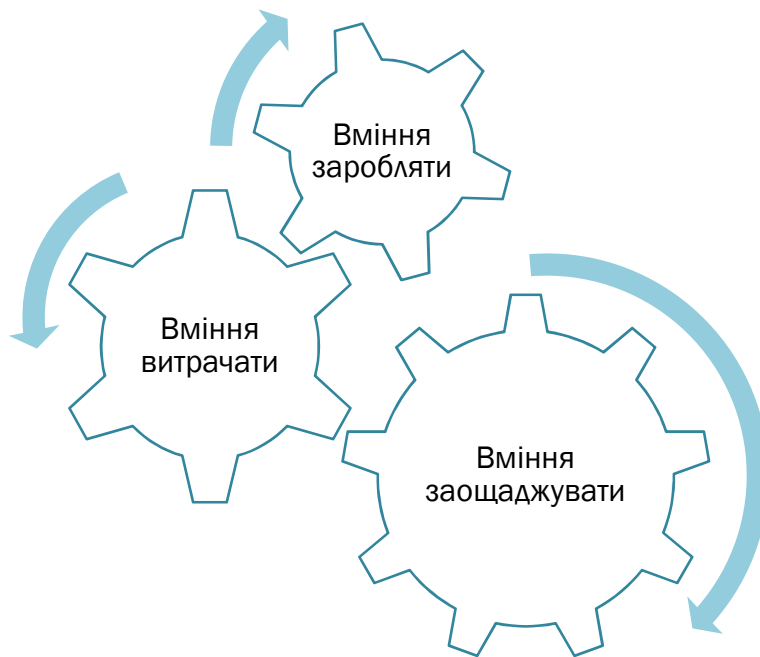

Рис. 1.7. Компоненти фінансової грамотності

Таблиця 1.3

Типи споживачів за методам формування своїх витрат

Споживачі	Характеристика
Депресивні споживачі	Для них покупки є способом емоційної розрядки. Такі індивіди часто купують непотрібні речі і, як правило, здійснюють зайві витрати, не узгоджені з їхніми доходами
Споживачі-наслідувачі	Здійснюють покупки під впливом знайомих і друзів за принципом: «у мене також повинно бути». Такі люди, як правило, частіше стикаються з фінансовими проблемами
Жертви реклами	Вірять у необхідність для них усіх товарів, про які їм стає відомо з рекламних оголошень. Такі споживачі не лише здійснюють необґрунтовані витрати, але досить часто наносять шкоду власному здоров'ю
Споживачі, які купують для особистого задоволення	Не можуть відмовити собі в задоволенні купити не дуже потрібну річ. Такі люди здійснюють надлишкове споживання, в основному, за рахунок непередбачених доходів
Скупі споживачі	Не купують навіть необхідні товари і здатні економити на харчуванні
Раціональні споживачі	Здійснюють заплановані витрати і здатні відкласти покупку, щоб переконатися в її доцільності

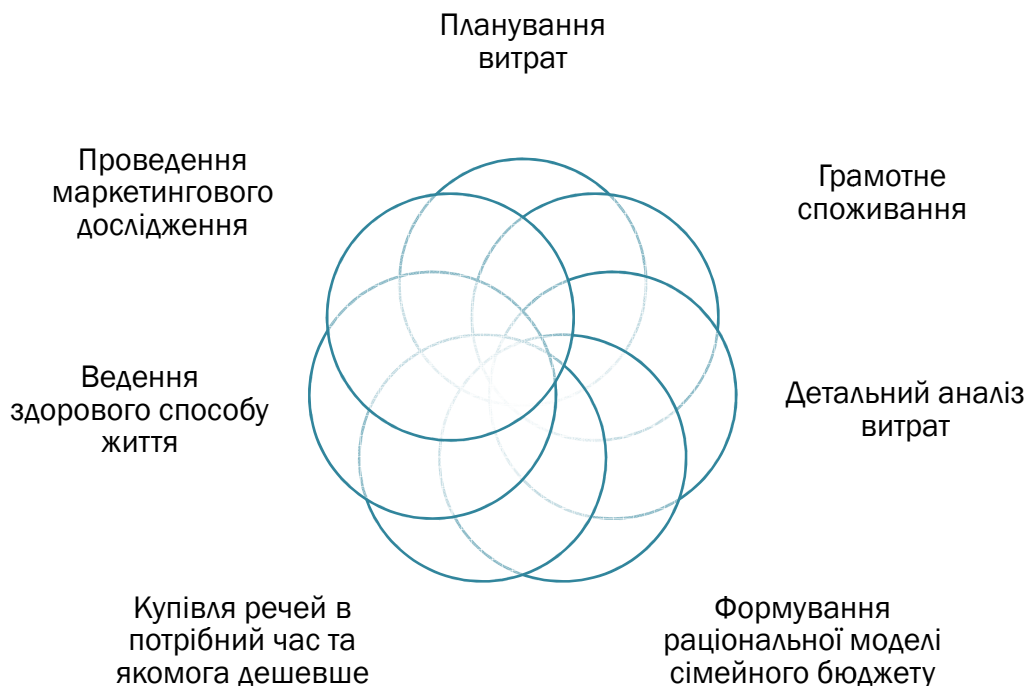

Рис. 1.8. Принципи раціоналізації витрат

Плануючи інвестиції, обов'язково вивчати альтернативні їх варіанти (корисно радитися, збирати інформацію, консультуватися зі спеціалістами)

Приймаючи рішення про інвестування, вивчати документи, читати та запитувати, щоб самим навчитися розуміти особливості сегменту ринку

Детально аналізувати взаємозв'язок ризику і дохідності, пам'ятаючи про те, що чим більшим є імовірний дохід, тим більшим буде і ризик

Завжди намагатися розподіляти ризики, за жодних обставин не вкладати усі свої заощадження в один фінансовий інструмент

Крок за кроком вибудовувати власну інвестиційну стратегію («краще недосконалий план, ніж ніякого») на основі усвідомлених фінансових рішень

По можливості формувати резервний фонд на випадок непередбачених подій (у трьохкратному розмірі місячних витрат)

Ніколи не вкладати останні гроші, адже це дуже ризиковано, до того ж інвестиції не повинні зменшувати задоволення поточних потреб

Не піддаватися тиску, коли хтось агітує дуже швидко і терміново вкласти гроші, обіцяючи неймовірні вигоди (у 99% випадків виникають збитки)

Рис. 1.9. Напрями оптимізації інвестиційних витрат

Напрями реалізації державних заходів, спрямовані на підвищення рівня фінансової грамотності населення в Україні

Заходи	Характеристика
Координаційно-консолідуючі заходи	Держава повинна стати єдиним координаційним центром, організатором публічної дискусії з цієї тематики. Важливим завданням має стати недопущення ситуації, за якої програми підвищення фінансової грамотності зводяться до маркетингових дій фінансових установ й інституцій щодо просування власних продуктів і залучення клієнтів
Заходи моніторингово-аналітичного характеру	Держава має акумулювати інформацію щодо проблемних сегментів ринку фінансових послуг для населення і публікувати на сайтах відповідних контролюючих та регулюючих органів аналіз найтипівіших проблемних випадків, а також розміщувати матеріали, які можуть бути корисними для людей, котрі опинилися в конфліктних ситуаціях
Заходи контрольньо-регулюючого характеру	Держава повинна здійснювати політику, спрямовану на підвищення прозорості роботи вітчизняних фінансових інституцій, слідкувати за тим, щоб недобросовісні учасники не мали можливості надавати послуги населенню
Освітні заходи	Держава через наявні у її підпорядкуванні освітні установи здатна впливати на якість популяризації та поширення фінансових знань. Досить актуальною у цьому контексті є проблема підвищення фінансової грамотності школярів, адже саме в межах шкільної освіти можна максимально охопити різні прошарки населення, включаючи і батьків учнів

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Складіть анкету та проведіть опитування серед своїх рідних, друзів або знайомих. За його результатами визначте рівень фінансової грамотності у вашого оточення.

2. Проведіть моніторинг одного з компонентів фінансової грамотності населення в Україні.

3. Використовуючи зарубіжний досвід, розробіть програму заходів для підвищення фінансової грамотності населення в Україні.

ТЕСТИ

1. Які компоненти фінансової грамотності населення?

- а) вміння заробляти;
- б) вміння витратити;
- в) вміння заощаджувати;
- г) усі відповіді правильні.

2. Виберіть державу, у якій уперше була піднята проблема фінансової грамотності населення:

- а) Україна;*
- б) США;*
- в) Франція;*
- г) Великобританія.*

3. Урядом якої держави було зроблено ставку на формування національної філософії «опори на власні сили», щоби кожен громадянин зміг досягнути фінансової незалежності і зберегти її в похилому віці?

- а) США;*
- б) Сінгапур;*
- в) Великобританія;*
- г) Канада.*

4. У якій державі громадян навчають основам управління грошовими доходами і витратами під час стихійних лих, терористичних актів або у випадку раптової хвороби?

- а) США;*
- б) Японія;*
- в) Великобританія;*
- г) Росія.*

5. У якій державі після прийняття закону про фінансову безпеку процес фінансової освіти населення набув офіційного характеру?

- а) Швеція;*
- б) Японія;*
- в) Франція;*
- г) Україна.*

6. Які заходи щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення використовуються в Польщі?

- а) залучення до фінансової освіти підростаючого покоління;*
- б) залучення до фінансової освіти малозахищених верств населення;*
- в) співпраця зі ЗМІ щодо популяризації фінансових знань;*
- г) усі відповіді правильні.*

8. Фінансова грамотність населення – сукупність ... громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень.

- а) грошових коштів;
- б) світоглядних позицій, знань і навиків;
- в) фінансових знань;
- г) набутого досвіду.

9. Установки – це:

- а) сформовані населенням традиції й культура фінансової поведінки, рівень усвідомлення необхідності підвищення фінансової грамотності;
- б) освоєння й розуміння населенням основних фінансових категорій, понять, явищ та процесів;
- в) уміння знаходити та аналізувати фінансову інформацію;
- г) немає правильної відповіді.

10. Уміння знаходити й аналізувати фінансову інформацію, спостерігати за подіями на фінансовому ринку, порівнювати пропозиції щодо інвестування коштів у фінансові активи від різних фінансових інституцій, здатність уважно читати договори щодо придбання фінансових послуг і розуміти закладену в них інформацію – це:

- а) знання;
- б) навички;
- в) установки;
- г) стереотипи.

РЕБУСИ

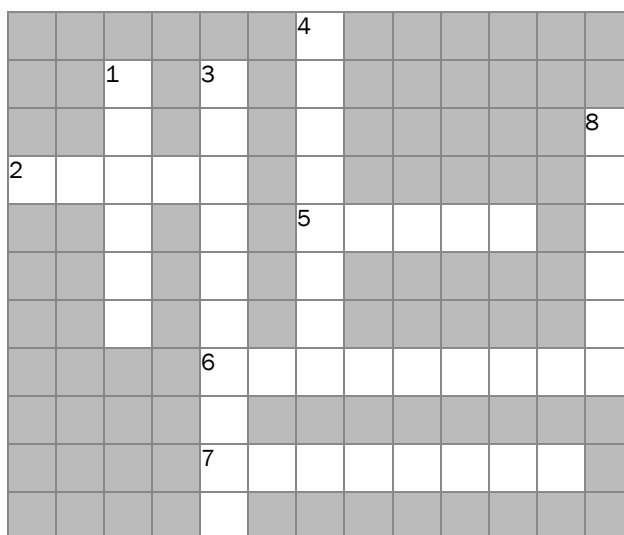
КРОСВОРД

По горизонталі:

2. Держава, яка має найвищий рівень фінансової грамотності у світі.
5. В Угорщині діє програма підвищення фінансової грамотності під назвою «... говорять!».
6. На що, передусім, звертають увагу українці при виборі банку.
7. Держава Європи, яка входить до Топ-10 фінансово грамотних держав світу.

По вертикалі:

1. Жанр, який було використано в Малайзії, Сінгапурі та Тайвані, щоби доступно розповісти дітям молодшого та середнього шкільного віку про принципи поведіння з грошима.
3. Систематичне спостереження за фінансовою грамотністю населення для оцінки і вивчення тенденцій.
4. Міжнародна корпорація, яка створила спеціальний фонд, який підтримує програми фінансової грамотності у 65-ти державах і надає гранти некомерційним організаціям.
8. Держава, з якою Україна має такий же рівень фінансової грамотності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакшт К. Вкус жизни. Как достигать успеха, финансовой свободы и управлять своей судьбой. Санкт-Петербург: Питер, 2014. 512 с.
2. Бонд Р., Лозицька Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. 2-ге вид, доп. та випр. Київ: 2010. URL: http://www.svb.org.ua/sites/default/files/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf (дата звернення: 05.01.2017).
3. Голди Д., Мюррей Г. Инвестиционный ответ. Как защитить свое финансовое будущее. Москва: Альпина Паблишер, 2011. 122 с.
4. Драган О.О. Формування концепції розвитку фінансової грамотності населення. Вісник Одеського національного університету. 2014. Т. 19. Вип. 4. С. 77–84.

5. Кийосаки Р. Заговор богатых. 8 новых правил обращения с деньгами. Москва, 2010. 112 с.
6. Кийосаки Р., Летчер Ш. Бедный папа, богатый папа. Москва: Попурри, 2009. 272 с.
7. Кийосаки Р., Летчер Ш. Квадрант денежного потока. Москва: Попурри, 2012. 175 с.
8. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.
9. Кізима Т.О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2012. Вип. 2. С. 64–71.
10. Клейсон Дж. Самый богатый человек в Вавилоне. Москва: Попурри, 2012. 104 с.
11. Конаш Д. Сохранить и приумножить. Как грамотно и с выгодой управлять сбережениями. Москва: Альпина Паблишер, 2012. 114 с.
12. Ломачинська І.А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобальної трансформації. Вісник Одеського національного університету. 2011. Т. 16. Вип. 20. С. 116–125.
13. Паранич А.В. Личный финансовый план. Инструкция по составлению. Москва: SmartBook, И-Трейд, 2009. 152 с.
14. Письменний В.В. Освітні аспекти становлення фінансово грамотної молоді. Другі наукові читання пам'яті С.І. Юрія (28 лист. 2016 р., м. Тернопіль). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 103–107.
15. Покудов А.В. Личные финансы. Секреты управления. Москва: Вершина, 2006. 192 с.
16. Савенок В.С. Личные финансы. Самоучитель. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 432 с.
17. Савенок В.С. Личный финансовый план. Первый шаг к финансовой независимости. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 320 с.
18. Савенок В.С. Миллион для моей дочери. Пошаговый план накоплений. Естественные законы в бизнесе. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2014. 132 с.
19. Слав'янська Н., Незнамова А. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність. Вісник Національного банку України. 2013. №4. С. 31–35.
20. Сторожук С.П., Федорович В.Ю. Як заробити гроші, коли надворі криза. Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2011. 80 с.
26. Управляем семейным бюджетом в кризис. Антикризисная книга / под ред. кол. журн. «Семейный бюджет». Москва: Астрель, 2009. 511 с.
21. Фінансова грамотність: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. 311 с.

22. Шахназарян Г.Э. Финансовая грамотность населения в свете современных тенденций развития образования. Финансы и кредит. 2008. №20. С. 51–58.

23. Шефер Б. Путь к финансовой независимости. Первый миллион за семь лет. Москва: Попурри, 2007. 336 с.

24. Юрій С.І., Кізима Т.О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. Фінанси України. 2012. №2. С. 16–25.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

І

Інструмент моніторингу – система методичних прийомів проведення моніторингу, втілена у відповідних процедурах і представлена у формі документів.

М

Моніторинг – комплекс наукових, технічних і організаційних засобів, які забезпечують контроль за станом і тенденціями розвитку досліджуваних явищ та процесів.

О

Оцінка – діяльність, яка передбачає глибоке проникнення в сутність того, що відбувається.

П

Програма підвищення фінансової грамотності населення – розроблена на рівні держави стратегія, яка передбачає комплекс заходів щодо підвищення фінансової грамотності населення загалом або окремої цільової групи.

У

Управління фінансами домогосподарства – діяльність членів домогосподарства щодо регулювання його вхідних та вихідних грошових потоків із метою підвищення загального добробуту, а також діяльність органів державної влади й управління, пов'язана з впливом на процеси формування доходів і витрат таких господарств.

Ф

Фінансова грамотність населення – сукупність світоглядних позицій (установок), знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами, а також здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЇ ГРОШЕЙ НА ФОРМУВАННЯ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

МЕТА: ознайомлення з психологічними аспектами сприйняття (несприйняття) грошей людьми, їх впливом на формування добробуту населення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: гроші; банкноти; монета; валюта; квазігроші; валютний курс; конвертованість валюти; купівельна спроможність валюти; грошова система; грошові агрегати; засіб нагромадження; засіб обігу; засіб платежу; міра вартості; світові гроші; криптовалюта; індекс споживчих цін; інфляція; соціальні стандарти; споживчий кошик; прожитковий мінімум.

ПЛАН

1. Сутність та роль грошей у сучасному житті, їх вплив на формування добробуту населення.
2. Психологічні аспекти сприйняття (несприйняття) грошей.
3. Сучасні тенденції виникнення і поширення «новітніх» грошей. Ринок криптовалют: основні тренди, переваги та ризики.
4. Інфляція та її вплив на рівень життя населення і соціальні стандарти.

РЕЗЮМЕ

Часто можна почути вислів: *якщо б у мене були гроші, то життя б склалося по-іншому*. Постійний дефіцит грошей свідчить про відсутність розуміння їх сутності і призначення. Гроші – це результат цілеспрямованих дій людини в її житті. Вони забезпечують усі економічні процеси в державі, сприяють розвитку процесу суспільного відтворення та обслуговують усі його стадії: виробництво, обмін, розподіл і споживання матеріальних та нематеріальних благ і послуг.

Причини виникнення грошей пояснюють дві основні концепції: раціоналістична та еволюційна (рис. 2.1). Гроші – це історична категорія, яка розвивається і вдосконалюється на кожному етапі розвитку товарного виробництва й наповнюється новим змістом¹.

¹ Вовчак О.Д., Бучко І.Є., Костак З.Р. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 12.

Аналіз еволюційної концепції розвитку грошей дозволяє зробити висновок, що *гроші* – це товар, який виділився стихійно; гроші відіграють роль загального еквіваленту обміну товарів і послуг та служать мірою їх вартості. У якості грошей виступали різні товари, але найбільш придатними виявилися дорогоцінні метали: золото і срібло. Гроші за своїм походженням – це товар¹.

Функції грошей є конкретним проявом їх сутності. Традиційно в економічній науці виділяють п'ять головних функцій грошей: міра вартості; засіб обігу; засіб платежу; засіб нагромадження; світові гроші. Усі ці п'ять функцій грошей у їх системній єдності становлять реальний рух грошей (реальне функціонування грошової маси). Зміст тієї чи іншої функції грошей відображає особливості досягнутого етапу еволюції самих грошей (рис. 2.2).

Функція грошей як *міри вартості* проявляється через вимір грошової вартості (ціни) товарів. Для забезпечення виконання грошима функції міри вартості держава в законодавчому порядку впроваджує масштаб цін, встановлюючи певну грошову одиницю розрахунків – національну валюту.

У функції *засобу обігу* гроші відіграють роль тимчасового посередника при обміні товарів. У сфері товарного обігу при купівлі-продажу товарів гроші (готівкою або на банківському рахунку) обов'язково повинні бути в наявності. Функцію засобу обігу виконують реальні гроші. Обидві функції грошей (міри вартості й засобу обігу) органічно взаємопов'язані.

Функція грошей як *засобу платежу* відображає особливості кредитного господарства, тобто реалії купівлі-продажу товарів у кредит із відстрочкою оплати (відстрочкою платежу). Покупці сплачують гроші за товари лише тоді, коли настає строк платежу. Розвиток кредиту й банківської системи закономірно звужує поле застосування грошей як засобу обігу і значно розширює масштаби використання кредитних грошей – грошей як платіжного засобу. Переважання грошей як засобу обігу характерне для кризових економічних умов.

У функції *засобу нагромадження* гроші вилучаються з товарного обігу й нагромаджуються на банківських рахунках (в установах банків). Такі заощадження є об'єктивною потребою розвитку ринкового господарства. Банки акумулюють гроші як засіб нагромадження й через позику знаходять їм прибуткове застосування в інших ланках економічної системи².

Світові гроші у функціональному плані відображають вихід товарно-грошового обміну за межі національних кордонів. Порівняння купівельної спроможності грошових одиниць різних держав світу відбувається на

¹ Артевітін С. Підходи до визначення сутності грошей. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 141.

² Гроші та кредит: підручник / за заг. ред. М.І. Савлука. Київ: КНЕУ, 2006. С. 34

валютних ринках. При цьому виникає специфічний інструмент міжнародного порівняння національних грошей – *валютний курс*.

У повсякденному житті кожен із нас безпосередньо стикається з грошима. Гроші, як міра вартості, здійснюють вплив на формування добробуту домогосподарств через можливість забезпечення життєдіяльності (задоволення потреб першої необхідності), а також як спосіб задоволення власного інтелектуального та духовно-культурного розвитку особистості. Отже, гроші впливають на добробут домогосподарств як шляхом формування доходів, так і здійснення витрат.

Розуміння сутності грошей, функцій, які вони виконують, їх властивостей (*рис. 2.3*) й еволюційних форм (*рис. 2.4*) формують світогляд людини як особистості, здатної забезпечувати потреби своєї життєдіяльності та інтелектуального розвитку за посередництва грошей¹.

Нам часто доводиться чути фразу: *не в грошах щастя*, але хіба ми погоджуємось із нею на всі 100%? Адже недостатня кількість грошей часто обмежує наші можливості, провокує появу неприємних емоцій, а їх достаток, навпаки, дарує відчуття спокою й задоволеності. У психології виник цілий напрям, який вивчає ставлення людини до грошей і до інших людей як суб'єктів грошових відносин – психологія грошей (*рис. 2.5*)². Напрямок психології грошей тісно пов'язаний з економікою.

Важливо перед плануванням власних доходів розуміти, що гроші – це інструмент для досягнення мети. Саме настрої нашої душі, наш світогляд визначають наше ставлення до грошей (*рис. 2.6* і *2.7*, *табл. 2.1*).

Сучасний етап еволюції грошей пов'язаний із розвитком віртуальної економіки як частки глобальної економічної системи, основу якої становить інтерактивний бізнес на основі інформаційних технологій. Розвиток нових форм грошей відбувається завдяки активізації та поглибленню інформаційної сфери та інформаційного суспільства³. За таких умов і впливу технологічних інновацій набуває нового змісту економічна наука, суттєві зміни відбуваються в усіх сферах економічної діяльності, в т. ч. у фінансовому секторі.

Проявом таких змін є поступове перенесення трансакцій в електронний формат, поява нових засобів платежу, платіжних інструментів і систем. Саме у сфері платіжних і розрахункових систем останнім часом відбувається найшвидше впровадження інновацій, при цьому чимало з них є дискусійними з позиції нормативного регулювання та практичного використання.

¹ Колач С.М. Гроші як економічний та психологічний феномен суспільства. Інноваційна економіка. 2013. №10. С. 125.

² Психологія грошей / Shvets money. URL: http://www.shvets-money.tk/Index/psikhologija_groshei (дата звернення: 05.01.2017).

³ Пантелєєва Н. Нові форми грошей в умовах формування інформаційного суспільства. Вісник НБУ. 2015. №5. С. 27.

Зокрема, пильну увагу з боку центральних банків і міжнародних фінансових установ привертає така фінансова інновація, як електронні гроші – криптовалюта. *Криптовалюта* – від англійського «cryptocurrency», тобто віртуальна валюта, захищена криптографією. Насамперед, криптовалюта – це швидка і надійна система платежів та грошових переказів, що ґрунтується на новітніх технологіях і не підконтрольна жодному уряду. У світі досить багато криптовалют (Bitcoin, Litecoin, Ethereum, Peercoin), але найвідомішою є Bitcoin (біткоїн)¹ (рис 2.8 і 2.9).

У 2015 р. Європейський суд звільнив біткоїн від оподаткування, чим фактично визнав її повноцінною грошовою одиницею. *Біткоїн* – це власна валюта інтернету, яка чудово підходить для розрахунків у мережі інтернет. Усе більше магазинів приймають біткоїн у якості одного з видів оплати². Простота і зручність відкриття рахунку в біткойнах залучають до цієї цифрової валюти все більше людей із різних держав світу.

Переваги та недоліки криптовалюти біткоїн подані в табл. 2.2 і 2.3.

У багатьох державах Азії та Африки мережу біткойнів замінює людям важкодоступне й дороге банківське обслуговування. У розвинених державах набули поширення POS-термінали для розрахунків біткойнами в магазинах, банкомати для криптовалюти, апаратні гаманці для біткойнів. Виник справжній бум стартапів, які використовують біткоїн³. Виявилось, що технологія блокчейна підходить не лише для фінансових розрахунків, а й для розподіленого зберігання даних про різні активи. Уже існує кілька тисяч інших криптовалют, створених на основі біткойнів або заново створених.

В Україні справжня популярність криптовалют розпочалася у 2014 р., коли ентузіастами було створено громадську організацію, що має на меті поширення, розвиток та вивчення біткоїн та інших віртуальних валют на території нашої держави – Bitcoin Foundation Ukraine (BFU). У цей же час почали з'являтися перші компанії та агенції, які пропонували фізичний обмін криптовалют за готівку, а також здійснення грошових онлайн-операцій. За словами власників цих структур, фізичним особам, що досі не стикалися з такого типу транзакціями, ризиковано і технічно непросто здійснювати їх самостійно, саме тому подібного роду компанії беруть на себе роль своєрідного посередника, за що і отримують плату у вигляді відсотків від загальної суми транзакції – подібно до звичайних банків⁴.

Складовою частиною теорії грошей є проблема інфляції (рис. 2.10). *Інфляція* – це одна з найбільш гострих проблем сучасного розвитку

¹ Що таке bitcoin і криптовалюта? URL: <http://www.vashbankir.com/finansicl> (дата звернення: 05.01.2017).

² Там само.

³ Рябініна Л. Чи мають сучасні гроші ціну? Вісник НБУ. 2015. №15. С. 36.

⁴ Шевченко С.Г. Напрямки сучасного підходу до теорії грошей. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. Вип. 23.

економіки в багатьох державах світу, що негативно впливає на всі сторони життя суспільства¹. Існують різні погляди на природу і причини інфляції (рис. 2.11), проте серед них переважають два напрями: перший розглядає інфляцію як суто грошове явище, спричинене порушенням законів грошового обігу; другий – як макроекономічне явище, спричинене порушенням пропорцій суспільного відтворення, насамперед, між виробництвом і споживанням, попитом і пропозицією (табл. 2.4).

Тим часом, інфляція є складним явищем, причини якого полягають у взаємодії чинників сфери виробництва і сфери грошового обігу. Інфляція є знеціненням грошей внаслідок їх надмірної емісії, яка супроводжується зростанням цін на товари та послуги (рис. 2.12 і 2.13).

Рівень життя населення – це комплексний показник життєвого рівня різних верств населення за трьома основними складовими: матеріальне становище, умови проживання і стан соціального середовища. Інфляція здійснює негативний вплив на рівень життя населення, адже призводить до зменшення купівельної спроможності громадян за певного рівня їхніх доходів².

Зростання абсолютних показників соціальних стандартів (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата та мінімальна пенсія) за останні роки не впливає на покращення рівня і якості життя населення (табл. 2.5), адже інфляційна складова цих показників значно випереджає темп їх зростання. Відтак реальні доходи громадян скорочуються, що призводить до зубожіння населення та зростання рівня бідності.

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

Раціоналістична теорія (Арістотель, Г. Кнапп, М. Фрідмен, А. Шварц, П. Самуельсон) пояснювала появу грошей як результат домовленості, укладення угоди між людьми з метою спрощення і полегшення процедури обміну товарами

Еволюційна теорія (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс) пояснювали появу грошей як продукту історичного розвитку, який має товарну форму. Розвиток товарного виробництва (ринку) зумовив необхідність у загальному засобі обміну

Рис. 2.1. Основні концепції походження грошей

¹ Коваленко О. Інфляція в Україні: особливості та вплив на фінансову систему. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 310.

² Рівень життя населення України / за ред. Л.М. Черенько. Київ: Видавництво Консультант, 2006. С. 276.

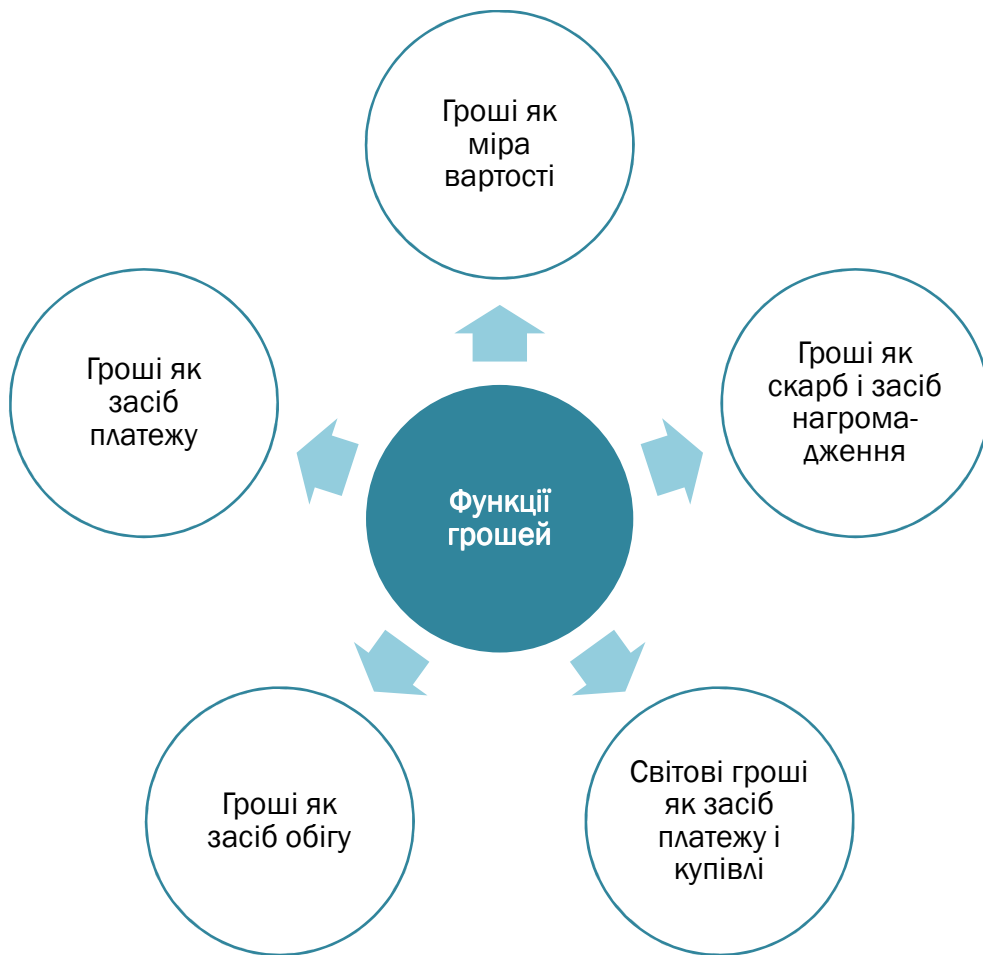

Рис. 2.2. Функції грошей

Рис. 2.3. Основні властивості грошей

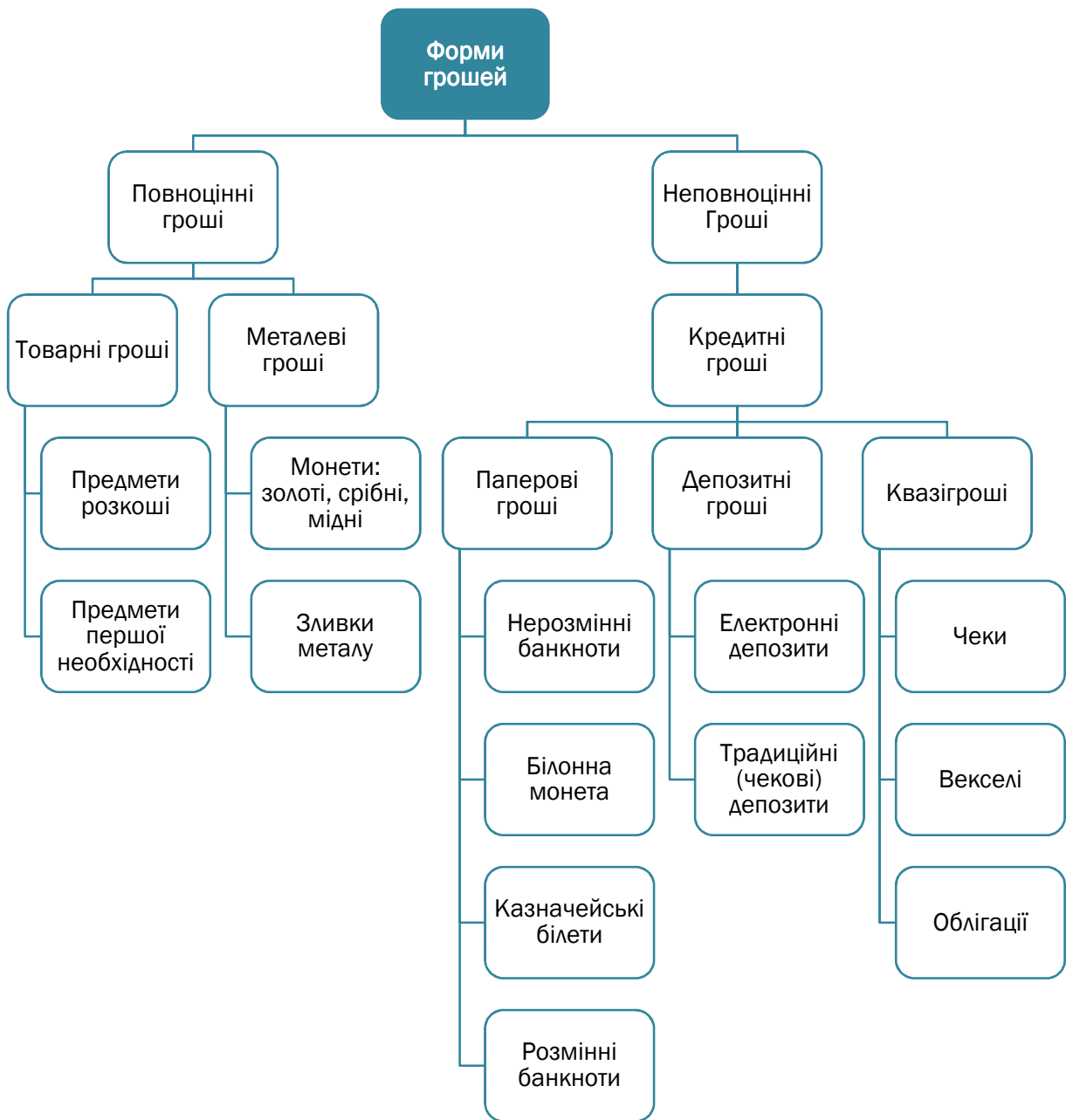

Рис. 2.4. Еволюційні форми грошей

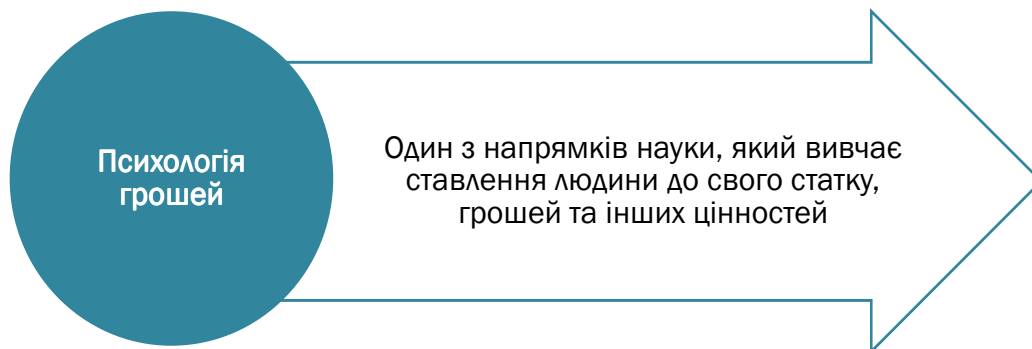

Рис. 2.5. Сутність психології грошей

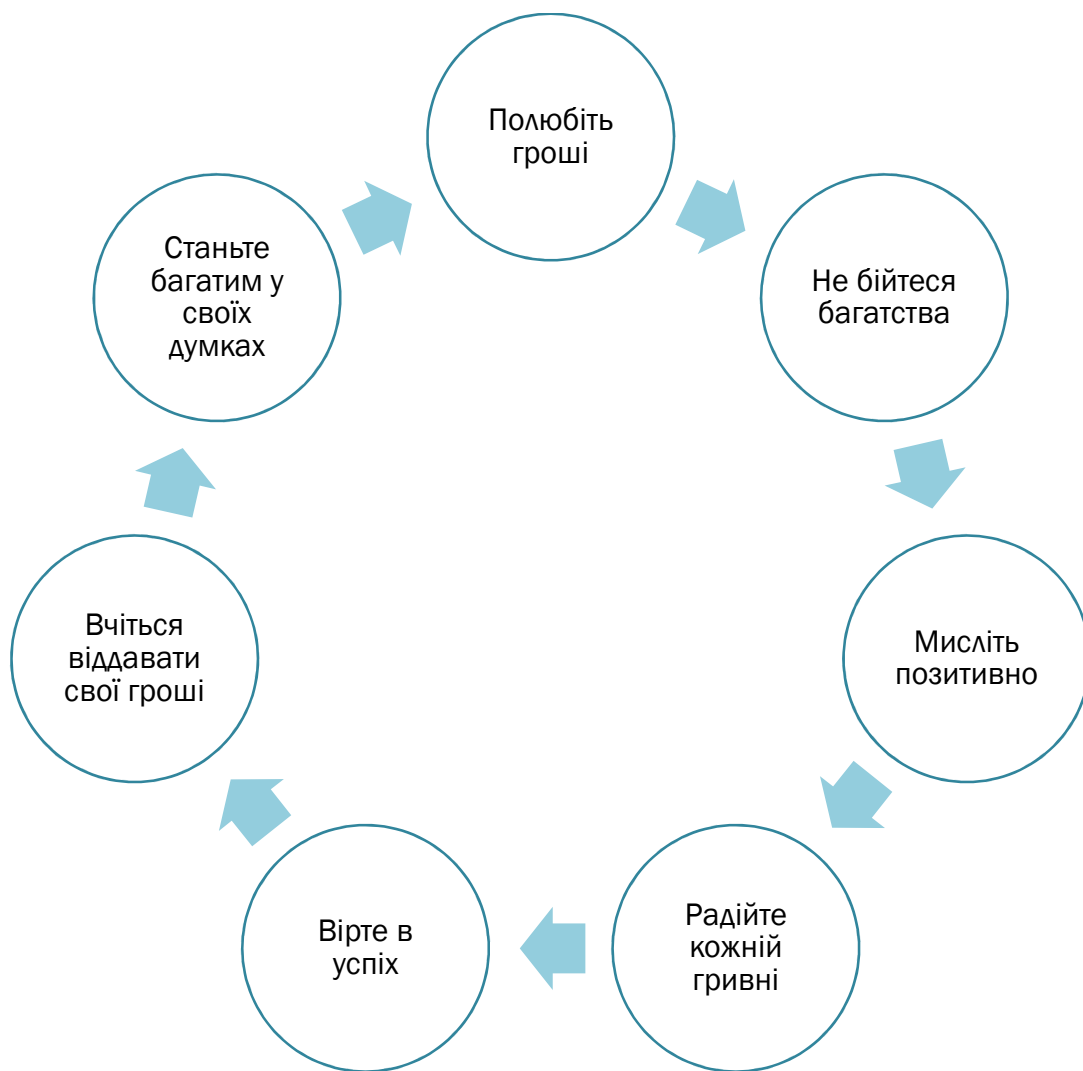

Рис. 2.6. Рекомендації з психології грошей

Рис. 2.7. Поради з психології достатку

Психологічні аспекти відносин людини і грошей

Психологічні аспекти	Характеристика
Грошова ілюзія	Означає, що людина сприймає номінальну, а не реальну кількість грошей (тобто не робить поправку на інфляцію)
Грошовий консерватизм	Людина чинить опір введенню будь-яких грошових реформ, навіть якщо вони є корисними
Ефект замовчування	Тема грошей часто вважається непристойною для обговорення, тому зазвичай замовчується в розмовах. Сьогодні в ТОПі «вкрай делікатних питань» є питання про розмір і джерела доходів
Ефект фінансової напруги	Ставлення людей до грошей не є нейтральним. Зазвичай, воно супроводжується сильними емоціями: любов'ю або ненавистю, жертовністю або гнівом
Ефект грошової профанації	Використання грошей для оплати праці вказує на кількісну оцінку цих дій. Серед родичів і близьких друзів в нашій культурі не прийнято брати гроші за послуги
Ефект переважної цінності грошей	Гроші вважаються більш цінними, ніж товари аналогічної вартості, оскільки гроші – це річ більш гнучка та їх набагато легше обміняти на інші необхідні речі
Ефект цінності грошових знаків	Людина з більшою ймовірністю витратить гроші в дрібних купюрах, ніж таку ж суму у великих

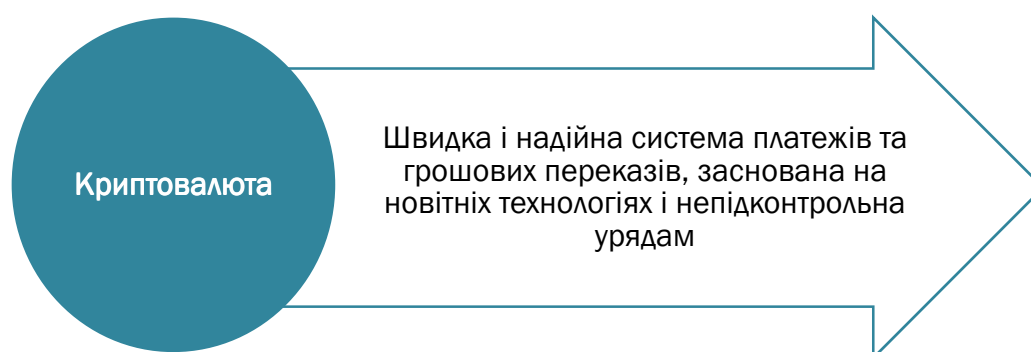

Рис. 2.8. Сутність криптовалюти

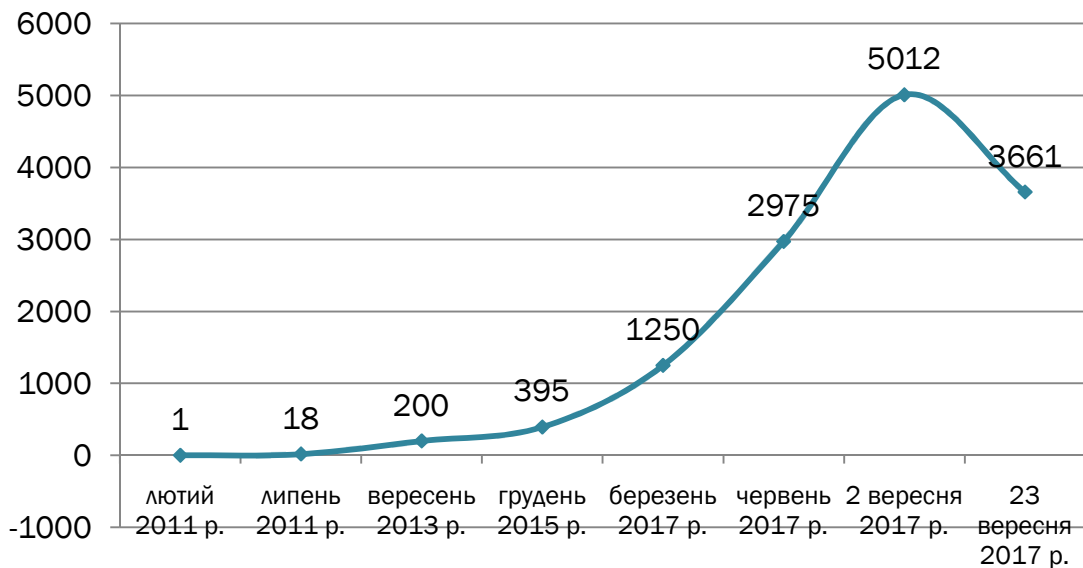

Рис. 2.9. Курс криптовалюти Bitcoin у 2011–2017 рр.¹

Таблиця 2.2

Переваги криптовалюти Bitcoin над іншими електронними і паперовими грошима

Переваги	Характеристика
Відкритий код криптовалюти	У Bitcoin працюють ті ж алгоритми, які використовуються в інтернет-банкінгу. Єдиною відмінністю інтернет-банкінгу є розкриття інформації про кінцевих користувачів. У мережі Bitcoin вся інформація про транзакції є в загальному доступі, але немає даних про одержувача або відправника монет (немає доступу до персональної інформації власників гаманців)
Відсутність інфляції	Кількість монет у цій системі зростає з певною швидкістю, закладеною таким чином, щоб вона співпадала зі швидкістю видобутку золота на планеті
Пірингова мережа криптовалюти	У подібних мережах немає головного сервера. Обмін інформацією (грошима) здійснюється між 2–3 і більше програмами-клієнтами. Всі встановлені у користувачів програми-гаманці є частиною мережі біткоїн. Жодна фінансова інституція не може контролювати обмін грошей між гаманцями користувачів
Безмежні можливості транзакцій	Кожен з власників гаманця може платити кому завгодно і за що завгодно. Транзакції неможливо проконтролювати або заборонити. Комісійні в одній системі складають 0,1% від суми транзакції

¹ Побудовано на основі [Що таке bitcoin і криптовалюта? URL: <http://www.vashbankir.com/finansicl> (дата звернення: 25.09.2017)].

Основні ризики використання криптовалюти Bitcoin

Ризики	Характеристика
Нечесний початковий розподіл	Початковий розподіл монет надає значні переваги тим, хто почав емісію раніше. Біткоіни поширюються як нагорода за розв'язок складної задачі підтримки протоколу. Недоліком є те, що обсяг роботи, потрібний для отримання однієї монети, в цей час більш ніж у 500 тис. разів перевищує обсяг роботи для створення перших монет
Емісія грошей поза контролем держави	Анонімність системи заважає державі контролювати фінансові потоки, в т. ч. між різними державами. У вересні 2014 р. Банк Англії висловив побоювання, що якщо у системи біткоін збільшиться популярність, то можна буде втратити контроль над інфляцією
Обіг нелегальних товарів	Використання криптовалюти у тіньовій економіці дозволяє забезпечити непідконтрольність національним органам влади торгівлі такими товарами як зброя, наркотики тощо
Спекулятивна бульбашка	Багато економістів вважають систему криптовалюти біткоін спекулятивною бульбашкою через те, що вона: не має реальної вартості (А. Грінспен); не є фінансовими активами, адже не має джерел їх вартості (Дж. Квіггін); демонструє багато з характеристик мильної бульбашки (Р. Шиллер)
Фінансова піраміда	Відомі економісти світу зазначають, що криптовалюта біткоін має усі ознаки фінансової піраміди, хоча довести це вкрай важко

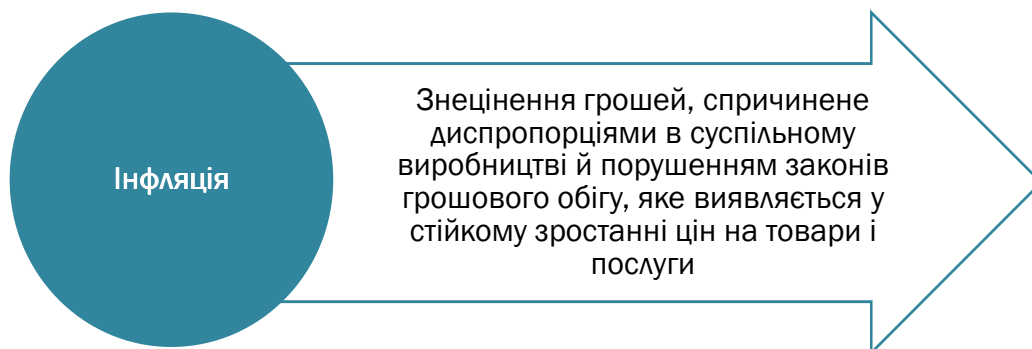

Рис. 2.10. Сутність інфляції

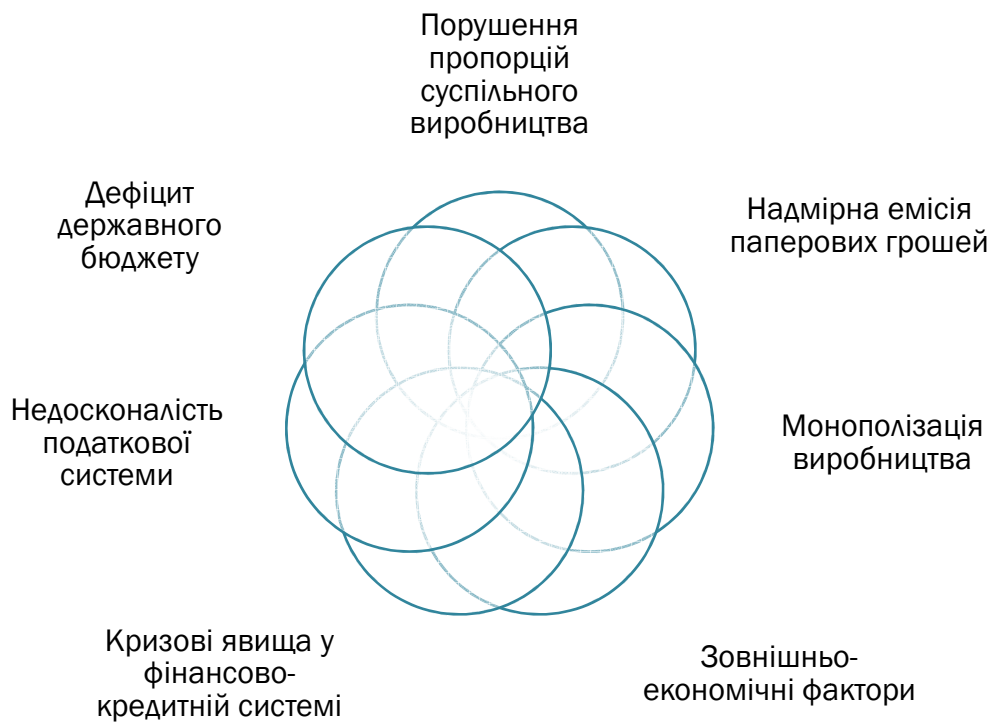

Рис. 2.11. Причини виникнення інфляції

Таблиця 2.4

Характеристика форм інфляції

Форми інфляції	Характеристика
Відкрита інфляція	Розвивається вільно і ніким не стримується
Прихована інфляція	Виникає при використанні державою заходів, спрямованих на безпосереднє стримування цін на товари і послуги, з одного боку, і доходів населення – з іншого
Повзуча інфляція	Інфляція, яка розвивається поступово, коли ціни на товари і послуги зростають незначною мірою (до 10% за рік)
Галопуюча інфляція	Інфляція, коли ціни зростають швидко (10–100% щорічно). На стадії галопуючої інфляції відбувається спад виробництва та скорочення товарообороту, втрачається стимул до інвестицій, стримується процес суспільного нагромадження, зростає розбалансування економічної рівноваги
Гіперінфляція	Інфляція, коли ціни зростають астрономічно – на 1–2% щодня або сягають 1000% на рік і більше
Збалансована інфляція	Інфляція, коли ціни на товари різних товарних груп відносно один одного не змінюються. Ціни підвищуються досить повільно і одночасно на більшість товарів і послуг

Незбалансована інфляція	Інфляція, коли співвідношення цін у різних товарних групах змінюється на різні відсотки і по-різному на кожний вид товару
Очікувана інфляція	Помірна інфляція, яку можна спрогнозувати в будь-який період часу
Неочікувана інфляція	Характеризується раптовим стрибком цін, зумовлених збільшенням під впливом інфляційних очікувань суспільного попиту населення на споживчі товари, товаровиробників – на сировину та засоби виробництва
Інфляція попиту	Порушення рівноваги між попитом і пропозицією з боку попиту
Інфляція пропозиції	Зростання цін внаслідок підвищення витрат виробництва чи скорочення сукупної пропозиції

Інфляція руйнує господарські зв'язки, посилює хаос і диспропорції в економіці, дезорганізує інвестиційний процес

Капітали переливаються зі сфери виробництва до сфери обігу, де вони швидше обертаються і приносять більші прибутки, а також переміщуються за кордон, зростає тіньова економіка

Порушується функціонування грошово-кредитної системи, причому знецінення грошей підриває стимули до нагромадження

Поступово згортаються товарно-грошові відносини і розширюється прямий продуктообмін на основі бартерних угод

Рис. 2.12. Економічні наслідки інфляції

Інфляція знижує життєвий рівень усіх верств населення, особливо тих, які мають сталий дохід, оскільки темпи зростання доходів відстають від темпів зростання цін на товари і послуги

Інфляція знецінює попередні грошові заощадження населення в банках, страхових полісах, щорічну ренту й інші паперові активи з фіксованою вартістю

Інфляція посилює безробіття, підриває мотивацію до здійснення активної трудової діяльності, посилює соціальну диференціацію населення і соціальну напругу в суспільстві

Рис. 2.13. Соціальні наслідки інфляції

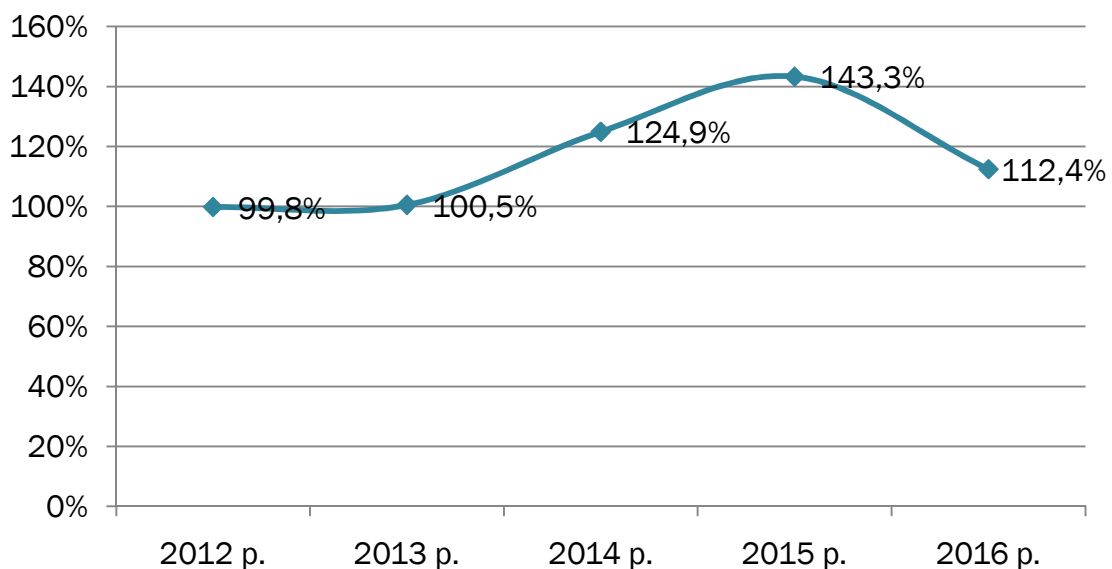

Рис. 2.14. Динаміка рівня інфляції в Україні у 2012–2016 рр.¹, %

Таблиця 2.5

Динаміка основних макроекономічних показників і соціальних стандартів в Україні у 2012–2016 рр.²

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
ВВП, млрд. грн.	1459,1	1522,6	1586,9	1988,5	2383,1
Темп приросту ВВП, %	100,2	100,0	93,4	90,2	102,3
Найвні реальні доходи населення, на 1 особу за місяць, грн.	2100,5	2226,6	2231,8	2587	2967,5
Темп росту реальних наявних доходів населення, %	113,9	106,1	88,5	77,7	100,3
Прожитковий мінімум на 1 особу, грн.	1042,4	1113,7	1176,0	1227,3	1388,1
Мінімальна заробітна плата, грн.	1098,0	1153,0	1218,0	1378,0	1600,0
Мінімальна пенсія, грн.	842,0	899,0	949,0	1074,0	1247,0
Рівень бідності, %	25,4	22,1	28,4	51,9	51,1

¹ Побудовано на основі даних Державної служби статистики України.

² Побудовано на основі даних Державної служби статистики України.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. З позиції нумізматики (дисципліни, яка вивчає історію грошового обігу та монетного виробництва) дослідіть гривню, як джерело історичних, економічних, політичних і культурних знань.

2. Чому змінюється купівельна спроможність грошей? Порівняйте, що ви могли придбати на 100 грн. за останні три роки. Що стало дешевше, а що дорожче?

3. Як ви для себе визначаєте цінність грошей? Яким шляхом плануєте отримувати гроші для особистих потреб?

ТЕСТИ

1. Гроші – це:

а) товар, що стихійно виділився з усієї маси товарів і виконує роль загального еквівалента вартості;

б) штучна соціальна умовність, яка дозволяє платити власникам ресурсів і виробникам товарів;

в) усе те, що зазвичай приймається в обмін на товари й послуги;

г) засіб, що використовується для обміну товарів і послуг.

2. Що таке інфляція?

а) вільні кошти чи майно, які вкладають у певні об'єкти з метою отримання прибутку;

б) обіцянка, яка потребує обов'язкового виконання;

в) знецінення паперових грошей, що супроводжується зростанням цін на товари й послуги;

г) надання кредитів під заставу нерухомості.

3. Функції грошей полягають у тому, що:

а) вони є засобом обігу та засобом платежу;

б) вони виконують роль світових грошей;

в) їх використовують для вираження вартості товарів у грошових одиницях;

г) усі відповіді правильні.

4. Застава – це:

а) подія, яка суттєво впливає на бюджет сім'ї, а також її фінансове благополуччя;

б) вільні кошти чи майно, які вкладають у певні об'єкти з метою отримання прибутку;

в) сукупність надходжень грошових коштів і матеріальних цінностей, які отримує сім'я впродовж певного періоду часу;

г) спосіб забезпечення кредитних зобов'язань матеріальними цінностями.

5. Позика в товарній або грошовій формі, що надається на визначений час банками, іншими фінансовими установами, громадянами іншій особі на умовах повернення та сплати процентів – це:

- а) інфляція;
- б) кредит;
- в) картковий ліміт;
- г) інвестиція.

6. Яку функцію виконують кредитні гроші?

- а) засіб накопичення;
- б) засіб обігу;
- в) засіб платежу;
- г) усі відповіді правильні.

7. Безготівкові розрахунки – це:

- а) гроші, які позичальник зобов'язаний передати кредиторіві;
- б) обов'язкові платежі, які сплачують громадяни й підприємства на користь держави;
- в) спроможність позичальника повністю виконати всі зобов'язання, передбачені в кредитному договорі;
- г) платежі, які здійснюються шляхом перерахування коштів із рахунку платника на рахунок кредитора без використання грошових купюр.

8. Безповоротна грошова допомога, що надається державою громадянам за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів – це:

- а) стипендія;
- б) інвестиція;
- в) субсидія;
- г) пенсія.

9. Якої концепції походження грошей не існує?

- а) еволюційної;
- б) емпіричної;
- в) раціоналістичної;
- г) усі відповіді правильні.

10. Яка дисципліна вивчає історію грошового обігу та монетного виробництва?

- а) нумізматики;
- б) гносеологія;

- в) філателія;
г) арахнологія.

РЕБУСИ

КРОСВОРД

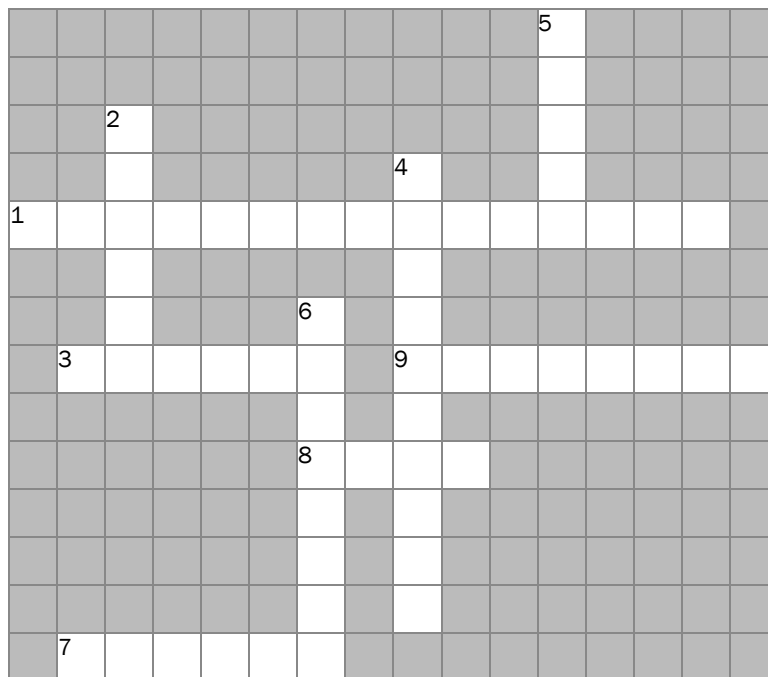
По горизонталі:

- Здатність валют виконувати функції платежу в будь-якій державі.
- Грошова одиниця, яка використовується для вимірювання величини вартості товарів і є загальноприйнятим засобом розрахунків.
- Грошові документи (чеки, векселі, перекази, акредитиви), за допомогою яких здійснюються платежі та сплачуються зобов'язання їхніх власників.
- Ціна грошової одиниці однієї держави, виражена в грошовій одиниці іншої або в міжнародній грошовій одиниці.

По вертикалі:

- Грошовий знак, викарбуваний із золота, срібла, міді та інших металів, має законодавчо визначені форму, вагу, склад металу, певні зображення та написи, включаючи номінал вартості, і використовується як засіб обігу та платежу.
- Специфічні грошові форми, у яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм.
- Особливий товар, що є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів та послуг.

9. Знецінення грошей, що супроводжується зростанням цін на товари та послуги. 6. Грошові знаки, які випускаються центральним банком, забезпечені його активами та масою товарів, що належить державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артевітін С. Підходи до визначення сутності грошей. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 140–146.
2. Балягіна І.А., Богорад М.А., Ковальчук Г.О. Методика викладання економіки: навч.-метод. посіб. для сам ост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ, 2006. 341 с.
3. Бідність – головна загроза безпеці громадян у 2017 р.: аналітична доповідь. Київ: Український інститут дослідження екстремізму. 2016. 15 с.
4. Вовчак О.Д., Бучко І.Є., Костак З.Р. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
5. Вовчак О.Д., Шпаргало Г.Є. Електронні пластикові картки: навч.-метод. посіб. Львів: Видавництво ЛКА, 2007. 208 с.
6. Гроші та кредит: підручник / за заг. ред. М.І. Савлука. Київ: КНЕУ, 2006. 589 с.
7. Економічна теорія: Політекономія: підручник / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання Прес, 2007. 719 с.
8. Екшембиев Р.С. Персональные финансы в финансовой системе государства / под ред. проф. В.А. Слепова. Москва: Магистр, 2008. 302 с.
9. Кізіма Т.О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2012. Вип. 2. С. 64–71.

10. Коваленко Д.І., Венгер В.В. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 578 с.

11. Коваленко О. Інфляція в Україні: особливості та вплив на фінансову систему. Формування ринкової економіки в Україні. 2009. Вип. 19. С. 308–315.

12. Колач С.М. Гроші як економічний та психологічний феномен суспільства. Інноваційна економіка. 2013. №10. С. 124–127.

13. Михайловська І.М., Ларіонова К.Л. Гроші та кредит: навч. посіб. Львів: Новий світ-2000, 2006. 443 с.

14. Пантелєєва Н. Нові форми грошей в умовах формування інформаційного суспільства. Вісник НБУ. 2015. №5. С. 25–31.

15. Психологія грошей / Shvets money. URL: http://www.shvets-money.tk/Index/psikhologja_groshej (дата звернення: 05.01.2017).

16. Рівень життя населення України / за ред. Л.М. Черенько. Київ: Видавництво Консультант, 2006. 428 с.

17. Рябініна Л. Чи мають сучасні гроші ціну? Вісник НБУ. 2015. №15. С. 34–39.

18. Сімків М. Соціально-психологічні аспекти ставлення до грошей. Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. №5. С. 209–217.

19. Фінансова грамотність: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. 311 с.

20. Шевченко С.Г. Напрямки сучасного підходу до теорії грошей. Науковий вісник НАТУ України. 2013. Вип. 23. С. 221–225.

21. Шевчук І.М. Міндрова З.М., Кульчицька Н.С. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. Львів: Видавництво ЛКА, 2007. 176 с.

22. Що таке bitcoin і криптовалюта? URL: <http://www.vashbankir.com/finansicl> (дата звернення: 25.09.2017).

23. Юрій С.І., Кізіма Т.О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. Фінанси України. 2012. №2. С. 16–25.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Авуари – чеки, векселі, перекази й акредитиви, за допомогою яких здійснюються платежі та сплачуються зобов'язання їх власників.

Б

Банкноти – грошові знаки, які випускаються центральним банком, забезпечені його активами та масою товарів, що належить державі.

В

Валюта – грошова одиниця для вимірювання величини вартості товарів та загальноприйнятій засіб проведення розрахунків.

Валютний курс – ціна грошової одиниці однієї держави, виражена в грошовій одиниці іншої або в міжнародній грошовій одиниці.

Г

Гроші – особливий товар, що є загальною еквівалентною формою вартості інших товарів і послуг.

Грошова система – визначена державою форма організації грошового обігу, що історично склалася й регулюється законами.

Грошові агрегати – види грошей і грошових засобів, які відрізняються один від одного можливістю швидкого перетворення в готівку.

З

Засіб нагромадження – функція грошей, пов'язана з їх здатністю бути засобом збереження вартості.

Засіб обігу – функція грошей, у якій вони є посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

Засіб платежу – функція грошей, у якій вони обслуговують погашення боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

І

Індекс споживчих цін – показник динаміки вартості споживчого кошика, що містить фіксований набір товарів і послуг, які потрібні для задоволення мінімальних першочергових потреб людини.

Інфляція – знецінення грошей, що супроводжується зростанням цін на товари й послуги.

К

Квазігроші – специфічні грошові форми, у яких грошова суть істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм.

Конвертованість валюти – здатність валют виконувати функції платежу в будь-якій державі.

Криптовалюта – вид цифрової валюти, емісія та облік якої здійснюється на основі асиметричного шифрування й застосуванні криптографічних методів захисту.

Купівельна спроможність валюти – сукупність товарів і послуг, які можна придбати за певну грошову одиницю.

М

Міра вартості – функція грошей, у якій вони забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів.

Монета – грошовий знак, викарбуваний із золота, срібла, міді, інших металів чи їх сплавів, має законодавчо визначені форму, вагу, склад металу, певні зображення та написи і використовується, як засіб обігу та платежу.

С

Світові гроші – функція грошей, у якій вони обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обігу та забезпечують реалізацію взаємовідносин між державами.

Споживчий кошик – набір товарів і послуг, що характеризує типовий рівень і структуру місячного або річного споживання домогосподарства.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНОГО БЮДЖЕТУ І ПЛАНУВАННЯ ОСОБИСТИХ ФІНАНСІВ

МЕТА: ознайомлення зі специфікою особистого фінансового планування, отримання навиків зі складання сімейного бюджету.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: особисте фінансове планування; баланс активів і пасивів домогосподарства; сімейний (особистий) бюджет; доходи і витрати; кредит; позика; незалежний фінансовий консультант; прогнозування сімейних витрат; прогнозування сімейних доходів; оптимізація доходів і витрат сімейного (особистого) бюджету.

ПЛАН

1. Особисте фінансове планування: сутність та основні етапи.
2. Баланс активів і пасивів як важлива передумова особистого фінансового планування.
3. Сімейний (особистий) бюджет, його структура та необхідність формування в сучасних умовах.
4. Основні вектори максимізації доходів та оптимізації витрат сімейного бюджету.
5. Роль незалежних фінансових консультантів (радників) у формуванні й реалізації особистих фінансових планів.

РЕЗЮМЕ

Фінансове планування є однією з основ управління та контролю за фінансовим станом кожної людини. Більшість громадян України, попри скрутне економічне становище, не здійснюють обліку особистих доходів і витрат та не використовують у повсякденному житті фінансові плани для досягнення поставлених цілей.

За оцінками зарубіжних незалежних фінансових консультантів, складання особистого бюджету та детальна оцінка особистого фінансового стану дають можливість у майбутньому чіткіше визначити власні фінансові цілі, сформувати стратегію їх досягнення та зекономити на непотрібних витратах від 10% до 20%.

Особисте фінансове планування – це процес, за допомогою якого індивіди досягають фінансових цілей (які, зазвичай, вимагають грошових коштів для їх реалізації) і забезпечують ефективний перерозподіл отриманого доходу на перспективу. Його *об'єктом* є доходи і витрати особи чи сім'ї, а *суб'єктами* – окрема особа, сім'я, особистий фінансовий консультант або консалтингова компанія.

Завданням особистого фінансового планування є максимальне зменшення диспропорцій у споживанні та доходах особи, використання базових принципів витрачання коштів, які б забезпечили гармонійний розвиток особи в різні періоди її життя (рис. 3.1).

Особистий фінансовий план – це індивідуально розроблений для конкретної людини або сім'ї план дій щодо вирішення фінансових проблем і досягнення особистих цілей (одержання пасивного доходу, оптимізації особистих доходів і витрат, погашення боргу, купівля житла, оплата за навчання тощо).

Фінансовий план – це не лише планування та облік доходів і витрат. Це інструмент, за допомогою якого можна проводити моніторинг своєї фінансової діяльності, здійснювати прогнози на майбутнє, робити висновки із досвіду фінансових операцій та оптимізувати свої грошові потоки для досягнення поставлених цілей. У найбільш узагальненому вигляді складання особистого фінансового плану передбачає вирішення таких тактичних завдань (рис. 3.2).

Особисте фінансове планування передбачає складання таких видів планів: балансу активів і пасивів; балансу доходів і витрат; плану фінансового захисту; особистого інвестиційного фінансового плану (рис. 3.3).

Здійснення фінансового планування не можливе без чіткого визначення пріоритетів, формування й розрахунку етапів його реалізації. Він містить такі важливі компоненти, як оцінку наявних і необхідних ресурсів, постановку фінансових цілей, послідовність і розрахунки їх досягнення (табл. 3.1).

Процес особистого фінансового планування складається з трьох основних етапів (рис. 3.4). *Перший етап* – оцінка фінансового стану та потенційних фінансових ризиків для особи або сім'ї. На цьому етапі відбувається збір інформації, облік та аналіз активів, пасивів, доходів і витрат особи або сім'ї. Складається баланс активів і пасивів.

Другий етап – етап визначення фінансових цілей і їх коригування відповідно до фінансових можливостей. Фінансові цілі мають бути чітко конкретизовані й оцінені. Тут важливо визначити пріоритетність, строк виконання і вартість фінансової мети. Складається сімейний (особистий) бюджет та план фінансового захисту.

Третій етап – розробка покрокової стратегії досягнення поставлених фінансових цілей з урахуванням наявних фінансових можливостей. Складається інвестиційний фінансовий план.

Складання балансу активів і пасивів є важливою передумовою ефективного особистого планування (рис. 3.5). Активом може бути лише те майно чи кошти у власності людини, які приносять їй додатковий дохід або отримання в майбутньому фінансової вигоди. Майно або кошти, які є у володінні, але не приносять доходу, а нерідко ще й потребують фінансових витрат на їх утримання або не мають реальної корисності при використанні, є *пасивами*.

Під час складання фінансових планів більшість громадян ототожнюють поняття доходу й активу, а також часто не можуть визначити, що є активом, а що пасивом. На думку Р. Кійосакі, однією із найпоширеніших помилок в особистому плануванні є зарахування будинку або квартири, у якій проживає людина чи сім'я, до групи активів. Оскільки житлове приміщення вимагає постійного вкладення грошей у вигляді комунальних послуг, ремонту тощо й потребує в основному лише витрат, тому воно належить до категорії пасивів. Однак квартира, яку громадянин здає в оренду й отримує за це певний дохід, є активом.

Також багато суперечок виникає навколо особистого автомобіля, який може виступати в якості як активу, так і пасиву. Якщо автомобіль використовується лише як засіб для особистого пересування, то це – пасив, оскільки регулярно витрачаються кошти на паливо, запчастини, послуги СТО тощо й такий автомобіль не приносить безпосереднього доходу його власнику. Однак у разі використання автомобіля для заробітку (наприклад, надання послуг таксі або кур'єра), таке майно можна зараховувати в розділ активів. Особливої уваги також потребують ретро й колекційні машини, які є інвестиціями і приносять дохід за рахунок постійного зростання їх вартості. Особисті заощадження, що зберігаються вдома, також не можуть бути активом, оскільки інфляція зменшує цінність цих грошей.

Важливим фінансовим планом, який складається особою чи сім'єю на певний період часу (місяць, квартал або рік), є *баланс доходів і витрат* або *особистий (сімейний) бюджет*. Він є основним фінансовим планом, у якому відображені джерела й обсяги надходжень (дохідна частина) і напрями розподілу та використання коштів (витратна частина) (табл. 3.2).

Головною метою формування сімейного бюджету є створення плану, який допомагає структурувати інформацію про доходи і витрати, контролювати борги, підводити підсумки за певний період, планувати заощадження тощо. Ведення балансу доходів і витрат з урахуванням усіх фінансових операцій має на меті не лише виявити резерви для економії

витрат, а й забезпечити стійке фінансове становище індивіда, дати можливість об'єктивного планування заощаджень та здійснення інвестицій для зростання особистого добробуту.

Залежно від мети управління та масштабів майна, члени домогосподарства можуть складати тижневі, місячні, квартальні та річні бюджети. На практиці найбільш поширеними є місячні й річні бюджети. Місячні бюджети відображають циклічність поступлень основних доходів (заробітна плата, пенсії, стипендії тощо) і здійснення низки витрат більшості людей (оплата за житлово-комунальні послуги, сплата податків тощо). Річні бюджети більше зорієнтовані на витрачання коштів на придбання предметів тривалого користування та деякі річні платежі й перерахунки за послуги (сплата податків, оплата навчання тощо).

У табл. 3.3 подано типовий бюджет середньостатистичного українського домогосподарства.

Для планування сімейного (особистого) бюджету доцільно здійснити такі кроки:

1. *Проаналізувати структуру особистих доходів* упродовж певного періоду (за 1–3 місяці). Доходи доцільно поділяти на постійні та змінні (позапланові, нерегулярні).

2. *Провести облік і визначити структуру особистих витрат* (за 1–3 місяці). Для оптимального розподілу особисті витрати можна поділяти на обов'язкові витрати – витрати, від яких особа не може відмовитися (сплата податків та обов'язкових платежів, харчування, комунальні платежі, витрати на проїзд, купівлю необхідних побутових товарів) та особисті витрати (одяг, мобільний зв'язок, інтернет, витрати на святкування визначних подій тощо). Так людина матиме змогу визначити, скільки коштів їй необхідно для нормальної життєдіяльності та задоволення своїх основних потреб.

3. *Сформувати в структурі особистих витрат резерв коштів для фінансування непередбачених витрат.* Загроза втрати роботи, валютні ризики, хвороба чи тимчасова непрацездатність особи – це лише неповний перелік причин додаткової потреби в коштах. Відсутність фінансових резервів може призвести до появи та накопичення заборгованості, яка погіршить фінансовий стан особи.

Основні вектори максимізації доходів та оптимізації витрат домогосподарств представлено на рис. 3.6 і 3.7.

Необхідною умовою для здійснення ефективного інвестування особистих коштів, зменшення фінансових ризиків та подальшого зростання особистих доходів є складання особистого інвестиційного плану.

Інвестиційний план – це план індивідуальної інвестиційної стратегії щодо формування персонального диверсифікованого прибуткового

інвестиційного портфеля, який складається для осіб, котрі мають вільні кошти (позитивне сальдо між доходами і витратами) і бажання розміщувати їх на фінансових ринках.

Інвестиційний план містить набір кредитних, інвестиційних, страхових, пенсійних та інших фінансових продуктів. Основними інвестиційними інструментами є: банківські депозити; накопичувальні програми страхових компаній; цінні папери (акції, облігації); пайові інвестиційні фонди; хедж-фонди; дорогоцінні метали; альтернативні реальні інвестиції (нерухомість, антикваріат, нумізматика, предмети мистецтва тощо).

На *рис. 3.8* наведено приклад структури інвестицій, яка характерна для заможних людей (основне «правило мільонерів» – інвестувати 20% свого доходу). Така структура активів дозволяє застрахувати капітал від інвестиційних ризиків і дає можливість негативне коливання одного ринку (наприклад, ринку акцій) нівелювати позитивним коливанням іншого (наприклад, ринку нерухомості).

Попередньою умовою складання інвестиційного плану є визначення стратегії інвестування або особистого інвестиційного стилю. Цей момент допомагає з'ясувати прийнятний рівень ризику та кількість часу, яку особа може присвятити інвестуванню. Приклад стратегії інвестування особистих коштів, яку пропонують фінансові консультанти, подано на *рис. 3.9*.

На формування стратегії інвестування суттєво впливає вік людини. Чим молодшою є людина, тим більшу кількість ризикових активів можна їй порекомендувати при інвестуванні особистого капіталу, оскільки в цьому випадку є більше часу для коригування і виправлення помилок.

Неформальна формула, якою користуються фінансові консультанти, має вигляд:

$$\% \text{ Консервативних активів} = \text{Вік клієнта}$$

Консервативні фінансові активи – це активи, які мають гарантії збереження й невисоку дохідність капіталу (від 3% до 5%). Тому консервативне інвестування – це інвестування в інструменти компаній із рейтингом не нижче А (банк, страхова компанія, цінні папери, нерухомість).

Помірні фінансові активи – це активи, які можуть дати більш високий дохід в довгостроковому періоді, однак періодично можуть падати в ціні. Інвестиції в ці активи не мають гарантій ні по доходності, ні по збереженню капіталу. Доходність у середньому в довгостроковому періоді може бути 12–20% (однак при плануванні береться в межах 10%).

Агресивні фінансові активи – активи, коливання цін на які можуть бути значним як у сторону збільшення, так і в сторону зменшення. Ці активи можуть давати дохід 100% і, у той же час, втрати 50%. Наприклад, при агресивному інвестуванні вкладаються кошти в акції компаній другого

ешелону (малих невідомих компаній). Найкраще це здійснювати через зарубіжних брокерів, однак вибирати інструменти держав, що розвиваються (Китай, Індія). *Суперагресивне інвестування* – це інвестиції на валютному ринку, які можна вважати грою. *Позика знайомому* – це теж агресивний актив. Дохідність по цьому виду активів від 20% і до непередбачених. Консультанти рекомендують планувати від 10% до 20% вкладень в агресивні активи.

Важливою складовою особистого інвестиційного плану є *план фінансового захисту*, оскільки особа і її сім'я мають бути надійно фінансово захищені й мати пенсійні накопичення, резервний капітал, страховку на випадок непередбачених обставин. План фінансового захисту містить такі основні складові: створення ліквідного резервного фонду («подушки безпеки»); створення пенсійних накопичень; страхування життя.

«*Подушка безпеки*» – це резервний фонд особи, який може знадобитися у випадку втрати нею роботи чи інших непередбачених обставин, які призводять до зменшення особистого доходу. «Подушка безпеки» формується для забезпечення фінансової стабільності особи та сім'ї. Рекомендується створювати такий резерв у розмірі 6 щомісячних витрат сім'ї. Головними вимогами до резерву є ліквідність і доступність до коштів у разі необхідності (готівка, банківські депозити, страхування).

Розібратись у питаннях управління особистими фінансами допомагають *незалежні фінансові консультанти* (independent financial adviser, wealth manager, financial planner). Батьківщиною професії вважають Великобританію, де в 1916 р. вперше з'явився Інститут Фінансових Аналітиків. У державах ЄС у цій сфері існує строга законодавча регламентація, ринковий контроль, атестація (сертифікати, ліцензії), страхування відповідальності фінансових консультантів.

Фінансовий консультант – це фахівець з інвестування, який радить, як зберегти і примножити особисті кошти. Фінансовий консультант оцінює фінансовий стан і ресурси клієнта, розробляє для нього інвестиційну політику, схему роботи з банками, брокерськими та страховими компаніями, допомагає приймати фінансові рішення й управляти особистим чи сімейним бюджетом. Особистий фінансовий консультант надає широкий перелік послуг (*рис. 3.10*). А перелік потенційних клієнтів особистого фінансового консультанта показано на *рис. 3.11*.

Професійна діяльність незалежного фінансового консультанта є перспективною і прибутковою, адже основними перевагами цієї професії є: простота організації; низькі стартові витрати; вільний графік роботи; стабільний дохід із високим потенціалом росту; постійний розвиток; визнання і вдячність клієнтів (*рис. 3.12*).

На Заході більшість родин співпрацюють із незалежним фінансовими консультантами та купують фінансові послуги, лише проконсультувавшись із ним. В Україні потреба в послугах фінансових консультантів зростатиме пропорційно поліпшенню матеріального добробуту громадян, збільшенню кількості фінансових послуг і інструментів, зменшенню патерналістських настроїв населення й соціальної підтримки з боку держави. До того ж, запровадження другого рівня пенсійної реформи потребуватиме великої кількості консультантів із питань пенсійних накопичень. Отже, відкриватимуться нові можливості для розвитку цієї професії на вітчизняному фінансовому ринку.

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

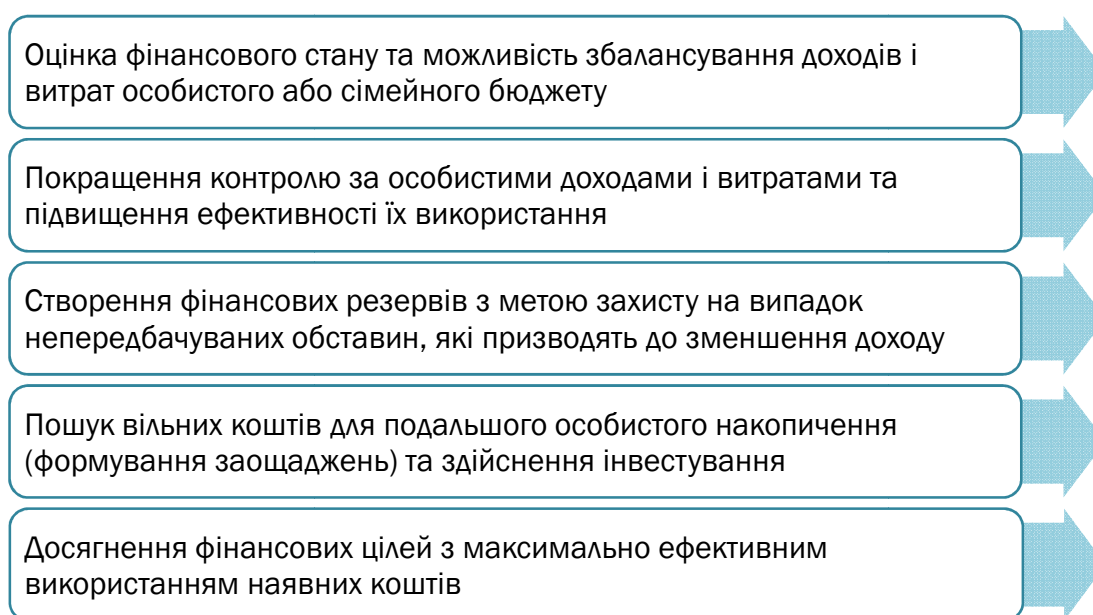

Рис. 3.1. Завдання особистого фінансового планування

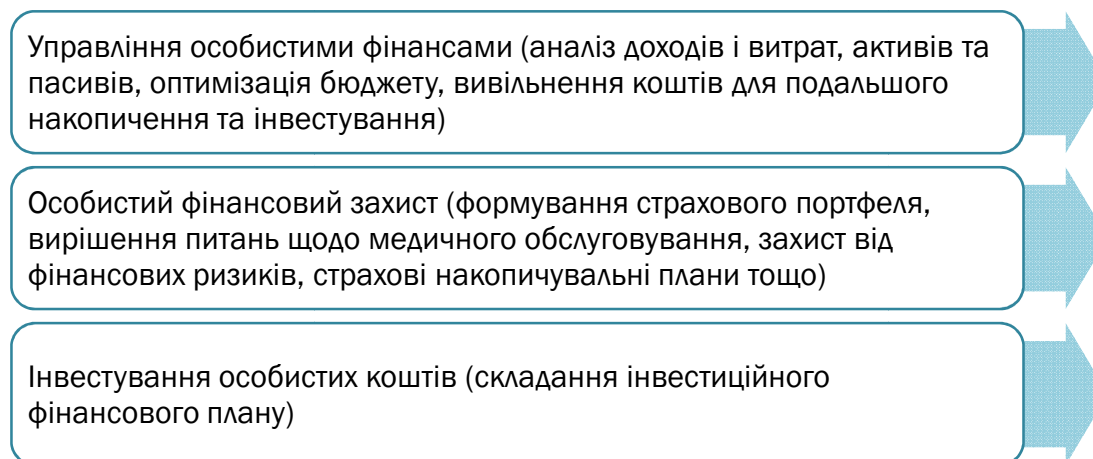

Рис. 3.2. Тактика особистого фінансового планування

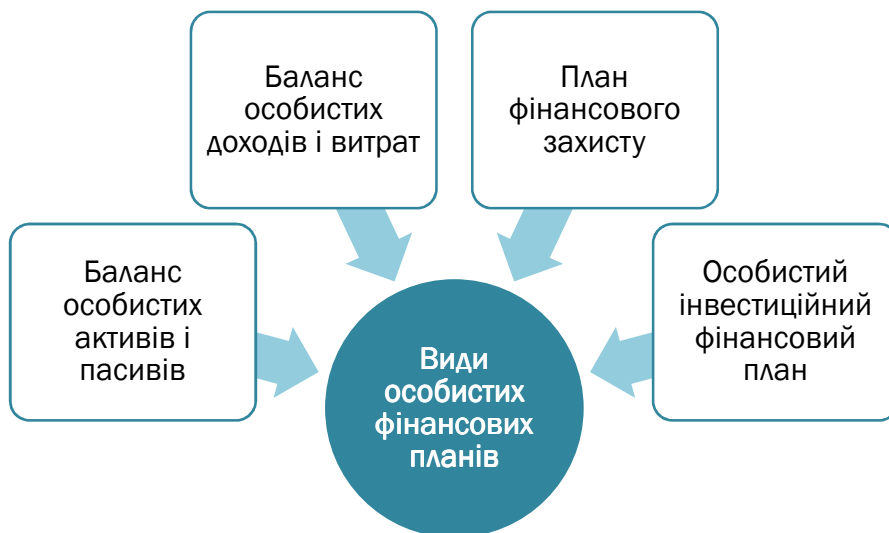

Рис. 3.3. Види особистих фінансових планів

Таблиця 3.1

План-прогноз реалізації фінансових цілей сім'ї

Мета	Показники	Рік реалізації	Вартість, тис. грн.
Автомобіль	Nissan, 2015 р. випуску	2018 р.	350
Квартира	3-х кімнатна, м. Тернопіль	2020 р.	1850
Навчання дитини	ТНЕУ, факультет фінансів	2022 р.	52
Недержавна пенсія	2000 грн. в місяць	2045 р.	240
Відпустка	Болгарія	Щорічно	27

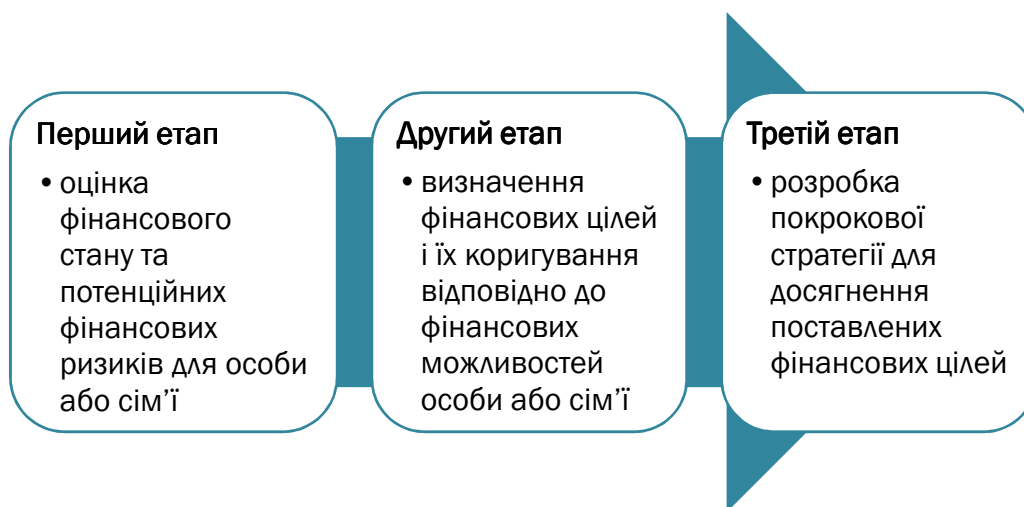

Рис. 3.4. Етапи особистого фінансового планування

Рис. 3.5. Баланс активів і пасивів сім'ї (станом на певну дату)

Таблиця 3.2

Особистий (сімейний) бюджет (на певний період часу)

Доходи	Витрати
<ul style="list-style-type: none"> • Оплата праці • Доходи від підприємницької діяльності • Доходи від самозайнятості • Доходи від продажу сільськогосподарської продукції • Доходи від продажу особистого і домашнього майна • Доходи від продажу нерухомості • Доходи від здавання внайми нерухомості • Пенсії • Стипендії • Соціальні допомоги та компенсаційні виплати • Проценти по вкладах • Дивіденди на акції • Доходи від інших цінних паперів • Доходи від продажу цінних паперів • Допомога від родичів 	<p>Відносно постійні:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Витрати на харчування • Оплата житлово-комунальних послуг • Оплата послуг зв'язку • Оплата проїзду на транспорті • Сплата страхових внесків • Сплата процентів за кредит • Утримання і експлуатація автомобіля <p>Змінні:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Придбання одягу, взуття, інших товарів • Медичне обслуговування • Витрати на відпочинок • Купівля подарунків • Особисті витрати • Допомога родичам <p>Інвестиційні:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Придбання акцій і облігацій • Купівля нерухомості • Вклади до банків
Профіцит / Дефіцит	

Таблиця 3.3

Типовий бюджет середньостатистичного домогосподарства в Україні¹

Доходи	грн.	%
Оплата праці	2914,7	54,3
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	325,1	6,1
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	186,6	3,5
Доходи від власності (дивіденди від акцій, відсотки по вкладах, доходи від здачі внайми нерухомості тощо)	89,9	1,7
Пенсії	1211,3	22,6
Стипендії	31,3	0,6
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, у т. ч.:	194,6	3,6
допомога по безробіттю	17,1	0,3
допомога малозабезпеченим сім'ям	22,0	0,4
допомоги на дітей	117,1	2,3
субсидії та пільги на оплату житлово-комунальних послуг	6,5	0,1
Інші	31,9	0,6
Грошова допомога від родичів та інших осіб	323,5	6,1
Аліменти	11,7	0,2
Інші грошові доходи	78,9	1,5
Усього	5367,5	100
Витрати	грн.	%
Продукти харчування та безалкогольні напої	2367,1	47,8
Алкогольні напої	63,2	1,3
Тютюнові вироби	101,89	2,1
Одяг і взуття	314,7	6,3
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	625,9	12,6
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка тощо	97,2	2,0
Охорона здоров'я	231,1	4,7
Транспорт	193,4	3,9
Зв'язок	132,7	2,7
Відпочинок і культура	79,4	1,6
Освіта	56,5	1,1
Ресторани та готелі, з них:	123,3	2,5
харчування поза домом	91,6	1,9
витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо	7,0	0,1
Різні товари та послуги	142,1	2,9
Споживчі грошові витрати	4528,2	91,5
Розподіл споживчих грошових витрат:		
продовольчі товари	2532,1	51,2
непродовольчі товари	1237,7	25,1
послуги	758,5	15,2
Довідково: витрати на харчування поза домом	2623,7	53,1

¹ Побудовано на основі [Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): статистичний збірник. Київ: Державний комітет статистики, 2017. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2017)].

Неспоживчі грошові витрати, з них:	420,4	8,5
Витрати на особисте підсобне господарство	104,6	2,1
Допомога родичам, іншим особам	158,0	3,2
Купівля нерухомості	14,6	0,3
Капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель	9,7	0,2
Купівля акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків	117,4	2,4
Аліменти	4,7	0,1
Податки, збори, внески	0,8	0,0
Інші витрати	10,6	0,2
Усього	4948,6	100,0

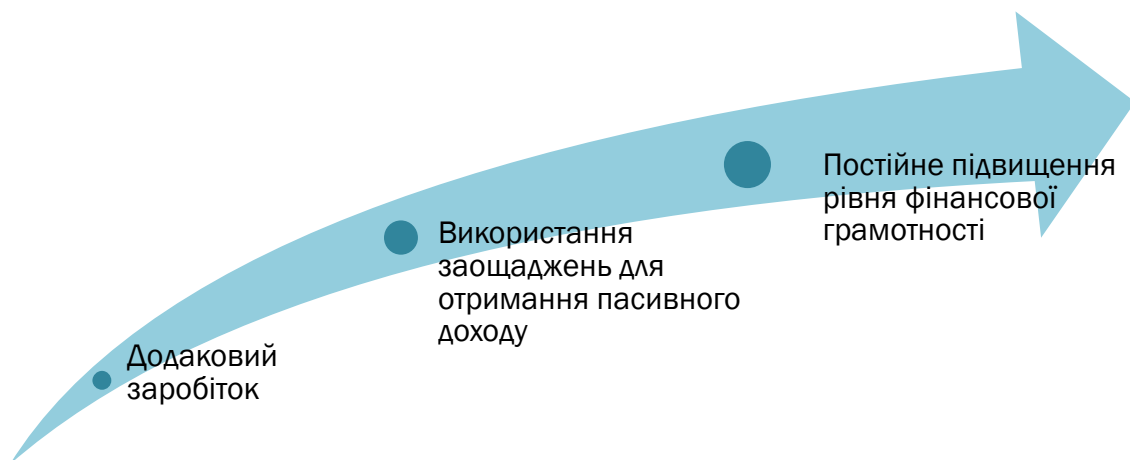

Рис. 3.6. Вектори зростання особистих доходів

- Грамотне споживання
- Обов'язкове планування витрат
- Детальний аналіз витрат
- Раціоналізація і контроль витрат

- Проведення маркетингового дослідження при здійсненні великих покупок
- Купівля речей в період знижок
- Економне використання електрики, води, газу
- Використання інноваційних ресурсозберігаючих технологій

- Використання сервісів фінансових інститутів, які економлять кошти
- Використання усіх можливих податкових пільг
- Мінімізація боргів
- Ведення здорового способу життя

Рис. 3.7. Вектори оптимізації особистих витрат

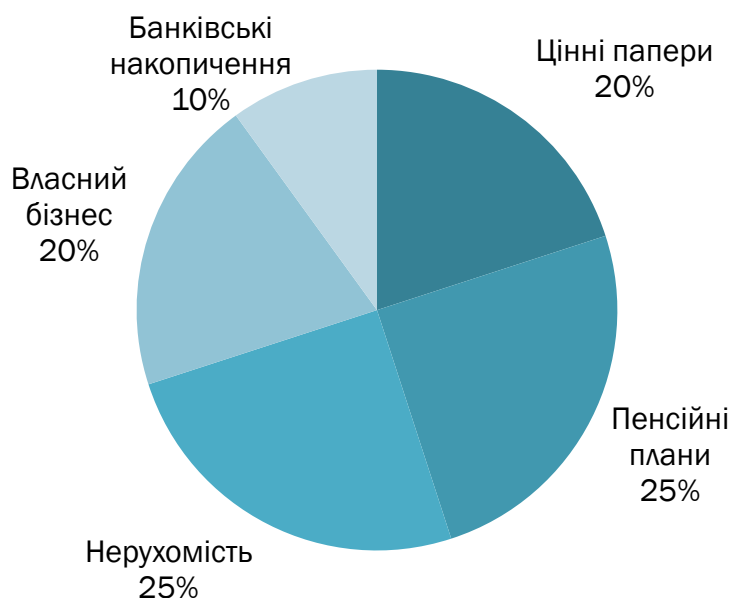

Рис. 3.8. Типова структура особистих інвестицій у заможних людей¹

Рис. 3.9. Приклад оптимальної стратегії інвестування особистих коштів

¹ Побудовано на основі [Савенок В.С. Личный финансовый план. Первый шаг к финансовой независимости. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 320 с.].

Планування особистого (сімейного) бюджету / складання фінансового плану (під конкретну ціль) на певний період (рік і більше);

Планування заходів з оптимізації податків

Складання фінансового плану при купівлі нерухомого чи рухомого майна (будинки, квартира, земельна ділянка, автомобіль тощо)

Підбір найкращого варіанту купівлі, кредитування, страхування, супровід операції з купівлі-продажу тощо

Планування пенсійного забезпечення (вибір програм з недержавних пенсійних фондів чи накопичувального пенсійного страхування)

Підбір оптимальної страхової програми (страхування майна, життя, здоров'я)

Інші послуги з інвестування коштів

Рис. 3.10. Перелік послуг, який надає особистий фінансовий консультант

Особи, які хочуть примножити свій капітал (інвестувати особисті кошти). Найбільш перспективні клієнти

Особи, які попали в кризову ситуацію і мають борги. Таким особам консультант допоможе скласти план по реструктуризації кредитів і виходу з кризи

Особи, в яких витрати дорівнюють або перевищують доходи. Таким особам консультант допоможе скласти план по грамотному управлінню коштами

Особи, які бажають заощаджувати і відкладати певну суму коштів, тобто накопичувати

Рис. 3.11. Типові клієнти особистих фінансових консультантів

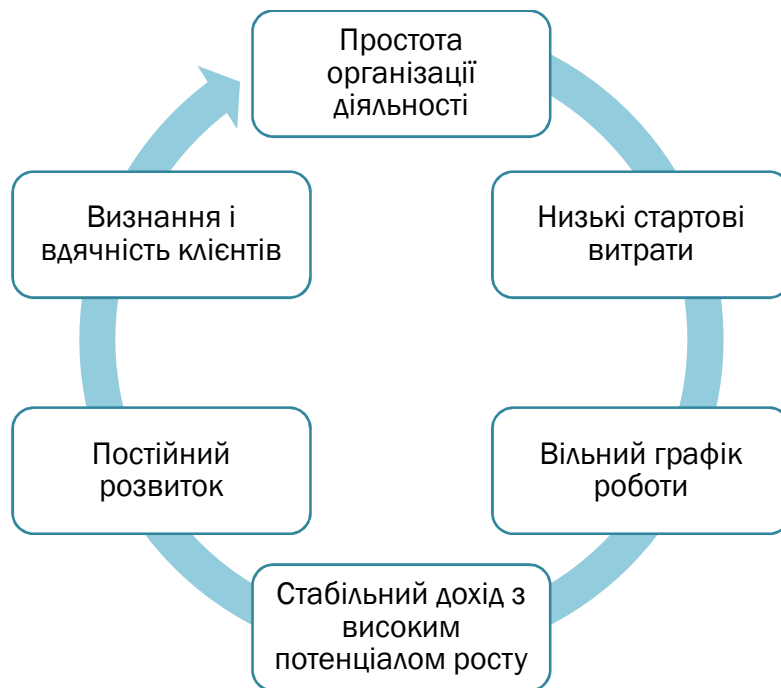

Рис. 3.12. Переваги професії особистого фінансового консультанта

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Знайдіть інформацію про середні доходи сім'ї в Україні та зарубіжних державах. Проведіть порівняльний аналіз та зробіть висновки.

2. Складіть перелік усіх доходів вашої сім'ї за останній місяць. Класифікуйте доходи на постійні та змінні (нерегулярні). Розрахуйте частку кожної статті в загальній сумі сімейних доходів.

3. Складіть перелік усіх витрат вашої сім'ї за останній місяць. Розрахуйте частку кожної статті в загальній сумі сімейних витрат. Визначте наскільки збалансованим є бюджет.

4. Знайдіть інформацію про незалежних фінансових консультантів і зробіть огляд послуг, які вони пропонують.

5. На основі загальнодоступної інформації складіть короткий перелік пропозицій щодо формування оптимального сімейного (особистого) бюджету.

ТЕСТИ

1. Доходи сім'ї – це:

а) грошові кошти, призначені для ведення домашнього господарства й задоволення різних потреб його членів;

б) сукупність надходжень із різних джерел, які отримує сім'я як у грошовій, так і натуральній формах;

в) сума платежів родини за товари та послуги, здійснені у відповідний момент або впродовж певного періоду часу;

г) майно сім'ї.

2. *Грошові кошти, вкладення в цінні папери, надані позики іншим особам, нерухомість, автомобілі, дорогоцінності та інше майно, яким володіє сім'я, є:*

а) сімейними доходами;

б) сімейними витратами;

в) сімейними прибутками;

г) сімейними активами.

3. *Що собою являє вкладення грошей чи інших активів із метою отримання прибутку?*

а) інвестиція;

б) доходи;

в) витрати;

г) зобов'язання.

4. *Процес передбачення величини сімейних доходів у майбутньому на основі аналізу їх появи в минулому й на даний час – це:*

а) прогнозування доходів;

б) збільшення доходів;

в) зменшення доходів;

г) сезонність доходів.

5. *Оплата комунальних послуг, навчання, харчування належать до:*

а) очікуваних постійних витрат;

б) непередбачених витрат;

в) тимчасових витрат;

г) витрат на активи.

6. *Доходи від поточної діяльності включають:*

а) заробітну плату за основним місцем роботи;

б) заробітну плату за додатковим місцем роботи, різного роду премії та бонуси;

в) доходи від ведення підсобного господарства та власного бізнесу;

г) усі відповіді правильні.

7. *Сімейний бюджет – це:*

а) сукупність доходів і витрат сім'ї за певний період часу;

б) сукупність витрат сім'ї за певний період часу;

в) сукупність доходів сім'ї за певний період часу;

г) доходи сім'ї, які мають цільове призначення.

8. Що не належить до витрат домогосподарств?

а) надання трансфертів місцевим бюджетам;

б) сплата відсотків за кредитом;

в) витрати на бізнес;

г) оплата комунальних послуг.

9. Сімейний бюджет складається з:

а) доходів;

б) витрат;

в) доходів і витрат;

г) немає правильної відповіді.

10. Незалежний фінансовий консультант – це:

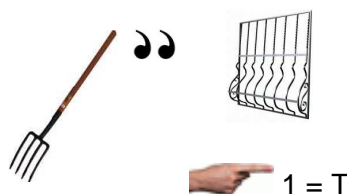
а) особа, яка надає консультаційні послуги у сфері фінансів фізичним і юридичним особам;

б) особа, яка надає консультаційні послуги у сфері страхування фізичним і юридичним особам;

в) особа, яка надає консультаційні послуги в банківській сфері фізичним і юридичним особам;

г) особа, яка надає консультаційні послуги в податковій сфері фізичним і юридичним особам.

РЕБУСИ

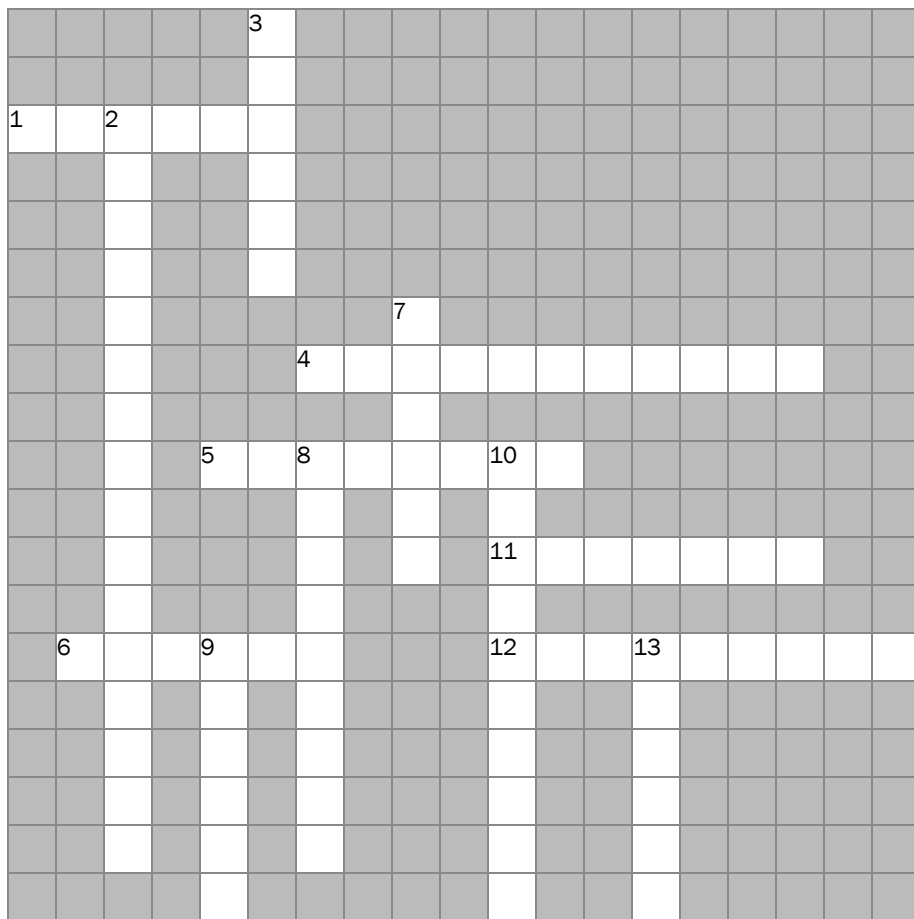
КРОСВОРД

По горизонталі:

1. Основний фінансовий план, у якому відображені результати розподільних процесів, тобто джерела й обсяги надходжень і напрями розподілу та використання коштів.
4. Частина доходів населення, яка залишається після сплати обов'язкових платежів та здійснення поточних витрат, і яку члени домогосподарств вкладають у фінансові активи з метою отримання майбутніх доходів або ж відкладають (виводять на певний період часу з особистого користування) з метою задоволення майбутніх потреб.
5. Безповоротна грошова допомога, що надається державою громадянам за рахунок коштів бюджету.
6. Позика в товарній або грошовій формі, що надається на визначений час банками, іншими фінансовими установами, громадянами іншій особі на умовах поверненості та платності.
11. Фактичні затрати грошових і матеріальних ресурсів, які спрямовуються на задоволення поточних потреб домогосподарства та є необхідними для забезпечення його життєдіяльності й розвитку.
12. Постійна грошова виплата, що надається щомісячно учням і студентам середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, а також аспірантам і докторантам за умови успішного навчання.

По вертикалі:

2. Специфічний вид організації людей, які перебувають у родинних відносинах, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси і спільно приймають економічні рішення стосовно формування доходів та здійснення витрат із метою відтворення людського капіталу та задоволення матеріальних і духовних потреб.
3. Грошові кошти, вкладення в цінні папери, надані позики іншим особам, нерухомість, автомобілі та інше майно, яким володіє сім'я.
7. Надання в борг грошей чи матеріальних цінностей на умовах повернення.
8. Фінансові активи (готівкові гроші, валюта, вклади в банківських установах, цінні папери, страхові поліси тощо); нефінансові активи, які представлені у вигляді матеріальних (рухоме й нерухоме майно, меблі, побутові речі тощо) і нематеріальних (результати інтелектуальної діяльності) активів.
9. Сукупність надходжень упродовж певного періоду часу як у грошовій, так і негрошовій формах, які збільшують активи домогосподарства й можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна.
10. Надання грошей чи інших активів з метою отримання прибутку.
13. Надання додаткових матеріальних, соціальних благ і послуг громадянам за специфічні умови праці та її результати, а також у разі недостатньої соціальної захищеності окремих осіб і родин.

ЗАДАЧІ

Задача 1

Сім'я, що складається із 7 осіб, мала впродовж року такі доходи: зарплата за основним місцем роботи – 80 тис. грн.; зарплата за сумісництвом – 30 тис. грн.; винагорода за професійні послуги – 17 тис. грн.; державна пенсія – 14 тис. грн.; накопичена приватна пенсія – 800 грн.; доходи від підсобного господарства – 16 тис. грн.; стипендія – 9 тис. грн.; авторські гонорари – 4 тис. грн.; доходи від інвестицій на ринку цінних паперів – 6,4 тис. грн.; проценти за депозитом – 1,7 тис. грн.; доходи від здачі в оренду майна – 13 тис. грн.; подарунки – 35 тис. грн.

Класифікуйте доходи сім'ї на постійні й одноразові. Визначте обсяги та питому вагу кожної категорії в загальних доходах сім'ї.

Задача 2

Сім'я з трьох осіб планує свої витрати на місяць. При цьому відомі такі дані: зарплата чоловіка – 10 тис. грн., зарплата дружини – 5 тис. грн., стипендія сина – 850 грн. Упродовж місяця прогноуються такі обов'язкові витрати: оренда квартири – 3 тис. грн.; комунальні платежі – 1 тис. грн.; витрати на харчування – 2 тис. грн.; витрати на бензин та обслуговування автомобіля – 1,7 тис. грн.; нагромадження власного внеску на купівлю

квартири – 3 тис. грн.; витрати на одяг – 1 тис. грн.; витрати на відвідування косметичного салону – 300 грн.; витрати на особисті потреби кожному (відвідування кіно, кафе, театрів) – 700 грн. У кінці місяця сім'я планує придбати меблі вартістю 5,3 тис. грн.

Визначте фінансову реалістичність цієї цілі.

Задача 3

У сім'ї склалася така фінансова ситуація за місяць: зарплата Богдана – 9,5 тис. грн., зарплата Катерини – 6,5 тис. грн. Обов'язкові щомісячні статті витрат є такі: платіж за кредитом на квартиру – 5,5 тис. грн., комунальні платежі – 700 грн., витрати на харчування – 1,1 тис. грн., витрати на бензин – 1,6 тис. грн., відрахування на «декретний депозит» – 900 грн., відрахування на страхування життя – 450 грн.

Визначити суми, які залишаться в Богдана і Катерини після витрат.

Задача 4

Зарплата Василя – 4,5 тис. грн., а його дружини Олени – 3,6 тис. грн. Щомісяця вони також одержують дохід з депозиту у розмірі 200 грн. Олена також працює репетитором і заробляє 900 грн. на місяць. Цього місяця подружжя витратило кошти на: оренду житла – 2,5 тис. грн., комунальні платежі – 980 грн., харчування – 2,2 тис. грн., одяг – 760 грн., їх особисті витрати становили 650 грн., а на дрібниці вони витратили 320 грн. Таким чином, їхній сімейний бюджет є:

- а) профіцитним;
- б) збалансованим;
- в) дефіцитним;
- г) немає правильної відповіді.

Задача 5

Заповніть таблицю даними про доходи і витрати своєї сім'ї.

Види доходів	Сума, грн.	Види витрат	Сума, грн.
Зарплата		Харчування	
Підприємницький дохід		Одяг і взуття	
Пенсія		Комунальні послуги	
Стипендія		Податки	
Субсидія		Відпочинок	
Проценти по депозитах		Обслуговування авто	
Подарунки		Ремонт	
Виграші у лотерею		Хобі	
Спадщина		Страхування	

ЛІТЕРАТУРА:

1. Активи та пасиви по Роберту Кійосакі. URL: <http://www.ibra.com.ua/money/161428-kiyosaki-active-investments> (дата звернення: 02.04.2017).
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2016 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): статистичний збірник. Київ: Державний комітет статистики, 2017. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.05.2017).
3. Ворошило В.В. Типология финансовых решений домашних хозяйств. Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. 2008. №1. С. 40–42.
4. Ворошило В.В. Финансовая активность домашних хозяйств. Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. 2009. №2. С. 21–22.
5. Карпишин Н.І., Жукевич С.М. Фінансове консультування населення: теоретико-організаційні аспекти діяльності. Економічний аналіз. 2017. Т. 27. №2. С. 91–97.
6. Кійосакі Р., Летчер Ш. Бедный папа, богатый папа. Москва: Попурри, 2009. 272 с.
7. Кійосакі Р., Летчер Ш. Квадрант денежного потока. Москва: Попурри, 2012. 175 с.
8. Кізіма Т., Куцяк В. Особисте фінансове планування. Світ фінансів. 2015. №3. С. 62–70.
9. Кізіма Т.О. Витрати домогосподарств України: сутнісно-аналітичний аспект. Вісник ТНЕУ. 2009. №2. С. 63–67.
10. Кізіма Т.О. Інститут незалежних фінансових консультантів: становлення та перспективи розвитку в Україні. Світ фінансів. 2012. Вип. 3. С. 145–151.
11. Кізіма Т.О. Фінанси домашніх господарств – важлива складова фінансової системи України. Наука й економіка. 2008. Вип. 1. С. 55–60.
12. Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.
13. Куцяк В. Особисті фінанси як первинний елемент фінансової системи держави. Світ фінансів. 2012. №3. С. 97–101.
14. Лютий І., Моташко Т. Доходи населення та їх роль у формуванні фінансових ресурсів держави. Світ фінансів. 2011. №2. С. 59–66.
15. Покудов А.В. Личные финансы. Секреты управления. Москва: Вершина, 2006. 192 с.
16. Савенок В.С. Личные финансы. Самоучитель. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 432 с.
17. Савенок В.С. Личный финансовый план. Первый шаг к финансовой независимости. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 320 с.

18. Савенок В.С. Миллион для моей дочери. Пошаговый план накоплений. Естественные законы в бизнесе. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2014. 132 с.

19. Управляем семейным бюджетом в кризис. Антикризисная книга / под ред. колл. журн. «Семейный бюджет». Москва: Астрель, 2009. 511 с.

20. Фінансова грамотність: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. 311 с.

21. Шефер Б. Путь к финансовой независимости. Первый миллион за семь лет. Москва: Попурри, 2007. 336 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Активи сім'ї – грошові кошти, вкладення в цінні папери, надані позики іншим особам, нерухомість, автомобілі, дорогоцінності та інше майно сім'ї.

Б

Бюджет домогосподарства – фінансовий план, у якому відображені результати розподільних процесів, тобто джерела й обсяги надходжень (дохідна частина) і напрями використання коштів (витратна частина).

В

Витрати домогосподарства – витрати грошових і матеріальних ресурсів, які спрямовуються на задоволення поточних потреб домогосподарства та є необхідними для забезпечення його життєдіяльності.

Д

Домогосподарство – специфічний вид соціально-економічної організації людей, які перебувають у родинних відносинах, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси і спільно приймають економічні рішення стосовно формування власних доходів та здійснення основних витрат із метою задоволення матеріальних і духовних потреб.

Доходи домогосподарства – сукупність надходжень з усіх можливих джерел, які збільшують активи домогосподарства й можуть бути спожиті ним без зменшення реальної вартості його майна.

Е

Економічний ризик домогосподарства – ймовірність виникнення ситуації, за якої відбувається зменшення добробуту домогосподарства та зниження життєвого рівня його членів через можливу небезпеку втрат, що зумовлена специфікою формуванням його доходів та здійсненням витрат.

З

Заощадження домогосподарства – частина доходів населення, яка залишається після сплати податків та здійснення поточних споживчих витрат, і яку члени домогосподарств вкладають у фінансові активи з метою отримання майбутніх доходів або ж відкладають із метою задоволення майбутніх потреб.

К

Кредит – позика в товарній або грошовій формі, що надається на визначений час банками, іншими фінансовими установами, громадянами іншій особі на умовах повернення та сплати процентів.

Н

Незалежний фінансовий консультант – особа, яка надає консультаційні послуги у сфері фінансів фізичним і юридичним особам.

П

Пільги – надання додаткових матеріальних, соціальних благ і послуг громадянам за специфічні умови праці та її результати, а також у разі недостатньої соціальної захищеності окремих осіб і родин та особливі заслуги перед державою.

Позика – надання в борг грошей чи матеріальних цінностей на умовах повернення.

Прогнозування сімейних витрат – процес передбачення витрат сім'ї в майбутньому на основі аналізу їх появи в минулому й на даний момент часу.

Прогнозування сімейних доходів – процес передбачення розміру сімейних доходів у майбутньому на основі аналізу їх появи у минулому і на даний момент часу.

С

Субсидія – безповоротна грошова допомога, що надається державою громадянам за рахунок коштів бюджету, а також спеціальних фондів.

Сукупне багатство домогосподарств – фінансові активи (готівка, вклади в банках, цінні папери, страхові поліси тощо), нефінансові активи, які представлені у вигляді матеріальних (рухоме й нерухоме майно, вироби із дорогоцінних металів, антикваріат тощо) і нематеріальних активів (результати інтелектуальної діяльності: патенти, авторські права тощо).

У

Управління фінансами домогосподарства – діяльність членів домогосподарства щодо регулювання його вхідних та вихідних грошових потоків із метою підвищення загального добробуту, а також діяльність

органів державної влади й управління, пов'язана з впливом на процеси формування доходів і витрат таких господарств.

Ф

Фінансова грамотність населення – сукупність установок, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень.

РОЗДІЛ 4

ПОДАТКИ І ПОДАТКОВА КУЛЬТУРА

МЕТА: ознайомлення із сутністю, необхідністю та видами податків, які сплачує населення, дослідження рівня податкової культури населення і відповідальності за порушення податкового законодавства.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: податки; ставка податку; об'єкт податку (податкова база); суб'єкт податку (платник); податкові пільги; прямі податки; непрямі податки; загальнодержавні податки; ПДВ; акцизний податок; податок на доходи фізичних осіб; мито; місцеві податки та збори; єдиний податок; податок на майно; податкова культура; девіантна податкова поведінка; відповідальність за порушення податкового законодавства.

ПЛАН

1. Сутність, види та роль податків у сучасному житті. Основні елементи податку.
2. Основи оподаткування населення: необхідність та види.
3. Податкова культура, особливості її формування в Україні.
4. Девіантна податкова поведінка. Ухилення від сплати податків як економічна, фіскальна та морально-етична проблема.
5. Відповідальність за порушення податкового законодавства.

РЕЗЮМЕ

Упродовж тисячоліть уявлення про сутність податків, їх роль у суспільному житті та забезпеченні функціонування держави змінювалися (рис. 4.1). Тривалий час ідея оподаткування була пов'язана з *примусом* – позбавленням громадян частини доходу або майна на користь держави. Тому до них доводилося привертати увагу за наявності особливих умов або коли інших способів покриття видатків не було.

Суверенітет багатьох держав будувався в боротьбі за право стягувати податки, які вводили на визначений термін: до закінчення війни або сплати боргів, породжених військовими діями. Іншими словами, податки були своєрідною *підтримкою* суспільства в обмін на мир і правопорядок.

У ранніх феодальних державах податки розглядали як *дар*. Невипадково у Великобританії ці поняття були синонімами, їх позначали

одним словом – «gift». Як стверджував Й.М. Кулішер: «добровільний дар – допомога державі у невідкладних випадках перетворилася на постійні збори, що справляли у певний термін і з певною метою»¹.

Надалі під податками розуміли допомогу державі з боку суспільства («aid» – у Великобританії, «aide» – у Франції та «steuer» – у Німеччині). І лише з XVIII ст. податки стали ототожнювати з юридичним обов'язком громадян перед державою. У схожому контексті розуміння сутності податків збереглося до наших днів (наприклад, в українській мові слово «податки» трактують як примусові платежі, іншими словами – «подати» або «віддати державі»).

Пізніше від ознаки фіскального насильства, дару, допомоги, боргу та обов'язку уявлення про податок еволюціонувало до *взаємовигідного обміну* в системі взаємодії держави, суспільства й особистості. Відбулася трансформація від розуміння як загальнообов'язкового платежу до бачення як принципової необхідності. Погляди на необхідність податків у наукових джерелах подано на *рис. 4.2*.

Різноманітність трактування поняття «податок» подано в *табл. 4.1*. Безсумнівно, це поняття є одним з основних у фінансовій науці. Складність розуміння його сутності зумовлена тим, що це одночасно економічне, морально-етичне та правове явище.

До ознак податку відносять законодавчо встановлену форму визначення порядку й умов справляння, обов'язковість сплати, примусовий характер вилучення коштів, зв'язок із бюджетом тощо. Водночас його необхідно відокремити від поняття «збір», який справляють за надання законодавчо встановлених прав або видачу дозволів, а стягують з осіб, котрі вступають у правові відносини з державою або місцевою владою з питань отримання відповідних послуг (*рис. 4.3*).

За даними статистики, податкові надходження в зведеному бюджеті України становлять близько 80% (*рис. 4.4 і 4.5*).

Справляючи податки, громадяни оплачують здійснення державою економічної, політичної, соціальної, правоохоронної та інших функцій. Це підтверджує те, що оподаткування є чи не найважливішим морально-етичним обов'язком, який повинна виконувати кожна особа. Причому цей обов'язок є настільки складним і не фокусується в сприйнятті наших співвітчизників, що його необхідно здійснювати паралельно з реформатуванням відносин у сфері мобілізації та використання бюджетних коштів.

Високе податкове навантаження (*табл. 4.2 та 4.3*), надмірна частка неформальних зв'язків між владою та бізнесом, низька культура сплати податків – ось ті виклики, яких досі не вдалося позбутися.

¹ Кулішер И.М. Очерки финансовой науки. Петроград: Изд-во «Наука и школа», 1919. С. 61.

Загалом усі податки поділяють на *загальнодержавні* (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок, екологічний податок, рентна плата й мито) та *місцеві* (податок на майно (транспортний податок, плата за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки), єдиний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів і туристичний збір) (рис. 4.6). Перші можуть надходити до державного та частково місцевих бюджетів, другі – формують доходи лише місцевих бюджетів.

У табл. 4.4, 4.5, 4.6 і 4.7 наведено податки, які справляються з фізичних осіб в Україні та дано характеристику їх основних елементів.

Податкова культура відображає спосіб поведінки, що передбачає дотримання податкового законодавства в частині своєчасної та повної сплати податків. Серед причин її низького рівня необхідно відмітити прогалини у фіскальній політиці, яка залишається далекою від прозорості для громадян. Дрібне та надмірне ухилення від оподаткування настільки вкорінилося в суспільстві, що перебороти його дуже складно. Разом з тіньовою економікою та організованою злочинністю несплата податків є однією з найбільших економічних проблем.

Формуванням в українців високої податкової культури й підтриманням зусиль, спрямованих на наповнення дохідної частини бюджету, займаються відповідні підрозділи Державної фіскальної служби України. Основними напрямками їх роботи є активне роз'яснення в засобах масової інформації та новинних веб-ресурсах порядку застосування законів й інших нормативно-правових актів із питань оподаткування, проведення семінарів, консультацій, прес-конференцій, брифінгів тощо. Окрім цього, з метою проведення масово-роз'яснювальної роботи серед широких верств населення податковими органами залучаються громадські активісти і волонтери з числа молоді.

Чому ж тоді в Україні високим є рівень ухилення від оподаткування? Як уже зазначалося, за багатолітню історію української незалежності не вдалося позбутися надмірної частки неформальних зв'язків між владою й бізнесом, посередньої фінансової грамотності населення та низької культури сплати податків. Розуміння необхідності вчасно й у повному обсязі сплачувати податки, тобто брати участь у підтримці державних справ, є першим кроком на шляху до конструктивних зрушень. Набагато складніше дотримуватися тих принципів, що лежать у чеснотах сумління, свідомості й обов'язку віддавати частину власних доходів на користь держави (табл. 4.8).

Такі загальнолюдські цінності як сумління, свідомість і обов'язок необхідно розвивати в кожній особі з тим, аби процесу справляння податків надати ознак добровільності, безкорисливості та розуміння.

Платники податків здійснюють свою діяльність на основі принципу обов'язковості сплати податків, що передбачено законодавством усіх демократично розвинених держав, у т. ч. України (табл. 4.9). Наприклад, ст. 67 Конституції України гласить, що «кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом»¹. Тому ефективною діяльністю податкових органів може бути тоді, коли вони стануть законослухняними громадянами. Законослухняна більшість може з'явитися лише в результаті досягнення суспільством високого рівня податкової культури.

Наслідком низьких морально-етичних якостей платників податків є системне й масове порушення податкового законодавства, основні види відповідальності за яке подано в табл. 4.10 і 4.11.

Безперечно, формувати податкову культуру громадян необхідно ще з раннього віку. Практика показує, що неможливо виховати добросовісного платника податків, якщо не показувати реальні приклади чіткого і правильного застосування податкового законодавства. За кордоном здійснюється цілеспрямована виховна робота, орієнтована на добросовісну сплату податків. У школах, коледжах і університетах проводяться спеціальні заняття, зустрічі з представниками податкових органів. Одночасно із цим, у цілях виховання податково грамотних громадян задіяні інформаційні й освітні відомства, телебачення та радіо.

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

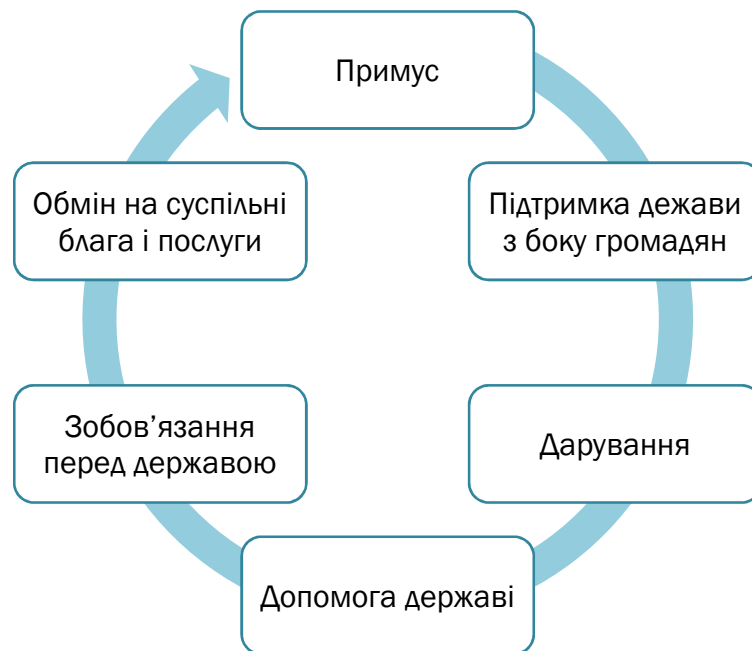

Рис. 4.1. Етимологія терміну «податок»

¹ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 червня 1996 р. Київ: «Феміна», 1996. 64 с.

Подібно до того, як населення оплачує куплені товари, так само воно сплачує податки за надані державою суспільно значимі послуги

Громадяни віддають частину свого доходу для того, щоб бути впевненими у збереженні іншої частини та нею користуватися

Держава припиняє війну «всіх проти всіх», а податкові платежі є ціною, за яку купується мир

Податки є необхідною платою за спосіб життя, заснований на вільному підприємстві

Рис. 4.2. Погляди на необхідність податків в наукових джерелах

Таблиця 4.1

Поняття «податок» в інтерпретації вітчизняних вчених¹

Автор	Визначення
В.Л. Андрущенко	Демократичні за процедурою встановлення, але примусові за формою стягнення платежі індивідів і корпорацій, призначені для передачі фінансових ресурсів з приватного сектора в державний з метою фінансування суспільних потреб
В.В. Буряковский	Встановлені вищим органом законодавчої влади обов'язкові платежі, що сплачують фізичні та юридичні особи в бюджет у розмірах і в терміни, передбачені законом
А.І. Крисоватий	Обов'язкові платежі, які законодавчо встановлює держава, сплачують юридичні та фізичні особи в процесі перерозподілу частини вартості ВВП й акумулюють у централізованих грошових фондах для фінансового забезпечення виконання державою функцій
М.П. Леоненко	Обов'язкові внески платників до бюджету та позабюджетних фондів, розміри і терміни сплати яких регламентує податкове законодавство
В.М. Мельник	Система суспільних відносин перерозподілу створеного продукту, у ході яких проводять вилучення частини доходів юридичних і фізичних осіб на користь держави для її забезпечення та вторинного перерозподілу на користь інших

¹ Побудовано на основі [Андрущенко В.Л. Фінансова думка заходу в ХХ столітті: Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів: монографія. Львів: Каменяр, 2000. С. 149; Буряковский В.В. Податки: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Пороги, 1998. С. 4; Іванов Ю.Б., Крисоватий А.І., Десятнюк О.М. Податкова система: підручник. Київ: Атіка, 2006. С. 24; Леоненко М.П., Юхименко П.І., Ільєнко А.А. Теорія фінансів: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. С. 454].

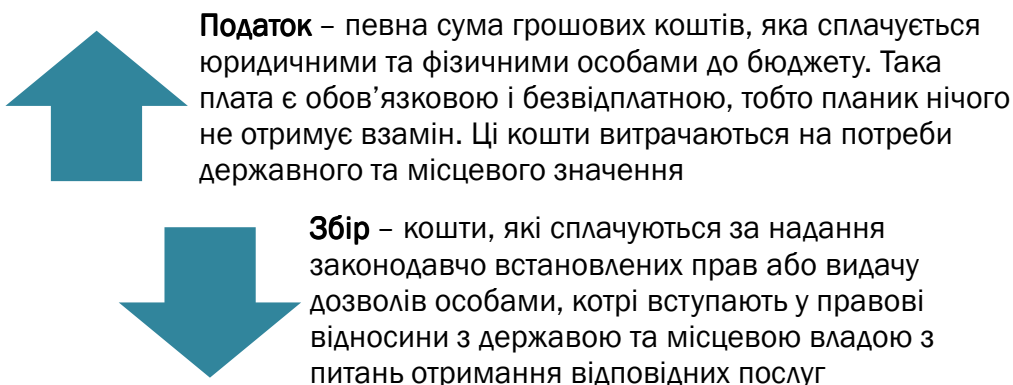

Рис. 4.3. Відмінності між поняттями «податок» і «збір»

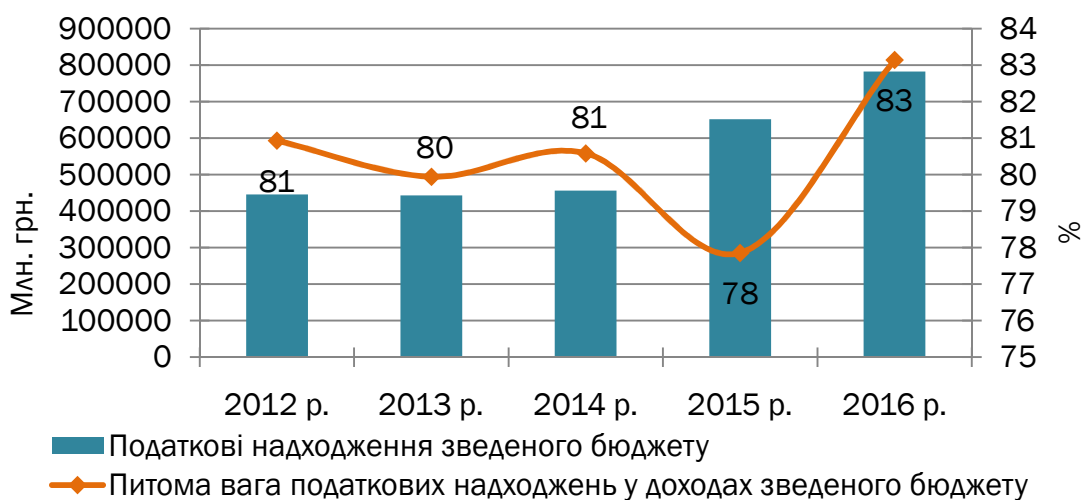

Рис. 4.4. Питома вага податкових надходжень у доходах зведеного бюджету України у 2012–2016 рр.¹

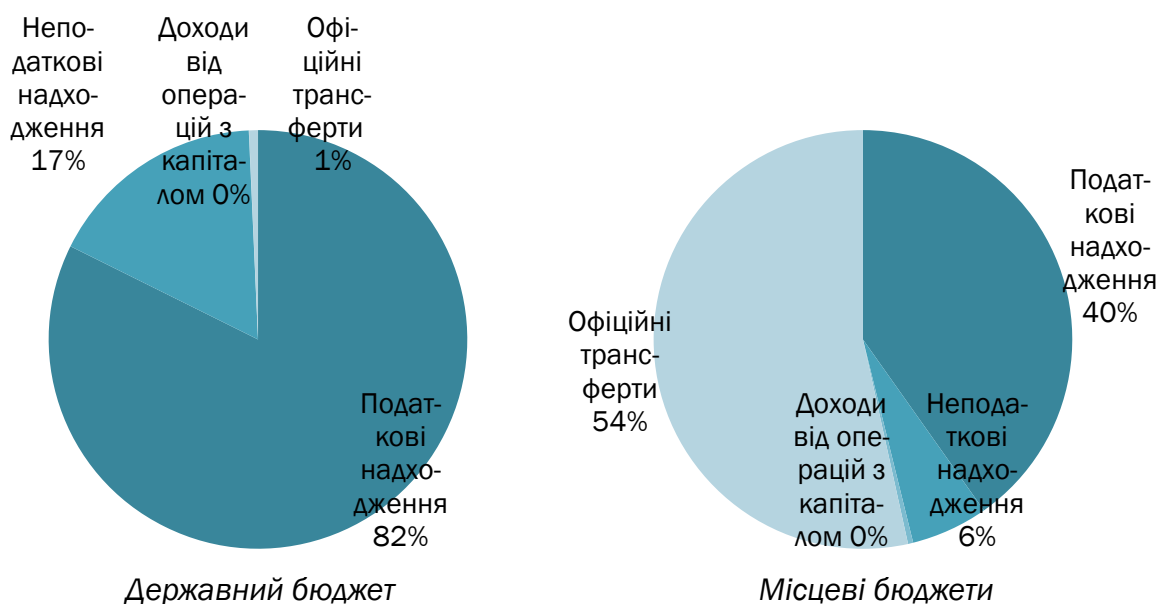

Рис. 4.5. Структура доходів державного та місцевих бюджетів у 2016 р.¹

¹ Побудовано на основі даних Державної казначейської служби України.

Таблиця 4.2

Показники, що характеризують податкове навантаження на бізнес
в Україні у 2012–2016 рр.²

Роки	Податкове навантаження, %	Час на сплату податків, год.	Місце України у рейтингу
2012 р.	57	657	181
2013 р.	55	491	165
2014 р.	55	390	164
2015 р.	53	350	108
2016 р.	52	350	107

Таблиця 4.3

Місце України в світовому рейтингу за рівнем податкового навантаження на бізнес у 2012–2016 рр.³

Роки	Вірменія	Росія	Румунія	Польща	Білорусь	Кенія	Україна
2012 р.	153	102	154	127	156	166	181
2013 р.	108	64	136	114	129	164	165
2014 р.	103	56	134	113	133	166	164
2015 р.	41	49	52	87	60	102	108
2016 р.	41	47	55	58	63	101	107

Рис. 4.6. Склад загальнодержавних та місцевих податків і зборів

¹ Побудовано на основі даних Державної казначейської служби України.

² Побудовано на основі рейтингу Світового банку та PwC.

³ Побудовано на основі рейтингу Світового банку та PwC.

Таблиця 4.4

Характеристика податків, які справляються з населення в Україні

Податок	Характеристика
Податок на доходи фізичних осіб	Загальнодержавний податок, що справляється з доходів фізичних осіб (громадян – резидентів) і нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження в Україні
Транспортний податок	Місцевий податок, що справляється з фізичних та юридичних осіб, які мають зареєстровані в Україні легкові автомобілі, з року випуску яких минуло не більше п'яти років та середньоринкова вартість яких становить понад 375 розмірів мінімальної заробітної плати
Плата за землю	Обов'язковий платіж у складі податку на майно, що сплачується у формі земельного податку або орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	Місцевий податок, що справляється з фізичних та юридичних осіб, які є власниками об'єктів житлової або нежитлової нерухомості
Збір за місця для паркування транспортних засобів	Місцевий збір, що справляється з юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, які організують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів
Туристичний збір	Місцевий збір, що справляється з громадян України, іноземців й осіб без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій встановлено туристичний збір
Єдиний податок	Основний підприємницький податок, який сплачують суб'єкти господарської діяльності, що перебувають на спрощеній системі оподаткування
Податок на додану вартість	Непрямий податок, який входить в ціну товарів (робіт, послуг) та сплачується покупцем, але його облік та перерахування до державного бюджету здійснює продавець (податковий агент)
Акцизний податок	Непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених Податковим кодексом України як підакцизні, що включається до ціни таких товарів (продукції)
Митні платежі	Податки, що справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України

Таблиця 4.5

Характеристика елементів податку

Елементи	Характеристика
Об'єкт оподаткування	Майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку

База оподаткування	Фізичний, вартісний чи інший вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання
Платники податків	Фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з Податковим кодексом України
Податкова пільга	Передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, визначених Податковим кодексом України
Податкове зобов'язання	Сума коштів, яку платник податків, у т. ч. податковий агент, повинен сплатити до відповідного бюджету як податок або збір на підставі, в порядку та строки, визначені податковим законодавством
Податковий період	Встановлений Податковим кодексом України період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів
Ставка податку	Розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування

Таблиця 4.6

Характеристика основних елементів податків, які справляються з фізичних осіб в Україні

Платники податку	Об'єкт оподаткування	База оподаткування	Ставки податку
Податок на доходи фізичних осіб			
Фізична особа, яка отримує доходи з джерела їх походження в Україні та іноземні доходи	Загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід; доходи з джерела їх походження в Україні; іноземні доходи	Загальний оподатковуваний дохід	18% бази оподаткування щодо доходів, нарахованих (виплачених, наданих) у формі заробітної плати або інших виплат
Транспортний податок			
Фізичні та юридичні особи, які мають зареєстровані в Україні власні легкові автомобілі	Легкові автомобілі, з року випуску яких минуло не більше п'яти років та середньоринкова вартість яких становить понад 375 розмірів мінімальної заробітної плати	Легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування	25 тис. грн. за кожен легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування

Плата за землю			
Власники земельних ділянок, земельних часток (паїв); землекористувачі	Земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні; земельні частки (паї), які перебувають у власності	Нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації; площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено	Не більше 3% від нормативної грошової оцінки земельних ділянок, для земель загального користування – не більше 1%, а для сільськогосподарських угідь – не менше 0,3% та не більше 1%; не більше 12% від нормативної грошової оцінки за земельні ділянки, які перебувають у постійному користуванні суб'єктів господарювання
Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки			
Фізичні та юридичні особи, в т. ч. нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та нежитлової нерухомості	Об'єкт житлової та нежитлової нерухомості, в т. ч. його частка	Загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, в т. ч. його часток	Не більше 1,5% розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 кв. м бази оподаткування
Збір за місця для паркування транспортних засобів			
Юридичні особи, їх філії (відділення, представництва), фізичні особи – підприємці, які організують та провадять діяльність із забезпечення паркування транспортних засобів	Земельна ділянка, яка спеціально відведена для забезпечення паркування транспортних засобів на автомобільних дорогах загального користування, тротуарах або інших місцях, а також комунальні гаражі, стоянки, паркінги	Площа земельної ділянки, відведена для паркування, а також площа комунальних гаражів, стоянок, паркінгів	До 0,075% мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року, за кожний день провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів за 1 кв. м площі земельної ділянки
Туристичний збір			
Громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства	-	Вартість усього періоду проживання (ночівлі)	Від 0,5% до 1% до бази справляння збору

Податок на додану вартість			
Особа, яка провадить господарську діяльність і зареєстрована як платник податку; особа, що ввозить товари на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню	Постачання товарів і послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України; ввезення товарів на митну територію України; вивезення товарів за межі митної території України	Договірна (контрактна) вартість, але не нижче митної вартості цих товарів, з урахуванням мита та акцизного податку, що підлягають сплаті і включаються до ціни товарів	20%; 0%; 7% (по операціях з постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів та медичних виробів)
Акцизний податок			
Особа, яка виробляє підакцизні товари (продукцію) на митній території України, у т. ч. з давальницької сировини; особа, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України	Операції з: реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції); ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України	Вартість реалізованого товару (продукції), виробленого на митній території України з урахуванням податку на додану вартість та акцизного податку	Диференційовані залежно від виду підакцизних товарів

Таблиця 4.7

Характеристика основних елементів оподаткування єдиного податку

Елементи оподаткування	1 група	2 група	3 група	4 група
Суб'єкти	Фізичні особи	Фізичні особи	Фізичні та юридичні особи	С/г товаровиробники
Ставки єдиного податку	До 10% розміру прожиткового мінімуму	До 20% розміру мінімальної зарплати	5% з доходу	Диференційовані у відсотках до бази оподаткування
Ставки єдиного податку для платників ПДВ	-	-	3% з доходу	Диференційовані у відсотках до бази оподаткування
Обсяг доходу	< 300 тис. грн. в рік	< 1,5 млн. грн. в рік	< 5 млн. грн. в рік	75% і більше складає частка с/г товаровиробників

Податковий період	1 рік	1 рік	1 квартал	1 рік
Види діяльності	Роздрібний продаж та побутові послуги населенню	Послуги, виробництво й продаж товарів, ресторанне господарство	Будь-які види діяльності, дозволені на спрощеній системі	Діяльність у сфері с/г

Таблиця 4.8

Характеристика понять сумління, свідомості й обов'язку та їх зв'язок з оподаткуванням

Поняття	Характеристика	Зв'язок з оподаткуванням
Сумління	Усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми і суспільством; моральні принципи, погляди та переконання; совість	Через узгодження в поведінці людини сприйняття правильного та неправильного розуміння того, що вчасна й у повному обсязі сплата податків робить її духовно сильною
Свідомість	Процес відображення дійсності мозком, який охоплює всі форми психічної діяльності й зумовлює цілеспрямовану діяльність людини	Побудова певного образу відносин між державою та суспільством, за якого формується позитивне емоційне ставлення до процесу оподаткування
Обов'язок	Те, чого треба беззастережно дотримуватися, що безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління	Зобов'язання громадян відчужувати частину власного багатства на користь держави, що надає процесу справляння податків ознак беззаперечності

Таблиця 4.9

Характеристика основних принципів оподаткування в Україні

Принципи	Характеристика
Загальність оподаткування	Кожна особа зобов'язана сплачувати встановлені Податковим кодексом України податки та збори, платником яких вона є
Рівність усіх платників перед законом	Забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу
Презумпція правомірності рішень платника податку	У разі, якщо норма закону або різних законів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, є можливість прийняти рішення на користь платника податків

Фіскальна достатність	Встановлення податків і зборів із урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями
Соціальна справедливість	Встановлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків
Економічність оподаткування	Встановлення податків і зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування
Нейтральність оподаткування	Встановлення податків і зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків
Стабільність	Зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки
Рівномірність та зручність сплати	Встановлення строків сплати податків і зборів, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками
Єдиний підхід до встановлення податків та зборів	Визначення на законодавчому рівні усіх обов'язкових елементів податку

Таблиця 4.10

Види відповідальності платників податків та їх характеристика

Принципи	Характеристика
Фінансова відповідальність	Різновид юридичної відповідальності особи за вчинення злочину, який реалізується через сплату фінансових санкцій (штрафів або пені)
Адміністративна відповідальність	Різновид юридичної відповідальності особи за вчинення злочину, який реалізується через застосування адміністративних стягнень (попередження, конфіскація, позбавлення спеціального права, громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт)
Кримінальна відповідальність	Різновид юридичної відповідальності особи за вчинення злочину, який реалізується або фактом засудження (суд постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання), або застосуванням замість покарання заходів кримінально-правового характеру (примусові заходи виховного впливу, примусові заходи медичного характеру)

Відповідальність платників податків за видами порушень податкового законодавства України

Фінансова відповідальність	Адміністративна відповідальність	Кримінальна відповідальність
<p>Порушення порядку взяття на облік у контролюючих органах; порушення строку та порядку подання інформації про відкриття або закриття банківських рахунків; порушення порядку подання інформації про фізичних осіб – платників податків; неподання або несвоєчасне подання податкової звітності; порушення строків зберігання документів з питань обчислення і сплати податків; порушення правил застосування спрощеної системи оподаткування; відчуження майна, яке перебуває у податковій заставі; порушення правил нарахування, утримання та сплати податків; неподання банками податкової інформації контролюючим органам (ст. 117–128 ПКУ)</p>	<p>Порушення правил торгівлі алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами; порушення порядку ведення податкового обліку; неподання платіжних доручень на перерахування податків; порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат; зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на яких немає марок акцизного збору; порушення порядку подання фінансової звітності та ведення бухобліку при ліквідації юридичної особи; порушення законодавства щодо запобігання відмиванню доходів (ст. 156; 163-1–163-4; 164-1–164-2; 164-5–166-6; 166-9 КУАП)</p>	<p>Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів; фіктивне підприємництво; легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом; ухилення від сплати податків; незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору; фіктивне банкрутство; незаконні дії у разі банкрутства; шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 204–205; 209; 212; 216; 218; 221–222 ККУ)</p>

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Проаналізуйте механізм справляння одного із загальнодержавних або місцевих податків і зборів.
2. Охарактеризуйте способи ухилення або уникнення від оподаткування.
3. Проаналізуйте сучасний стан податкової культури в Україні та порівняйте його із досвідом зарубіжних держав у цій сфері.

ТЕСТИ

1. Які з наведених тверджень про податки є правильними:

- а) податки мають обов'язковий характер;*
- б) сплата податків здійснюється на користь держави;*
- в) податки визначаються законом;*
- г) усі твердження правильні.*

2. Як називають збір, що сплачується за товари, які перетинають державний кордон:

- а) акцизний збір;*
- б) туристичний збір;*
- в) збір за перетин державного кордону;*
- г) мито.*

3. До непрямих податків відносять:

- а) ПДВ, акцизний податок, податок на прибуток;*
- б) податок на майно, податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств;*
- в) мито, туристичний збір, податок на майно;*
- г) мито, акцизний податок, ПДВ.*

4. Який документ повинні подавати громадяни до Державної фіскальної служби України, якщо протягом року вони отримали доходи, з яких не утримувався податок на доходи фізичних осіб?

- а) податкову накладну;*
- б) декларацію про прибуток;*
- в) податкову декларацію про доходи;*
- г) немає правильної відповіді.*

5. Основним нормативним документом, який регулює податкові відносини в Україні, є:

- а) Податковий кодекс України;*
- б) Конституція України;*
- в) Бюджетний кодекс України;*
- г) Кримінальний кодекс України.*

6. Податкова пільга – це:

- а) дозвіл не подавати податкову декларацію про доходи;*
- б) зниження податкових ставок;*
- в) повне або часткове звільнення від сплати податків;*
- г) адресна безготівкова допомога сім'ї.*

7. За порушення норм податкового законодавства передбачена відповідальність:

- а) фінансова, адміністративна і кримінальна;*

- б) адміністративна і кримінальна;
- в) дисциплінарна та адміністративна;
- г) кримінальна.

8. Вкажіть, яка риса найбільш притаманна податковій системі України?

- а) системність;
- б) висока мобільність;
- в) фіскальний характер;
- г) неоднозначність тлумачення норм податкового законодавства.

9. Реалізація фіскальної функції податків пов'язана з:

- а) контролем за дотриманням податкового законодавства;
- б) регулюванням грошових доходів між юридичними та фізичними особами, галузями економіки, державою в цілому та її територіальними утвореннями, досягненням рівноваги між попитом і пропозицією;
- в) формуванням дохідної частини бюджету і створенням матеріальних умов для функціонування держави та задоволення суспільних потреб;
- г) перерозподілом національного доходу між різними соціальними верствами і групами населення, галузями економіки, що здійснюється з метою виконання державою своїх соціально-економічних і загальнонаціональних функцій.

10. Причини ухилення від сплати податків, пов'язані з прагненням держави використовувати податки не лише для забезпечення свого функціонування, але як інструмент соціально-економічної політики:

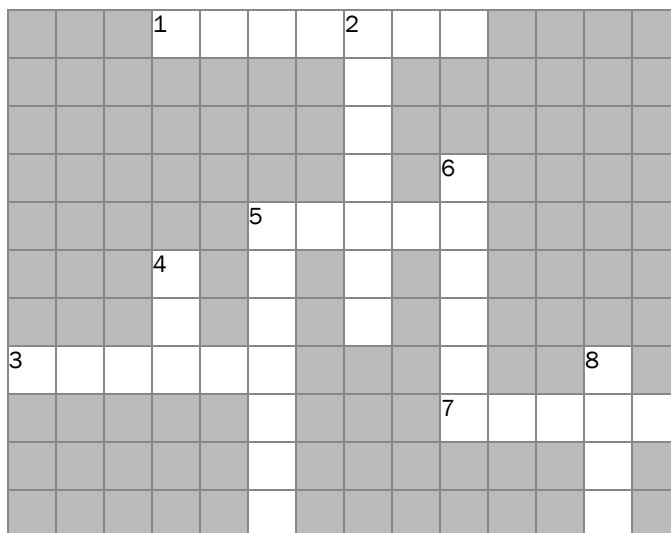
- а) техніко-юридичні;
- б) моральні;
- в) політичні;
- г) економічні.

РЕБУСИ

КРОСВОРД

По горизонталі:

1. Особа, на яку законом покладено обов'язок сплачувати податок.
3. Розмір податку, який припадає на одиницю оподаткування (грошова одиниця доходу, одиниця земельної площі тощо).
5. Податки, які встановлюються відносно платників і сплачуються безпосередньо з прибутку або майна.
7. Податок на виробництво та споживання деяких високоприбуткових і монопольних видів товарів, що мають високий попит.

По вертикалі:

2. Податки, які включаються в ціну товару або послуги.
4. Непрямий податок, який входить в ціну товарів та сплачується покупцем, але його облік і перерахування до бюджету здійснює продавець.
5. Обов'язкові платежі, які сплачують громадяни та підприємства на користь держави.
6. Повне або часткове звільнення від сплати податків.
8. Податок на імпорتنі, експортні і транзитні товари, які перетинають кордони держави; сплачується усіма, хто здійснює зовнішньоекономічні операції.

ЗАДАЧІ

Задача 1

У власності громадянина Петренка перебувають такі об'єкти нерухомості: квартира (загальна площа – 210 кв. м., житлова площа – 190 кв. м.); гараж (площа – 20 кв. м.); дачний будинок (загальна площа – 85 кв. м., житлова площа – 60 кв. м.); земельна ділянка (площа – 0,2 га). Станом на 1 січня міська рада встановила максимальний розмір ставки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Визначити розмір податкового зобов'язання й термін сплати Петренком податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Задача 2

Підприємець Петренко проводить діяльність зі забезпечення паркування транспортних засобів на майданчиках для платного паркування. Площі земельних ділянок на території м. Хмельницького, відведених для цієї мети, становлять 3700 кв. м. та 4100 кв. м.

Визначити суму збору за місця для паркування транспортних засобів, що підлягає до сплати, якщо міською радою встановлено ставку цього платежу в розмірі 0,1% мінімальної заробітної плати за кожен день провадження діяльності із забезпечення паркування транспортних засобів.

Задача 3

Визначити базу справляння туристичного збору за два дні перебування сім'ї із двох осіб у motelі «Подорожник», розташованого на території м. Яремче. Зокрема, вартість проживання становить 350 грн. з ПДВ на одну особу, а витрати на харчування – 80 грн. з ПДВ за сніданок на одну особу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воробйов Ю.М., Ворошило В.В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРИАЛ», 2013. 232 с.

2. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.

3. Крисоватий А.І. Десятнюк О.М. Податкова система: навч. посіб. Тернопіль, Карт-бланш, 2004. 331 с.

4. Письменний В.В. «Дармоїдство» чи надмірне багатство: знаходження консенсусу в оподаткуванні. Наука молода. 2013. №20. С. 77–80.

5. Письменний В.В. Забезпечення соціальної справедливості в оподаткуванні нерухомості. Вісник ТНЕУ. 2015. №3. С. 53–61.

6. Письменний В.В. Місцеве оподаткування в умовах реформування податкової системи України: монографія. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка», 2011. 196 с.

7. Письменний В.В. Морально-етичні аспекти оподаткування у християнському віровченні. Наука молода. 2015. №23. С. 73–79.

8. Письменний В.В. Оподаткування пластичних і непластичних косметичних операцій: зарубіжний досвід та вітчизняні перспективи. Світ фінансів. 2014. №1. С. 205–212.

9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 №2755-VI.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Акцизний податок – податок на виробництво та споживання деяких високоприбуткових і монопольних видів товарів, що мають високий попит.

З

Загальнодержавні податки і збори – податки, які встановлюються Верховною Радою України та стягуються в обов'язковому порядку на всій території України незалежно від того, до якого бюджету вони зараховуються (державного чи місцевого).

М

Мито – податок на імпорتنі, експортні і транзитні товари, які перетинають кордони держави; сплачується усіма, хто здійснює зовнішньоекономічні операції.

Місцеві податки та збори – податки, механізм і порядок сплати яких встановлюється органами місцевого самоврядування (сільськими, селищними, міськими радами) з урахуванням граничних розмірів та ставок, закріплених у Податковому кодексі України.

Н

Непрямі податки – включаються в ціну товару або послуги.

О

Об'єкт податку (податкова база) – дохід, продукція або майно, з якого нараховується податок (заробітна плата, прибуток, цінні папери).

П

ПДВ – непрямий податок, який входить в ціну товарів (робіт, послуг) та сплачується покупцем, але його облік та перерахування до державного бюджету здійснює продавець (податковий агент).

Податки – обов'язкові платежі, які сплачують громадяни та підприємствами на користь держави.

Податкова пільга – повне або часткове звільнення від сплати податків.

Податок на доходи фізичних осіб – загальнодержавний податок, що стягується з доходів фізичних осіб (громадян – резидентів) і нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження в Україні.

Прямі податки – встановлюються відносно платників і сплачуються безпосередньо з прибутку або майна.

С

Ставка податку – розмір податку, який припадає на одиницю оподаткування (грошова одиниця доходу, одиниця земельної площі тощо).

Суб'єкт податку (платник) – особа, на яку законом покладено обов'язок сплачувати податок.

РОЗДІЛ 5

ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ

МЕТА: ознайомлення з можливостями участі громадян в інвестиційному процесі, аналіз основних форм заощаджень і видів фінансових інструментів, вивчення можливостей формування власного інвестиційного портфеля.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: заощадження; фінансові інструменти; інвестиції; дивіденди; цінні папери; акція; облігація; фондова біржа; брокер (брокерська компанія); інститути спільного інвестування; депозит; депозитний договір; металевий депозит; мультивалютний депозит; інвестиційний портфель; стратегія інвестування.

ПЛАН

1. Заощадження домогосподарств: сутність, види, мотиви та основні чинники.
2. Взаємовідносини домогосподарств з банківськими установами.
3. Діяльність домогосподарств на ринку небанківських фінансових послуг (кредитні спілки, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інститути спільного інвестування).
4. Участь населення у функціонуванні фондового ринку (ринку цінних паперів) України.
5. Інвестування у дорогоцінні метали, нерухомість, антикваріат, твори мистецтва, його переваги і недоліки.
6. Методика формування особистого інвестиційного портфелю. Агресивна, поміркована і консервативна стратегії інвестування.

РЕЗЮМЕ

Заощадження домогосподарств – це частина доходів, що не використовуються на поточне споживання та призначається для задоволення потреб у майбутньому та можливого використання як інвестиційних ресурсів (табл. 5.1).

Залежно від функціональної спрямованості заощадження домогосподарств поділяють на мотивовані та немотивовані (вимушені)

(рис. 5.1). *Немотивовані заощадження* домогосподарств виникають внаслідок перевищення платоспроможності над рівнем потреб. Це може відбуватися у таких випадках: рівень доходів досить високий і перевищує нинішні потреби; рівень пропозиції та якість пропонованих товарів або послуг не може задовольнити попит споживачів.

Мотив – це підстава або привід, які спонукають заощаджувати для створення грошового резерву з метою забезпечення майбутніх витрат, фінансової незалежності, забезпечення гідного майбутнього своїх дітей тощо (рис. 5.2).

За характером мобілізації заощадження домогосподарств поділяють на організовані та неорганізовані. *Організовані заощадження* – заощадження населення, мобілізацію і розміщення яких на фінансовому ринку здійснюють банківські або небанківські фінансово-кредитні установи. *Неорганізовані заощадження* – переважно готівкові кошти, які домогосподарства зберігають у національній та іноземній валютах. До неорганізованих заощаджень належать також зберігання коштів у вигляді коштовностей, дорогоцінних металів, дорогих товарів тривалого користування тощо (рис. 5.3).

На процес заощаджень домогосподарств впливають економічні, психологічні та демографічні чинники, державна політика (рис. 5.4).

За формою здійснення заощадження домогосподарств поділяють на такі: готівка (у національній та іноземній валютах), кошти на рахунках банків, вклади в небанківських депозитних установах, цінні папери, нерухомість, дорогоцінні метали, коштовності, антикваріат. Домогосподарства переважно накопичують кошти у банківських установах (табл. 5.2), що пов'язано із тим, що банківські установи забезпечують отримання стабільних доходів, пропонують інші численні послуги. При цьому держава гарантує відшкодування депозитних коштів за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Депозит (вклад) – це кошти в готівковій або безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх рахунках у банках на договірних засадах на визначений строк зберігання (або без зазначення такого строку) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

За терміном користування депозити поділяють на депозити до запитання та строкові (рис. 5.5). *Депозити (вклади) до запитання* зберігаються на поточних рахунках, які відкриваються банком кожному клієнту і можуть бути в будь-який момент зняті готівкою на вимогу клієнта. *Строкові депозити* – це грошові кошти, які розміщуються їхніми власниками у банку для зберігання на депозитних рахунках на визначений термін з виплатою обумовлених процентів. Вітчизняні домогосподарства

надають перевагу формуванню заощаджень в основному на термін до 2 років (табл. 5.3). Члени домогосподарств можуть зберігати кошти на депозитних рахунках як у національній, так і іноземній валютах (передусім у дол. США) (рис. 5.6, табл. 5.4).

Перевагами розміщення коштів на банківських депозитних рахунках є: отримання фіксованого, передбачуваного доходу; можливість отримання інших банківських послуг; гарантоване відшкодування коштів у випадку банкрутства банку за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; регулювання банківських операцій з боку НБУ; захищеність від крадіїв. *Недоліками* розміщення коштів на банківських депозитних рахунках є невисокий рівень дохідності, інфляційне знецінення депозитних коштів, втрата доходів при достроковому знятті коштів, невідшкодування коштів Фондом гарантування вкладів, які більші за встановлену законом суму (рис. 5.7).

Сума, строки, відсоткова ставка та умови приймання вкладів (депозитів) визначаються між банком та вкладником на договірних засадах на підставі укладеного в письмовій формі депозитного договору, у якому визначено права та зобов'язання як вкладника, так і банківської установи. Депозитний договір підписується сторонами договору, скріплюється печаткою банку. Один примірник договору зберігається в банку, а інший – у вкладника.

Депозитний ризик – це ймовірність неповернення вкладнику всієї чи частини суми депозитних коштів у результаті банкрутства банку або погіршення платоспроможності банку. Для вкладника настання депозитного ризику означає втрату не лише доходів, але й власних заощаджень.

Страховий захист депозитів в Україні здійснюється за рахунок Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, який зобов'язується виплачувати кожному вкладнику до 200 тис. грн., якщо який-небудь із банків, що є членом Фонду, стане неплатоспроможним.

Взаємовідносини населення з банківськими установами проявляються в отриманні різного роду кредитів. *Кредит* – це надання коштів фізичним або юридичним особам на умовах поверненості, платності, строковості та забезпеченості (рис. 5.8). Вітчизняні банки надають населенню такі види кредитних послуг: споживчі кредити, кредитні картки, кредити на придбання житла (іпотечні кредити), автокредити (рис. 5.9, табл. 5.5 і 5.6).

Споживчий кредит – це кредит, що надається споживачеві на придбання товарів і послуг для особистих потреб, які безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Кредити населенню можуть також надаватися

шляхом оформлення кредитної картки. Така форма кредиту не передбачає жорсткого графіка погашення, а його механізм дає можливість позичальнику знову використовувати кредитні кошти, повторно не звертаючись до банку. *Іпотечний кредит* – це особлива форма кредиту, пов'язана з наданням позик під заставу нерухомого майна – землі, виробничих або житлових будівель тощо. Іпотечні позики надаються на довгостроковій основі. *Автокредит* – це кредит, який видає банк на придбання автомобілів.

Ринок небанківських фінансових послуг в Україні представлений установами, що забезпечують доступ населення до широкого спектру фінансових послуг небанківського характеру. Такими фінансовими організаціями є страхові компанії, кредитні спілки, недержавні пенсійні фонди, ломбарди та інші фінансові компанії (рис. 5.10, табл. 5.7).

Фондовий ринок (ринок цінних паперів) – частина ринку капіталів, де здійснюються емісія, купівля і продаж цінних паперів. Фондовий ринок поділяють на первинний та вторинний. *Первинний ринок* – це ринок, де відбувається первинне розміщення цінних паперів. *Вторинний ринок* – ринок, де відбувається купівля-продаж раніше випущених цінних паперів (рис. 5.11).

Учасниками фондового ринку є: емітенти (юридичні особи, держава); інвестори (фізичні та юридичні особи, резиденти і нерезиденти); інституційні інвестори (інститути спільного інвестування, інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, інші фінансові установи); професійні учасники фондового ринку (дилери, брокери). До переваг інвестування коштів у цінні папери (акції, облігації) відносять отримання доходів у формі дивідендів, до недоліків – ризик втрати доходів при зниженні вартості цінних паперів, ризик банкрутства акціонерного товариства (рис. 5.12).

Людина, яка володіє тимчасово вільними коштами, з метою здійснення заощаджень може придбати рухоме і нерухоме майно, дорогоцінні метали і вироби з них, твори мистецтва. Метою таких інвестицій є отримання доходу за рахунок зростання вартості таких активів у майбутньому.

Інвестиції в об'єкти нерухомості також мають як свої переваги, так і недоліки (рис. 5.13). Перевагами є: надійність вкладень та стабільність доходів; отримання доходу при перепродажу об'єктів нерухомості; отримання доходу при здачі нерухомості в оренду. Недоліками інвестування в об'єкти нерухомості є: висока вартість, продаж нерухомості вимагає певного часу, можливість падіння цін на ринку нерухомості.

Українські банки пропонують такі варіанти інвестування в золото й інші дорогоцінні метали: банківські вклади, які призначені для зберігання

дорогоцінних металів; купівля золотих та срібних монет, виробів із дорогоцінних металів, золотих злитків (рис. 5.14). Перевагами інвестування заощаджень у дорогоцінні метали є те, що вони не піддаються інфляції, їх вартість не залежить від державної політики, валютного курсу, дохідності вкладів, їх придатність як платіжного засобу є незмінною. До недоліків слід віднести наступне: депозити у дорогоцінних металах не відшкодовуються Фондом гарантування вкладів фізичних осіб, низька ліквідність, низька дохідність тощо (рис. 5.15).

Особливостями *інвестицій у твори мистецтва і антикваріат* є те, що: кожен мистецький твір чи антикварний виріб є унікальним, ціна на такі об'єкти інвестування визначається інакше, ніж на звичайні товари; вкладення грошей у твори мистецтва й антикваріат розраховане на довготривалу перспективу (35–40 років і більше); для продажу твору мистецтва чи антикваріату потрібен певний час, а деякі речі не завжди можна продати; необхідно мати спеціальні знання та постійно їх поновлювати або повністю довіряти професіоналам у сфері мистецтва і антикваріату (рис. 5.16). Переваги і недоліки інвестицій у твори мистецтва і антикваріат відображено на рис. 5.17.

Неорганізовані заощадження – це кошти, що зберігаються на руках у населення і не залучені до обігу на фінансовому ринку. Їх переваги та недоліки подано на рис. 5.18.

З метою здійснення інвестиційної діяльності домогосподарства формують інвестиційний портфель. *Інвестиційний портфель* – це цілеспрямовано сформована сукупність об'єктів фінансового та/або реального інвестування, призначена для реалізації попередньо розробленої стратегії з метою підвищення свого добробуту та отримання додаткового доходу (рис. 5.19). Інвестиційний портфель домогосподарства може включати капітальні та фінансові інвестиції (рис. 5.20).

У процесі формування інвестиційного портфеля домогосподарства використовують основні стратегії інвестування: консервативна, агресивна та поміркована (рис. 5.21 і табл. 5.8). Використовуючи *консервативну стратегію*, інвестор вкладає кошти в активи з низьким рівнем ризику. Така стратегія не передбачає високого заробітку, але практично виключена можливість повної втрати коштів. *Агресивна стратегія* інвестування передбачає вкладення коштів в активи з високим рівнем ризику. Така стратегія передбачає максимально високий рівень дохідності, але можлива значна або повна втрата коштів. При *поміркованій стратегії* інвестиційний портфель формується на основі як агресивної, так і консервативної стратегії. За такої стратегії частина інвестицій забезпечує високу прибутковість, інша частина – високу надійність.

Трактування поняття «заощадження» в інтерпретації вчених¹

Автор	Трактування
О.З. Ватаманюк, В.В. Жупанин	Частина доходу, що не витрачається на поточне споживання
Дж.М. Кейнс	Відкладене споживання
Т.О. Кізіма	Частина доходів населення, яка залишається після сплати обов'язкових платежів та здійснення поточних споживчих витрат і яку члени домогосподарств вкладають передусім у фінансові (рідше – нефінансові) активи з метою отримання майбутніх доходів або з метою задоволення майбутніх потреб
К.Р. Маконелл	Інструмент економічного існування або засіб забезпечення соціального комфорту
В.В. Міщенко	Частка майна або багатства населення, яка отримана внаслідок накопичення
Я.С. Петренко	Вільні грошові кошти, що залишаються після сплати обов'язкових витрат
А.А. Чухно, П.С. Єщенко	Частина доходу, яка накопичується у кредитних установах або залишається у населення

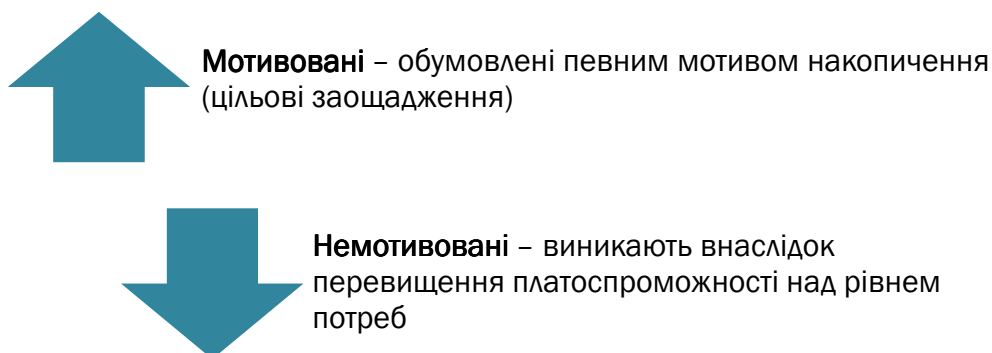

Рис. 5.1. Класифікація заощаджень за функціональною спрямованістю

¹ Побудовано на основі [Ватаманюк О.З. Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз: монографія. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. 536 с.; Жупанин В.В. Заощадження населення як джерело залучення коштів в економіку України: автореф. дис. ... наук. ступ. к.е.н.: 08.00.08 / Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України, 2009. 21 с.; Луценко А., Радаєв В. Сбереження середніх класів населення. ЕКО. 1995. №6. С. 125–141; Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.; Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.; Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика Москва: Республика, 1992; Міщенко В., Жупанин В. Організація залучення заощаджень населення на основі випуску казначейських зобов'язань України. Фінанси України. 2008. №2. С. 44–58; Петренко Я.С. Неорганізовані нагромаджені заощадження в механізмі трансформації заощаджень в інвестиції. Економіка України. 2010. №1. С. 54–59; Чухно А.А., Єщенко П.С., Климко Г.Н. Основи економічної теорії: підручник / за ред. А.А. Чухна. Київ: Вища шк., 2001].

Забезпечення старості

Отримання додаткових доходів

Обережність (страх настання непередбаченого випадку)

Забезпечення майбутніх поколінь

Очікування на кращу ситуацію для споживання в майбутньому

Бажання придбати дорогі речі

Забезпечення рівномірності споживання

Бажання незалежності

Прагнення до багатства

Прагнення розпочати або розширити власний бізнес

Рис. 5.2. Мотиви заощаджень домогосподарств¹

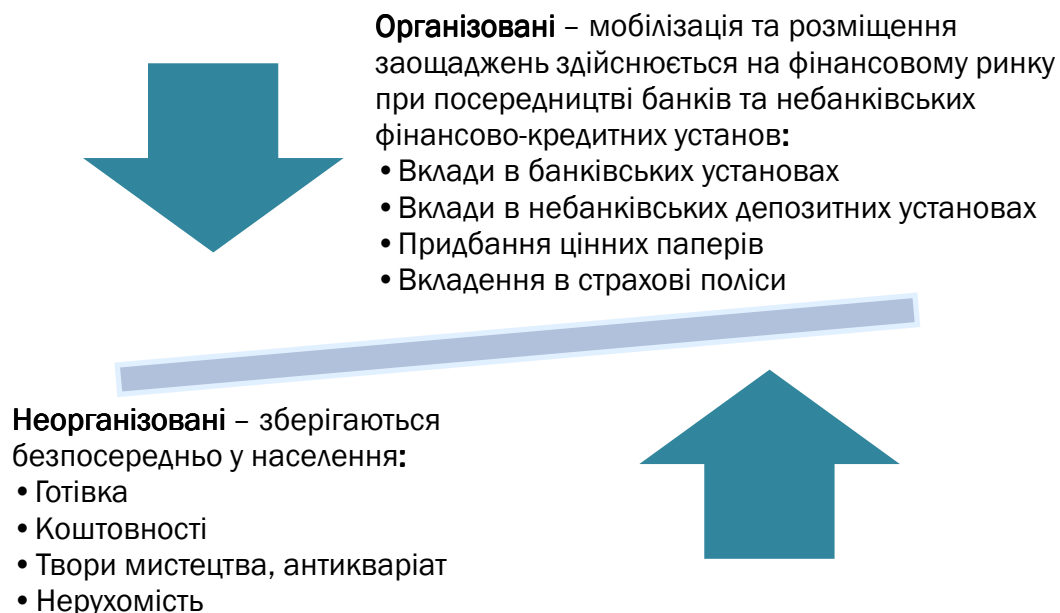

Рис. 5.3. Види заощаджень за характером мобілізації

¹ Побудовано на основі [Купченко В.Г. Теоретичні основи механізму трансформації заощаджень населення в інвестиції в національну економіку. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 21.07.2017)].

Рис. 5.4. Чинники, що впливають на процес заощаджень домогосподарств

Таблиця 5.2
Динаміка та структура заощаджень домогосподарств України
у 2012–2016 рр.¹

Показники	2012 р.		2014 р.		2016 р.	
	млрд. грн.	питома вага,%	млрд. грн.	питома вага,%	млрд. грн.	питома вага,%
Банківські установи	369,3	99,4	418,1	99,4	444,7	99,4
Кредитні спілки	1,3	0,3	1,0	0,2	0,8	0,2
Недержавні пенсійні фонди	1,3	0,3	1,8	0,4	1,9	0,4
Разом	371,9	100	420,9	100	447,4	100

¹ Побудовано на основі [Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xls> (дата звернення: 17.03.2017); Інформація про стан і розвиток кредитних установ України. URL: <https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-kreditnih-spilok.html> (дата звернення: 17.03.2017); Інформація про стан і розвиток недержавного пенсійного забезпечення України. URL: <https://nfp.gov.ua/content/stan-i-rozvitok-npz.html> (дата звернення: 17.03.2017)].

До запитання – залишки грошових коштів на поточних рахунках, які можуть бути у будь-який момент поповнені або вилучені на вимогу власника рахунку

Строкові – грошові кошти, які розміщуються на депозитному рахунку на визначений термін з виплатою обумовлених процентів

Рис. 5.5. Класифікація депозитів за терміном користування

Таблиця 5.3

Динаміка та структура депозитів домогосподарств, залучених банками України за строками повернення у 2012–2016 рр.¹

Показники	2012 р.		2014 р.		2016 р.	
	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %
Депозити – усього, у т. ч.:	369,3	100,0	418,1	100,0	444,7	100,0
На вимогу	77,2	20,9	100,2	24,0	129,6	29,1
До 1 року	125,6	34,0	135,6	32,4	171,5	38,6
Від 1 до 2 років	139,5	37,8	167,7	40,1	138,2	31,1
Більше 2 років	27,1	7,3	14,6	3,5	5,4	1,2

У національній валюті (гривня)

В іноземній валюті (долар США, євро, швейцарський франк, англійський фунт стерлінгів, японська йена)

Рис. 5.6. Класифікація депозитів за видами валюти

¹ Побудовано на основі [Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xls> (дата звернення: 17.03.2017)].

Динаміка та структура депозитів домогосподарств, залучених банками України за видами валют у 2012–2016 рр.¹

Показники	2012 р.		2014 р.		2016 р.	
	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %
Депозити – усього, у т. ч.:	369,3	100,0	418,1	100,0	444,7	100,0
Гривня	186,8	50,6	200,9	48,1	209,6	47,1
Долар США	149,3	40,4	181,1	43,3	199,3	44,8
Євро	30,8	8,3	34,2	8,2	34,5	7,8
Російський рубль	0,7	0,2	0,4	0,1	0,2	0,0
Інші валюти	1,7	0,5	1,5	0,4	1,1	0,2

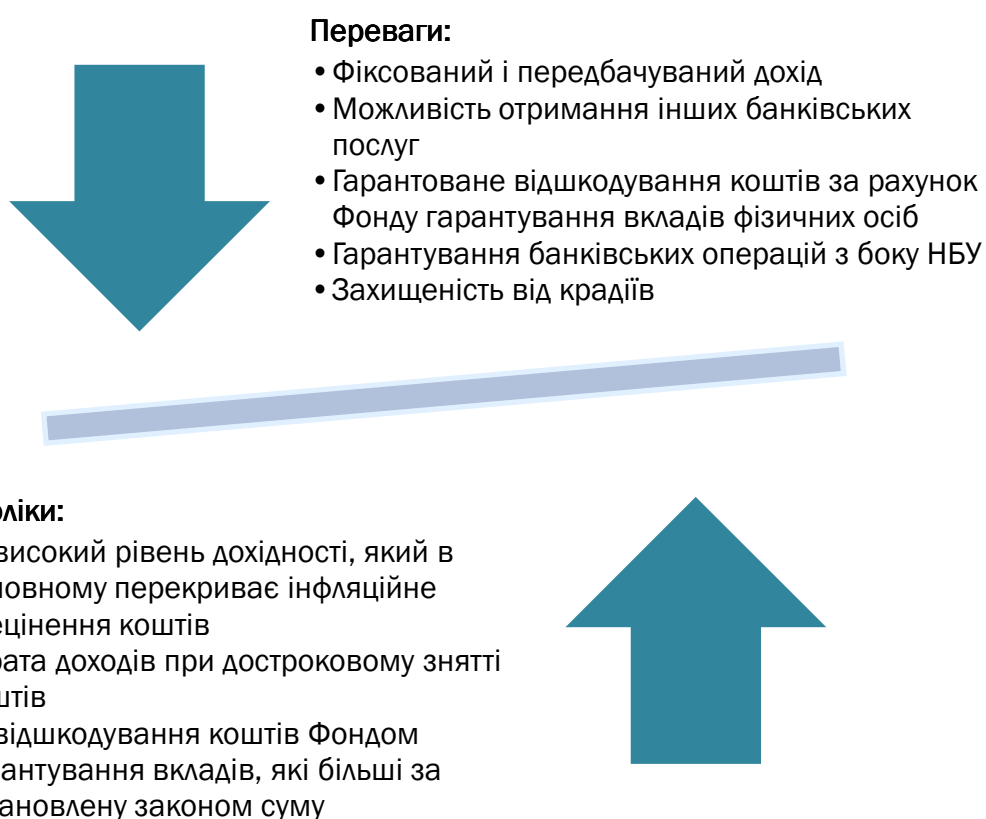

Рис. 5.7. Преваги та недоліки розміщення коштів на банківських депозитних рахунках

¹ Побудовано на основі [Депозити домашніх господарств у розрізі видів валют і строків погашення. URL: <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xls> (дата звернення: 17.03.2017)].

Рис. 5.8. Принципи кредитування населення

Рис. 5.9. Види кредитів, що надаються населенню

Таблиця 5.5

Характеристика видів кредитів, що надаються домогосподарствам України

Кредит	Характеристика
Споживчий кредит	Надається фінансовою установою споживачеві на придбання товарів і послуг для особистих потреб, які безпосередньо не пов'язані з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника

Кредитні картки	Надається банком шляхом оформлення кредитної картки і не передбачає жорсткого графіка погашення, а його механізм дає можливість позичальнику знову використовувати кредитні кошти, повторно не звертаючись до банку
Іпотечний кредит	Форма кредиту, пов'язана з наданням позик під заставу нерухомого майна – землі, виробничих або житлових будівель тощо. Надається на довгостроковій основі
Автокредит	Надається на придбання автомобілів

Таблиця 5.6

Динаміка та структура кредитів, наданих домогосподарствам банками України у 2012–2016 рр.¹

Показники	2012 р.		2014 р.		2016 р.	
	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %	млрд. грн.	питома вага, %
Кредити – усього, у т. ч.:	187,6	100,0	211,2	100,0	163,3	100,0
Споживчі кредити	125,0	66,6	135,1	64,0	101,5	62,2
На придбання нерухомості	58,4	31,1	71,8	34,0	58,6	35,8
Інші кредити	4,2	2,2	4,3	2,0	3,3	2,0

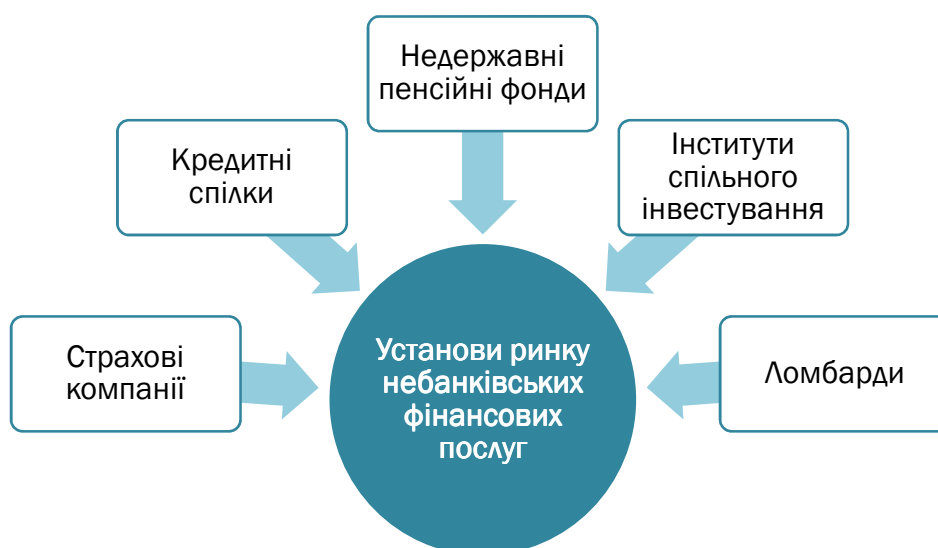

Рис. 5.10. Установи ринку небанківських фінансових послуг України

¹ Побудовано на основі [Кредити, надані домашнім господарствам, за цільовим спрямуванням і строками погашення. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1 (дата звернення: 17.03.2017)].

Характеристика небанківських фінансових установ і фондового ринку України

Установа	Трагування
Недержавний пенсійний фонд	Юридична особа, яка має статус неприбуткової організації та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам
Страхові компанії	Фінансові посередники, які здійснюють страхування життя чи майна. Реалізуючи страхові поліси, вони приймають від населення заощадження у вигляді регулярних внесків
Кредитна спілка	Неприбуткова організація, заснована на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки
Інститути спільного інвестування	Організація, що залучає кошти інвесторів з метою їхнього подальшого вкладення в цінні папери, корпоративні права, нерухомість та інші активи для подальшого отримання прибутку
Ломбарди	Спеціалізована кредитна установа, яка надає короткотермінові позики під заставу особистого майна позичальника
Фондовий ринок (ринок цінних паперів)	Частина ринку капіталів, де здійснюються емісія, купівля і продаж цінних паперів

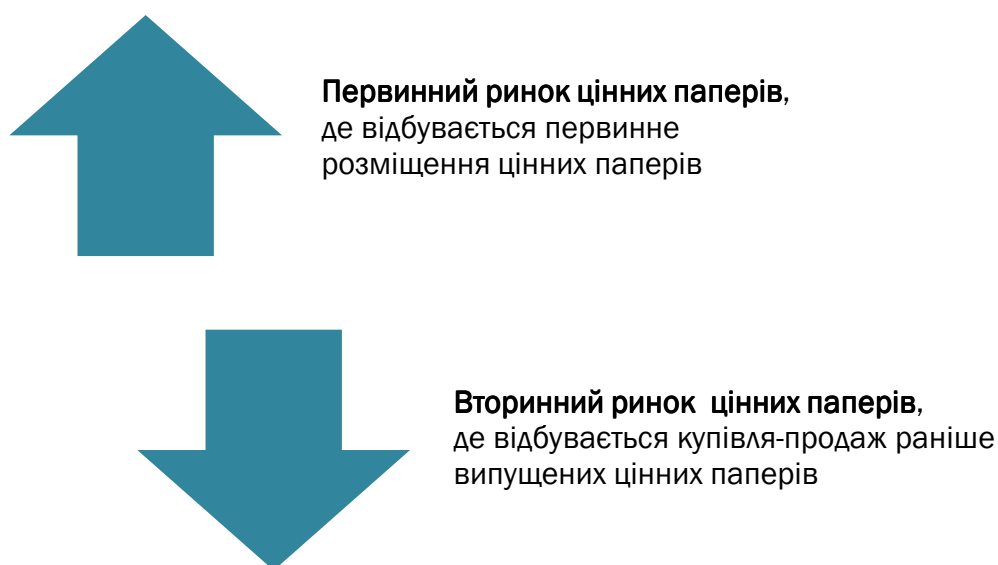

Рис. 5.11. Складові фондового ринку України

Рис. 5.12. Переваги та недоліки інвестицій у цінні папери¹

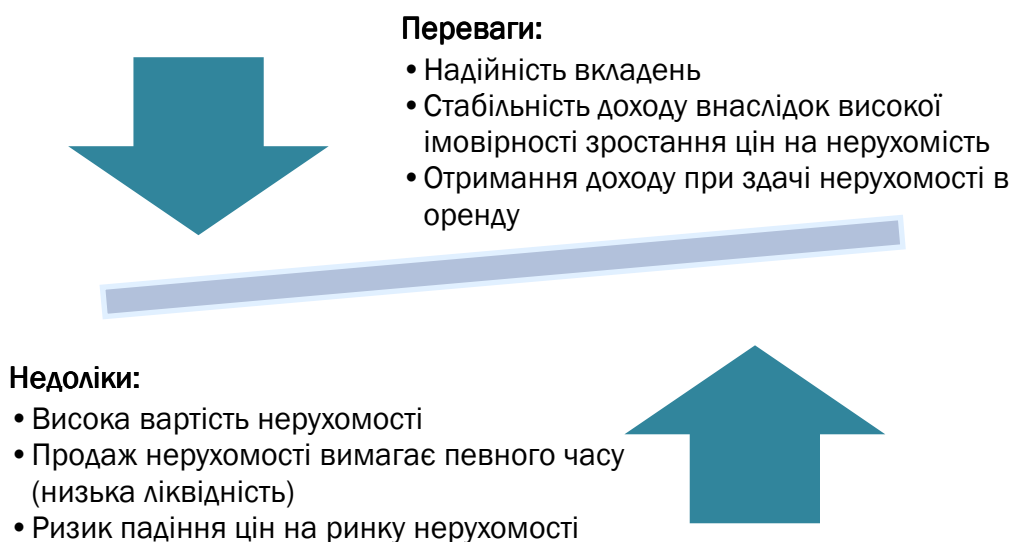

Рис. 5.13. Переваги і недоліки інвестицій в об'єкти нерухомості

¹ Побудовано на основі [Кізіма Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.].

Рис. 5.14. Форми інвестування заощаджень населення у дорогоцінні метали

Рис. 5.15. Переваги і недоліки інвестування заощаджень населення у золото й інші дорогоцінні метали

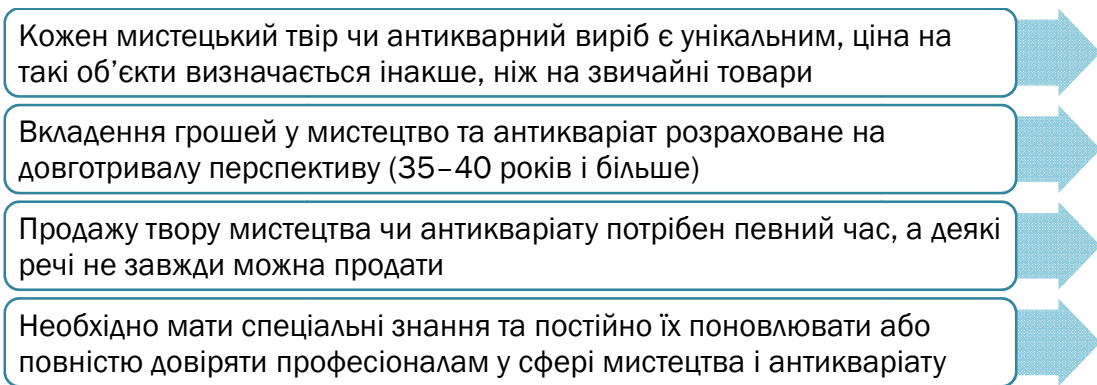

Рис. 5.16. Особливості інвестицій у твори мистецтва й антикваріат

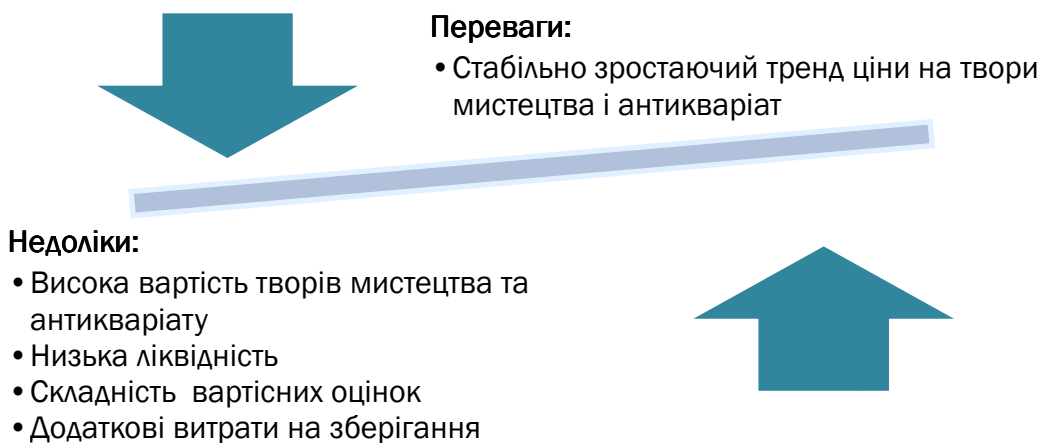

Рис. 5.17. Переваги і недоліки інвестицій у твори мистецтва й антикваріат

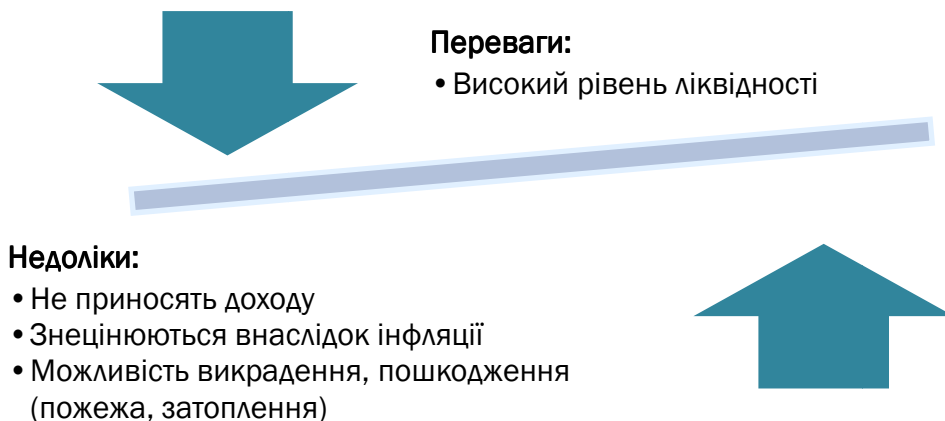

Рис. 5.18. Переваги і недоліки неорганізованих заощаджень

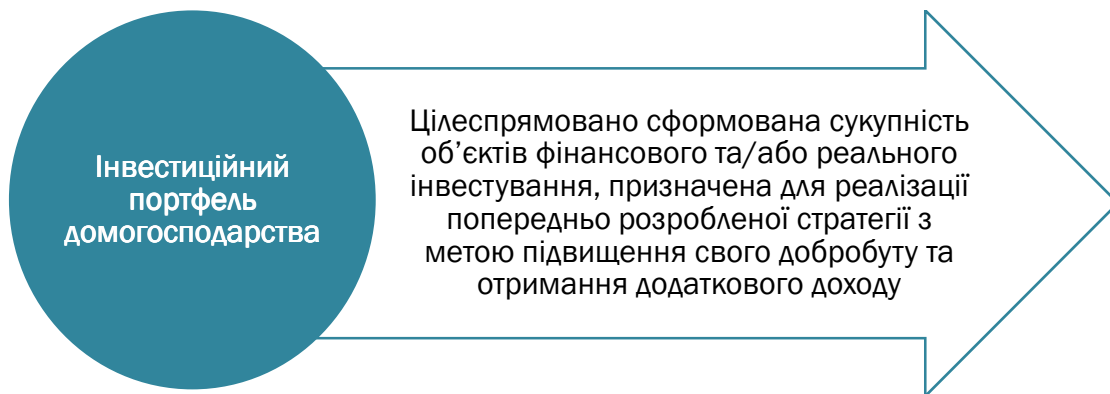

Рис. 5.19. Сутність інвестиційного портфеля домогосподарства

Рис. 5.20. Складові інвестиційного портфеля домогосподарств

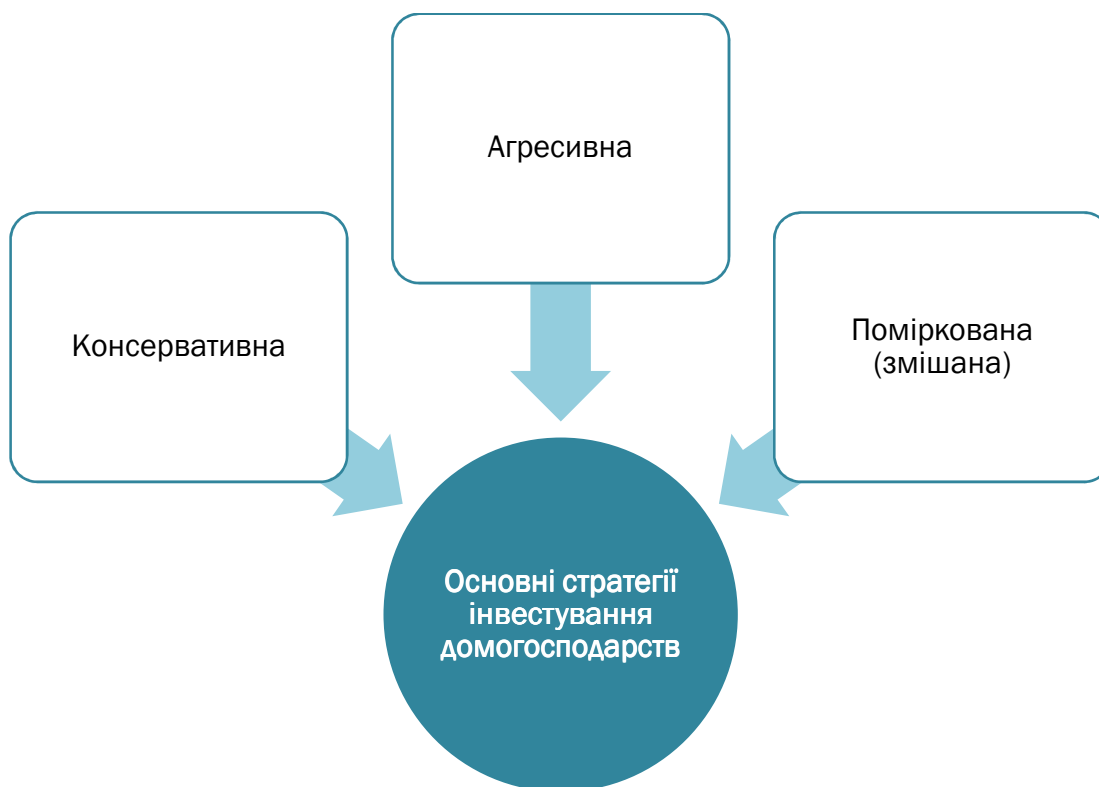

Рис. 5.21. Основні стратегії інвестування домогосподарств

Таблиця 5.8

Характеристика стратегій інвестування домогосподарств

Стратегія	Характеристика
Консервативна	Інвестиції в активи з низьким рівнем ризику. Така стратегія не передбачає високий зарібок, але практично виключена можливість повної втрати коштів
Агресивна	Інвестиції в активи з високим рівнем ризику. Така стратегія передбачає максимально високий рівень дохідності, але можлива значна або повна втрата коштів
Поміркована (змішана)	Формується на основі як агресивної, так і консервативної стратегії. Частина інвестицій забезпечує високу прибутковість, інша частина – високу надійність

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Відвідайте веб-сторінки кількох банків. Зберіть інформацію про депозитні ставки та строки погашення. Які особливі види депозитів пропонують ці банки? Якою з пропозицій ви б скористалися?

2. Відвідайте веб-сторінку українського Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Зробіть стислий виклад дій, які вкладник повинен здійснити в разі банкрутства банку.

3. Знайдіть інформацію про системи страхування депозитів, що функціонують за кордоном. Визначте кілька відмінностей таких систем порівняно з українським Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

4. Проаналізуйте ставки за депозитами в іноземній валюті, які пропонують банки. Чому, на вашу думку, вони нижчі від ставок за депозитами у гривнях?

5. Знайдіть інформацію про банківські метали: одиниці вимірювання, чистота, товарна кількість, логотипи на зливках тощо.

ТЕСТИ

1. Частина отриманого доходу, яка не споживається в даний момент часу, а впродовж певного періоду часу накопичується для використання в майбутньому – це:

- а) інвестиції;*
- б) заощадження;*
- в) депозитні гроші;*
- г) активи сім'ї.*

2. Заощадження здійснюються:

- а) фірмами, домогосподарствами та державою;*
- б) кредиторами, боржниками та державою;*
- в) банками, фізичними особами і страховиками;*
- г) комісійними банками, пенсійними фондами та покупцями.*

3. Під заощадженнями фізичних осіб розуміють:

- а) сукупність надходжень грошових коштів і матеріальних цінностей, які отримує сім'я впродовж певного періоду часу;*
- б) вільні кошти чи майно, які вкладають у певні об'єкти з метою отримання прибутку;*
- в) банківські вклади, які призначені для зберігання дорогоцінних металів;*
- г) добровільне відкладення грошей на деякий час після задоволення своїх поточних потреб і сплати податків.*

4. Грошові кошти, які розміщуються їх власниками у банку для зберігання на банківських рахунках на визначений термін з виплатою обумовлених процентів – це:

- а) строкові зобов'язання;*
- б) строкові договори;*
- в) строкові депозити;*
- г) строкові рахунки.*

5. Депозити за своїм економічним значенням можуть бути:

- а) поточними і строковими;
- б) простими і складними;
- в) відкритими і закритими;
- г) пасивними і активними.

6. Які з перелічених іноземних валют найчастіше використовують для вкладення на депозити?

- а) російський рубль;
- б) американський долар;
- в) польські злоті;
- г) євро.

7. Термін «кредит» у перекладі з латинської мови означає:

- а) купувати;
- б) заощаджувати;
- в) довіряти;
- г) писати.

8. Документ, який визначає взаємні юридичні права і зобов'язання та економічну відповідальність між фінансовою установою і клієнтом з приводу проведення кредитної операції – це:

- а) договір страхування;
- б) договір оренди;
- в) кредитний договір;
- г) немає правильної відповіді.

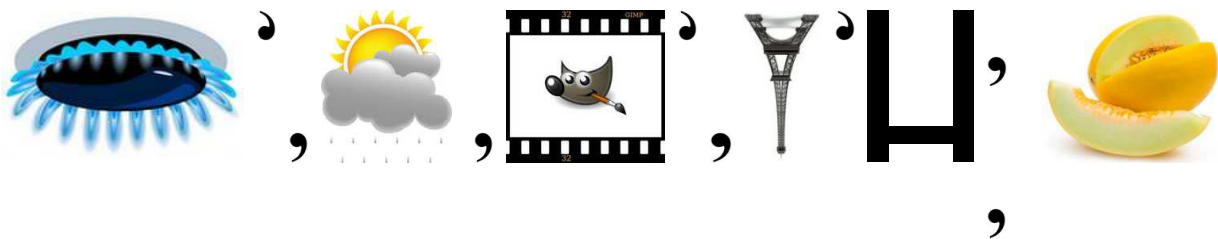
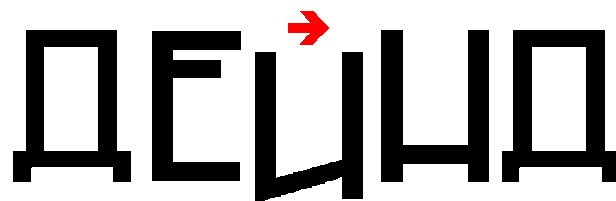
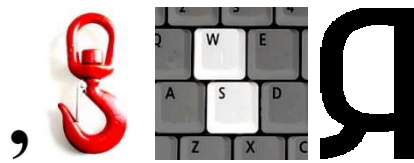
9. Фінансово-кредитний інститут, що акумулює вільні грошові кошти фізичних та юридичних осіб і може їх надавати у кредит іншим особам:

- а) фінансовий посередник;
- б) споживач фінансових послуг;
- в) постачальник;
- г) сенатор.

10. Що таке іпотека?

- а) кредитна установа;
- б) застава нерухомого майна;
- в) умови кредиту;
- г) принцип кредитування.

РЕБУСИ

КРОСВОРД

По горизонталі:

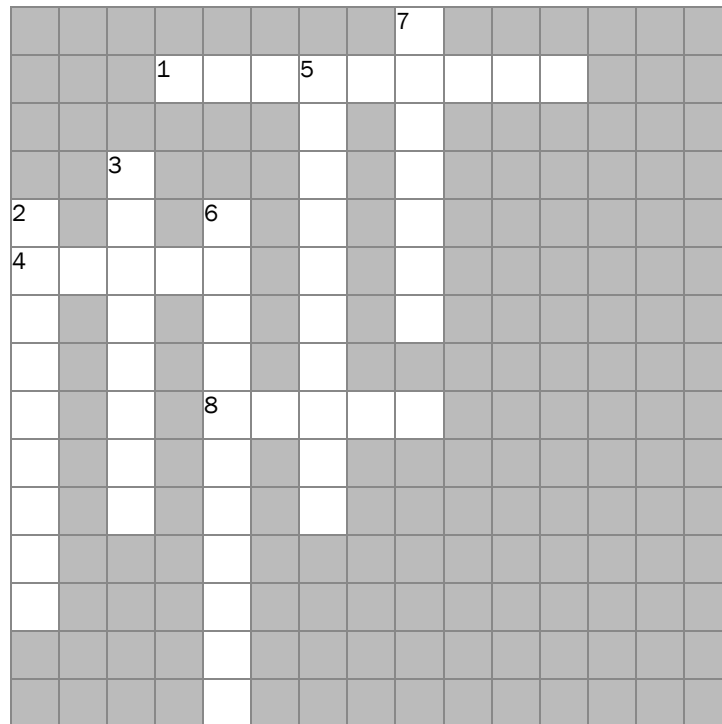
1. Щорічний дохід від акцій, який розподіляють між акціонерами і виплачують із прибутку після сплати податків та інших обов'язкових платежів.
4. Місце, де брокери купують і продають цінні папери.
8. Майновий цінний папір, випущений акціонерним товариством, що дає право його власникові: отримати частину прибутку у формі дивідендів; брати участь в управлінні акціонерним товариством через голосування на зборах акціонерів.

По вертикалі:

2. Борговий цінний папір, який випускає емітент на певний термін, щоб залучити гроші інвестора, і за це обіцяє певну винагороду (проценти).
3. Якщо під час рецесії всі почнуть заощаджувати, то сукупний попит зменшиться, що потягне за собою зменшення зарплат і, як наслідок, зменшення заощаджень.
5. Вільні кошти чи майно, які вкладають у певні об'єкти з метою отримання прибутку.
6. Сума доходу, яка не використовується

на поточне споживання і призначається для задоволення потреб у майбутньому.

7. Грошові кошти, що передані їхнім власником на договірних засадах банку і підлягають поверненню після закінчення терміну дії депозитної угоди.

ЗАДАЧІ

Задача 1

Недержавний пенсійний фонд пропонує вам щорічний приріст суми вкладених коштів на 6%. Ви плануєте щорічно вкладати туди 6 тис. грн. До досягнення пенсійного віку залишилося шість років.

Розрахуйте загальну суму пенсійних виплат, яку Ви отримаєте.

Задача 2

Ви в міжнародному аеропорту і хочете придбати сувенір. Наприклад, брелок можна придбати за 59,99 грн., або за 2 дол. США, або за 1,5 євро. У якій валюті краще заплатити за брелок, якщо відомі такі курси валют: 1 дол. США = 27,5 грн., 1 євро = 29,1 грн.?

- а) у гривнях;
- б) ціна однакова;
- в) у доларах;
- г) в євро.

Задача 3

Ви хочете придбати три засоби для прання. У магазині А всі засоби для прання коштують по 99,99 грн. У магазині Б акція: купи два засоби для прання та отримай третій із 40% знижкою (знижка надається на товар з найменшою ціною). У магазині Б ті 3 засоби для прання, які Ви хочете купити, коштують 94,99 грн., 99,99 грн., 104,5 грн. У якому з магазинів (А чи Б) купити три засоби для прання вигідніше та скільки грошей Ви зекономите, якщо придбаєте їх там?

- а) у магазині А;
- б) у магазині Б.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ватаманюк О.З. Заощадження в економіці України: макроекономічний аналіз: монографія. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. 536 с.
2. Воробйов Ю.М., Ворошило В.В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2013. 232 с.
3. Еш С.М. Фінансовий ринок: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2009. 528 с.
4. Жупанин В.В. Заощадження населення як джерело залучення коштів в економіку України : автореф. дис. ... наук. ступ. к.е.н.: 08.00.08 / Науково-дослідний фінансовий інститут при Міністерстві фінансів України, 2009. 21 с.
5. Закон України «Про цінні папери і фондову біржу» від 23.02.2006 №3480-IV.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
7. Кізима Т.О. Управління інвестиційним портфелем домогосподарств: теоретико-прагматичні аспекти. Економіка: проблеми теорії та практики. 2010. Вип. 264. Т. 1. С. 202–209.
8. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.
9. Луценко А., Радаев В. Сбережения средних слоев населения. ЭКО. 1995. №6. С. 125–141.
10. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика Москва: Республика, 1992.
11. Міщенко В., Жупанин В. Організація залучення заощаджень населення на основі випуску казначейських зобов'язань України. Фінанси України. 2008. №2. С. 44–58.

12. Петренко Я.С. Неорганізовані нагромаджені заощадження в механізмі трансформації заощаджень в інвестиції. Економіка України. 2010. №1. С. 54–59.

13. Плаксіна Є.М. Сучасні підходи до формування інвестиційного портфеля. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2012. Вип. 3. С. 96–103.

14. Фінансова грамотність: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. 311 с.

15. Чухно А.А., Єщенко П.С., Климко Г.Н. Основи економічної теорії: підручник / за ред. А.А.Чухна. Київ: Вища шк., 2001. 606 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Акція – свідоцтво про внесення певної суми грошей у капітал акціонерного товариства, дає право його власникові на одержання прибутку у вигляді дивіденду.

Б

Брокер – посередник, який на замовлення інвестора купує або продає на ринку цінні папери.

Д

Депозит – грошові кошти, передані їх власником на договірних засадах банку і підлягають поверненню після закінчення терміну дії депозитної угоди.

Депозитний договір – документ, яким оформлюються депозитні відносини вкладника і банку. У ньому відображаються сума депозиту, термін, процентна ставка, права та обов'язки вкладника і банку.

Дилер – фізична особа або фірма, що займається купівлею-продажем цінних паперів, валют, товарів і що діє від свого імені і за свій рахунок.

З

Заощадження – дохід, який не використовується на поточне споживання і призначається для задоволення потреб у майбутньому.

І

Інвестиції – вільні кошти або майно, які вкладають у певні об'єкти з метою отримання прибутку.

Інвестиційний портфель – цінні папери різного виду, строку дії та ліквідності, які належить одному інвестору й управляються як єдине ціле.

Інститути спільного інвестування – інвестиційні фонди, в яких акумулюються кошти інвесторів для подальшого отримання прибутку.

М

Металевий депозит – вкладення коштів у банк, що передбачає прив'язку суми депозиту до певної кількості дорогоцінного металу.

О

Облігація – борговий цінний папір, який випускає емітент на певний термін, щоб залучити гроші інвестора, і за це обіцяє певну винагороду (проценти).

С

Страхування депозитів – страхування можливих втрат вкладників від неповернення банком їхніх вкладів.

Ф

Фінансові інструменти – документи, власники яких мають право отримати грошову винагороду від їх володіння або продажу на фінансовому ринку.

Фондова біржа – місце, де брокери купують і продають цінні папери.

Ц

Цінні папери – фінансові інструменти, що гарантують їх власникові грошову або майнову винагороду.

РОЗДІЛ 6

СТРАХУВАННЯ ЯК ВИД ФІНАНСОВОЇ ПОСЛУГИ

МЕТА: вивчення сутності страхового захисту, ознайомлення з основними видами страхування громадян та специфікою його здійснення в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: страхування; страхувальник; застрахована особа; договір страхування; добровільне та обов'язкове страхування; страхування життя; страхування майна; страхування відповідальності; медичне страхування; страховий тариф; страхова виплата; страхова діяльність; страхова сума; страховий випадок; страховий платіж; страховий поліс; страховий ризик.

ПЛАН

1. Сутність та необхідність страхового захисту.
2. Характеристика основних видів страхування громадян. Майнове страхування і страхування життя.
3. Перспективи запровадження обов'язкового медичного страхування в Україні.

РЕЗЮМЕ

Необхідність страхового захисту зумовлена наявністю ризиків у життєдіяльності людини. У процесі життєдіяльності людина переслідує певний інтерес, забезпеченню якого можуть перешкоджати об'єктивні та суб'єктивні чинники, несприятливі події (аварії, катастрофи, стихійні явища, хвороби тощо). Такі чинники та несприятливі події є *ризиками в життєдіяльності людини*. У випадку виникнення таких ризиків людина отримує певні збитки, зупиняється або гальмується безперервний процес її життєдіяльності. Для усунення отриманих збитків і продовження життєдіяльності людини в попередніх обсягах і темпах потрібні грошові кошти. За обставин виникнення ризиків у життєдіяльності людини проявляється необхідність страхового захисту.

Ризики, як об'єктивне явище в життєдіяльності людини, бувають різних видів. До ризиків (несприятливих подій) належать такі: *стихійне лихо* – це випадок, спричинений руйнівною дією сил природи, яка охоплює велику територію і призводить до значних матеріальних збитків або загибелі чи втрати здоров'я багатьох людей; *нещасні випадки* – це події, які через

несприятливий збіг обставин призводять до загибелі чи втрати здоров'я окремих осіб або їх групи. До складу інших ризиків, які виникають практично щодня, відносять такі: пожежі на виробничих, комунальних і житлових об'єктах, травми на виробництві, транспорті та в побуті, забруднення навколишнього середовища тощо.

Сутність *страхового захисту* полягає в нагромадженні і витрачанні грошових коштів та інших ресурсів для здійснення заходів із попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків та відшкодування пов'язаних із ними втрат. Така сутність страхового захисту зумовлена такими ознаками: випадковість ризику; незвичайність заподіяної шкоди; можливість вираження шкоди в натуральній або грошовій формі; необхідність попередження, подолання наслідків небажаної події та відшкодування завданих нею збитків.

Основні тенденції розвитку ринку страхування фізичних осіб в Україні характеризують показники страхових премій та страхових виплат, а також рівня страхових виплат. Як видно з *рис. 6.1*, страхові премії від фізичних осіб змінювалися за висхідною траєкторією у 2012–2013 рр. і 2014–2016 рр., а за низхідною траєкторією – у 2013–2014 рр. Натомість, страхові виплати фізичним особам упродовж 2012–2016 рр. змінювалися лише за висхідною траєкторією. Стосовно рівня страхових виплат фізичним особам, то його значення підвищувалося у 2013–2015 рр. і знижувалося у 2012–2013 рр. і 2015–2016 рр.

У страховій практиці України поширені різні види страхування стосовно фізичних осіб. На основі даних *табл. 6.1* можна простежити тенденцію зміни обсягу страхових платежів з того чи іншого виду страхування, що застосовується по відношенню до фізичних осіб. Так, упродовж 2012–2016 рр. обсяг страхових платежів при страхуванні цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів збільшувався на 0,5%, 3,5%, 20,1% і 16,1% відповідно. У 2012–2013 рр. і 2014–2016 рр. страхові платежі, які надійшли від фізичних осіб при страхуванні наземного транспорту, збільшувалися відповідно на 4,4%, 5,3% і 17,6%, а у 2013–2014 рр. – зменшувалися на 14,9%.

Така ж сама тенденція зміни обсягу страхових платежів характерна для страхування життя: у 2012–2013 рр. і 2014–2016 рр. відбувалося його збільшення на 40,1%, 1,3% і 27,6% відповідно, а в 2013–2014 рр. – зменшення на 12,7%. У свою чергу, страхові платежі з медичного страхування збільшувалися у 2012–2014 рр. і 2015–2016 рр. відповідно на 17,5%, 13,4% і 22,1%, а зменшувалися у 2014–2015 рр. на 4,1%. Насамкінець, при страхуванні від нещасних випадків обсяг страхових платежів збільшувався у 2012–2013 рр. і 2015–2016 рр. на 32,2% і

76,1% відповідно, а зменшувався у 2013–2015 рр. на 32,6% і 33,9% відповідно.

З даних табл. 6.2 видно, що впродовж 2012–2016 рр. обсяг страхових виплат при страхуванні фізичних осіб щорічно збільшувався, зокрема: зі страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів – на 0,3%, 5,9%, 11,6% і 34,8% відповідно; зі страхування наземного транспорту – на 2,0%, 1,7%, 2,1% і 10,5% відповідно; з медичного страхування – на 32,1%, 6,0%, 12,5% і 18,4% відповідно.

Вітчизняні страхові компанії пропонують різні види *страхування майна фізичних осіб*. Одним із них є страхування приватного майна, характеристика якого за основними елементами подано в табл. 6.3.

При *страхуванні життя* вітчизняні страхові компанії можуть пропонувати різні програми страхування – ризикові, накопичувальні та пенсійні. Характеристика цього виду страхування за різними програмами подана в табл. 6.4.

Актуальна проблема підвищення рівня державної охорони здоров'я продовжує існувати вже давно. Зрозуміло, що для її вирішення необхідно збільшити бюджетне фінансування на потреби цієї галузі. Проте через дефіцит бюджетних коштів держава виявилася нездатною забезпечити виконання конституційної норми щодо вільного доступу громадян до медичних послуг. Тому на часі використання позабюджетних джерел відшкодування витрат на функціонування системи охорони здоров'я, зокрема, медичного страхування.

Відповідно до Закону України «Про страхування» медичне страхування може здійснюватися в обов'язковій та добровільній формах. Стосовно добровільної форми, *медичне страхування* буває таких видів: медичне страхування як безперервне страхування здоров'я; страхування здоров'я на випадок хвороби; страхування медичних витрат (рис. 6.2).

Запровадженню обов'язкового медичного страхування має передувати розроблення законодавчої бази у цій сфері (рис. 6.3). Законопроекти «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» №4505 від 12.12.2003 та «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування» №4505-1 від 06.02.2004 базуються на концепції соціального страхування і передбачають формування одного національного страхового фонду, а законопроекти «Про фінансування охорони здоров'я та медичне страхування» №3370 від 08.10.2003 та «Про загальнообов'язкове медичне страхування» №3370-1 від 27.01.2004 – на концепції обов'язкового комерційного страхування та орієнтовані на залучення до нього багатьох конкуруючих страхових компаній.

Законопроект про впровадження в Україні загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування планується почати реалізовувати з 1 січня 2018 р. Це відбуватиметься шляхом формування коштів на медичне забезпечення за рахунок цільових страхових внесків з доходів громадян. Завдяки цьому буде забезпечено безоплатне надання застрахованим особам медичних послуг у разі настання страхового випадку в обсязі та на умовах, передбачених програмою страхування на всій території України. Застрахованими особами стануть усі громадяни України, включно з непрацюючими пенсіонерами, інвалідами, студентами і дітьми віком до 16 років.

Отже, на сучасному етапі впровадження обов'язкового медичного страхування є основним стратегічним кроком у реформуванні системи охорони здоров'я. Для цього потрібно вирішити низку проблем правового, організаційного та фінансового характеру, зокрема: на законодавчому рівні врегулювати коло платників страхових внесків, базу для нарахування останніх, а також їхню величину; здійснити заходи щодо оптимізації мережі лікувальних закладів, щоб уникнути необґрунтованих витрат на утримання надлишкових приміщень, а також персоналу; розробити багаторівневу програму медичного страхування, у т. ч. з переліком послуг, що мають надаватися населенню безкоштовно у межах базової програми обов'язкового медичного страхування.

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

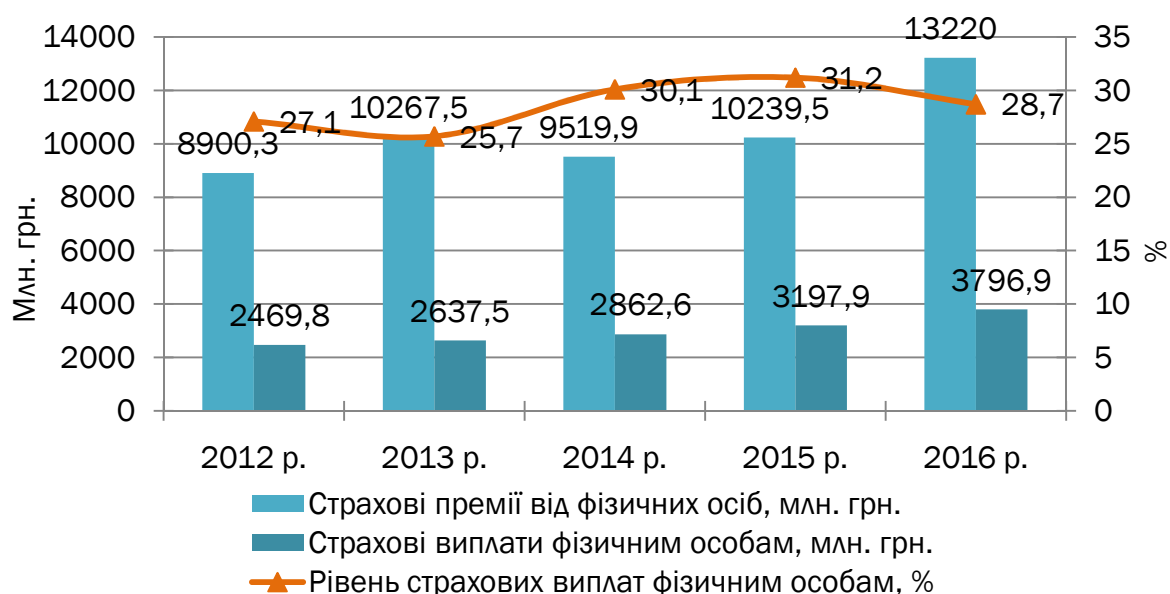

Рис. 6.1. Динаміка страхових премій, виплат і рівня страхових виплат у сфері страхування фізичних осіб в Україні у 2012–2016 рр.¹

¹ Побудовано на основі даних Нацкомфінпослуг.

Таблиця 6.1

Динаміка зміни обсягів страхових платежів при страхуванні фізичних осіб в Україні у 2012–2016 рр.¹ (млн. грн.)

Види страхування	2012 р.	2014 р.	2016 р.	Темп приросту, %			
				2013/ 2012	2014/ 2013	2015/ 2014	2016/ 2015
Страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ)	1980,7	2059,8	2872,1	0,5	3,5	20,1	16,1
Страхування наземного транспорту (КАСКО)	2255,9	1986,8	2459,4	4,4	-14,9	5,3	17,6
Страхування життя	1667,6	2040,4	2636,9	40,1	-12,7	1,3	27,6
Медичне страхування	606,9	809,1	948,1	17,5	13,4	-4,1	22,1
Страхування від нещасних випадків	683,4	608,9	709,2	32,2	-32,6	-33,9	76,1

Таблиця 6.2

Динаміка зміни обсягів страхових виплат при страхуванні фізичних осіб в Україні у 2012–2016 рр.² (млн. грн.)

Види страхування	2012 р.	2014 р.	2016 р.	Темп приросту, %			
				2013/ 2012	2014/ 2013	2015/ 2014	2016/ 2015
Страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (ОСЦПВ)	729,5	774,7	1165,5	0,3	5,9	11,6	34,8
Страхування наземного транспорту	963,8	1000,1	1128,3	2,0	1,7	2,1	10,5
Медичне страхування	411,8	576,5	597,4	32,1	6,0	12,5	18,4

¹ Побудовано на основі даних Нацкомфінпослуг.

² Побудовано на основі даних Нацкомфінпослуг.

Характеристика страхування приватного майна за основними елементами

Страхувальник	Об'єкти страхування	Страхові ризики
Дієдатна фізична особа, майнові інтереси якої пов'язані з володінням, розпорядженням та/або експлуатацією майна, яке знаходиться у її приватній власності, оренді чи на інших законних підставах.	<ul style="list-style-type: none"> – Квартири, приватні будинки, гаражі, надвірні будівлі, інші будівлі або їхні частини; – внутрішнє оздоблення; – корпусні, м'які, вмонтовані та інші меблі; – килими, гобелени, освітлювальні прилади, картини, посуд, різні годинники; – холодильники, пральні машини, морозильні камери, пилососи, обігрівачі, газові та електричні плити, мікрохвильові печі, тостери, кухонні комбайни, посудомийні машини; – телевізори, відео- та аудіотехніка, телевізійні ігрові приставки, магнітофони, електропрогравачі, посилювачі, акустичні системи, системи кондиціювання повітря, персональні комп'ютери, джерела безперебійного струму, системи відеоспостереження, охоронні системи; – одяг, головні убори, взуття, сумки, портфелі, спортивний інвентар; – скло та дзеркала. 	<ul style="list-style-type: none"> – Вогонь (пожежа, удар блискавки, вибух); – стихійні явища (буря, ураган, шквал, смерч, сильний дощ, сильна злива, тривалі дощі, сильні снігопади, паводок, затоплення, підтоплення, град, зсув, обвал, провалля, осідання ґрунту, гірські обвали, сходження лавин, землетрус, налипання снігу, тиснення снігового покриву, виверження вулкану); – вода (витікання води з водопровідних, каналізаційних, опалювальних та протипожежних систем); – крадіжка (крадіжка, грабiж, розбiй); – протиправні дії третіх осіб (дії третіх осіб цілеспрямованого неправомірного характеру, вчинені для завдання шкоди застрахованому майну); – транспортна шкода (безпосереднє зіткнення зі самохідним транспортним засобом, падіння пілотованого літального апарату, його частини або вантажу, що ним перевозився); – бiй скла (бiй скляних елементів будiвель, витрин, дзеркал).

Характеристика страхування життя за ризиковими, накопичувальними та пенсійними програмами

Ризикові програми	Накопичувальні програми	Пенсійні програми
<p>Страховальник – дієздатна фізична особа</p> <p>Застрахована особа – фізична особа (віком від 16 років до 70 років включно на дату початку дії договору страхування; віком 75 років на дату закінчення строку дії договору страхування)</p> <p>Вигодонабувачі призначаються страховальником за погодженням зі застрахованою особою</p>	<p>Страховальник – дієздатна фізична особа</p> <p>Застрахована особа – фізична особа (віком від 16 років до 70 років включно на дату початку дії договору страхування; віком 75 років на дату закінчення строку дії договору страхування)</p> <p>Вигодонабувачі призначаються страховальником за погодженням зі застрахованою особою</p>	<p>Страховальник – дієздатна фізична особа</p> <p>Застрахована особа – фізична особа (віком від 18 років до 64 років включно на дату початку дії договору страхування; віком 65 років на дату закінчення строку дії договору страхування)</p> <p>Вигодонабувачі призначаються страховальником за погодженням зі застрахованою особою</p>
<p>Страховий випадок – смерть застрахованої особи з будь-якої причини, яка настала у період дії програми страхування</p>	<p>Страхові випадки – смерть застрахованої особи з будь-якої причини, яка настала у період дії програми страхування; дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії програми страхування</p>	<p>Страхові випадки – смерть застрахованої особи з будь-якої причини, яка настала у періоді накопичення або протягом гарантованого періоду виплат; досягнення застрахованою особою віку, який визначено у програмі страхування</p>
<p>Строк дії договору страхування – 1 рік (мінімальний); 30 років (максимальний)</p>	<p>Строк дії договору страхування – 5 років (мінімальний); 50 років (максимальний)</p>	<p>Строк дії договору страхування – довічний</p>
	<p>Страхові виплати – у розмірі 100% страхової суми, збільшеної на розмір додаткового інвестиційного доходу, який отриманий від розміщення коштів резервів зі страхування життя</p>	<p>Страхові виплати – у розмірі математичних резервів, сформованих за програмою страхування; одноразово у розмірі недоотриманих ануїтетів або періодично у розмірі ануїтетів, передбачених у програмі страхування, з дня смерті до закінчення гарантованого періоду виплат; у розмірі 100% річного ануїтету з різною періодичністю або щорічно</p>

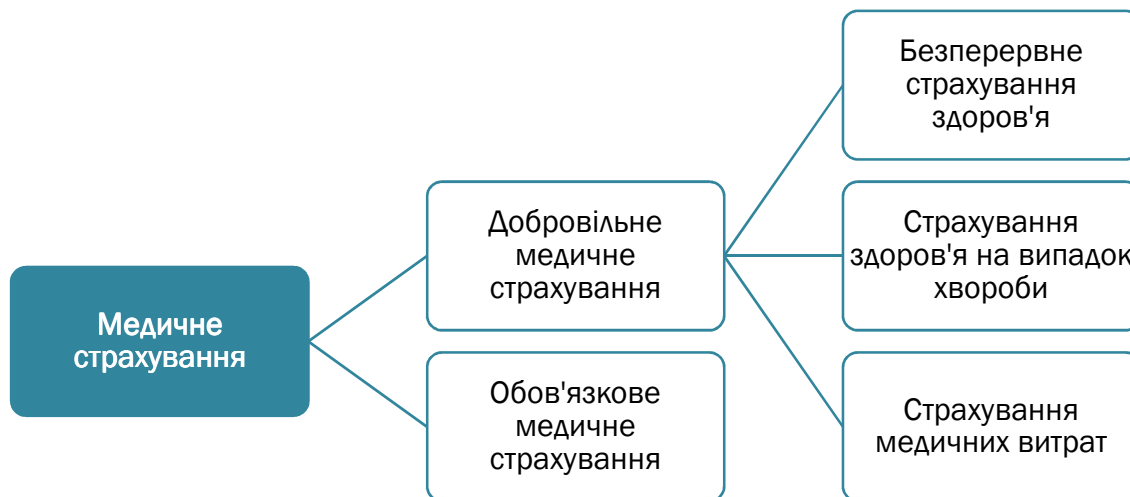

Рис. 6.2. Форми та види медичного страхування

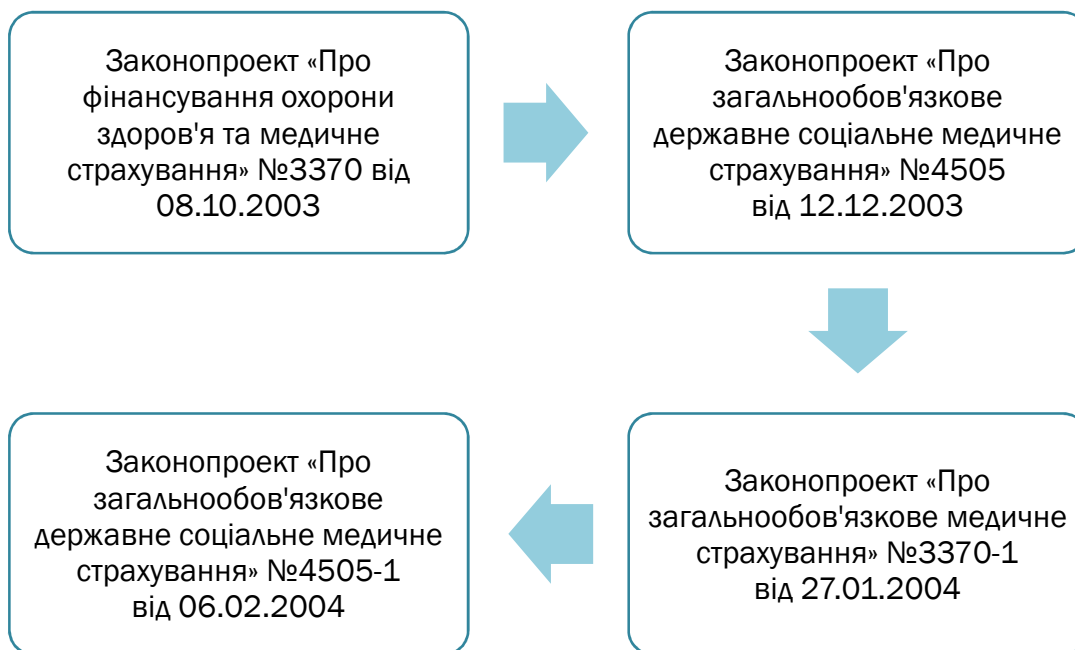

Рис. 6.3. Проекти законодавчої бази у сфері обов'язкового медичного страхування

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Які страхові компанії (представництва, філії) надають послуги зі страхування у Вашому місті? Які саме види страхових послуг для громадян вони пропонують?

2. Виберіть вітчизняну страхову компанію, яка займається страхуванням майна, життя чи відповідальності. Які «підводні камені» існують при укладенні страхових договорів у перелічених випадках?

ТЕСТИ

1. Страхування – це:

а) фінансові інструменти, що гарантують їх власникові певну грошову або майнову винагороду;

б) документи, власники яких мають право отримати певну грошову винагороду від їх володіння чи продажу на фінансовому ринку;

в) відносини із захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні певних подій за рахунок грошових фондів, які формуються зі сплачуваних ними внесків;

г) страхування можливих втрат вкладників від неповернення банком їхніх вкладів.

2. Страхування може бути:

а) обов'язкове й добровільне;

б) анонімне й іменне;

в) поточне і строкове;

г) кодоване й ощадне.

3. Коли договір страхування набирає чинності?

а) з моменту укладення договору, якщо інше не передбачено договором страхування;

б) з моменту подання заяви про страхування, якщо інше не передбачено договором страхування;

в) з моменту підписання договору, якщо інше не передбачено договором страхування;

г) з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором страхування.

4. Страховий поліс цивільної відповідальності власників транспортних засобів, що визнається державами-членами міжнародної системи автомобільного страхування, – це:

а) «зелена картка»;

б) страховий платіж;

в) страхове відшкодування;

г) страхова виплата.

5. Певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання, – це:

а) страхова оцінка;

б) страховий випадок;

в) страховий ризик;

г) страхова подія.

6. Виділяють такі групи ризиків, у разі яких проводиться страхування:

- а) смерть застрахованого;
- б) збільшення курсової різниці;
- в) тимчасова втрата працездатності;
- г) усі відповіді правильні.

7. «Повним автокаско» називають укладення договору на таку кількість ризиків:

- а) один ризик;
- б) два ризики;
- в) усі ризики, які пропонує страховик;
- г) усі відповіді правильні.

8. Страховий ризик – це:

а) конкретне явище або сукупність явищ, при настанні яких проводяться виплати із наперед створеного страхового фонду в грошовій формі, що пов'язані з ймовірністю настання несприятливих подій;

б) одинична подія, яка має суб'єктивний характер і підлягає регулюванню з боку держави;

в) несприятливі обставини в господарській діяльності суб'єктів господарювання, які призводять до перебоїв у виробництві;

г) аномальні явища в природі.

9. Що таке майнове страхування?

а) вид страхування, у якому об'єктом страхування виступає відповідальність перед третіми особами, котрі можуть зазнати збитків внаслідок будь-якої дії чи внаслідок бездіяльності страхувальника;

б) галузь страхування, у якій об'єктом страхових відносин є життя, здоров'я та працездатність людини і яка спрямована на забезпечення захисту сімейних доходів громадян, а також на нагромадження ними коштів для підвищення рівня свого фінансового добробуту;

в) галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхового захисту є майно в найрізноманітніших його проявах;

г) немає правильної відповіді.

10. Що таке страхування життя?

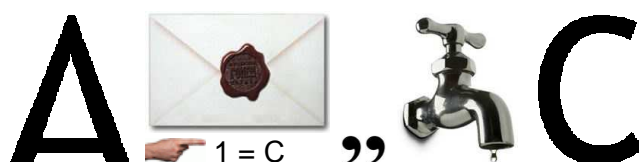
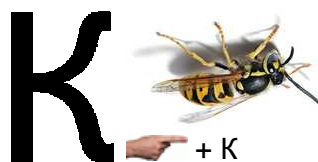
а) вид страхування, у якому об'єктом страхування виступає відповідальність перед третіми особами, котрі можуть зазнати збитків внаслідок будь-якої дії чи внаслідок бездіяльності страхувальника;

б) галузь страхової діяльності, у якій об'єктом страхового захисту є майно в найрізноманітніших його проявах;

в) вид страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити виплату згідно з договором страхування при настанні смерті в період дії договору або дожиття застрахованої особи до закінчення договору;

г) страхування, що гарантує отримання медичної допомоги при настанні страхової події за рахунок нагромаджених страхових фондів.

РЕБУСИ

КРОСВОРД

По горизонталі:

4. Частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування.
5. Страхування корпусу та механізмів транспортного засобу.
7. Перелік послуг, допомога в рамках договору страхування; надається в потрібний момент у натурально-речовій формі або грошовій формі спеціалізованим цілодобовим

По вертикалі:

1. Процес оцінювання та прийняття ризиків зі страхування.
2. Вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами

диспетчерським центром, який дозволяє оперативно реагувати на дзвінок страхувальника.

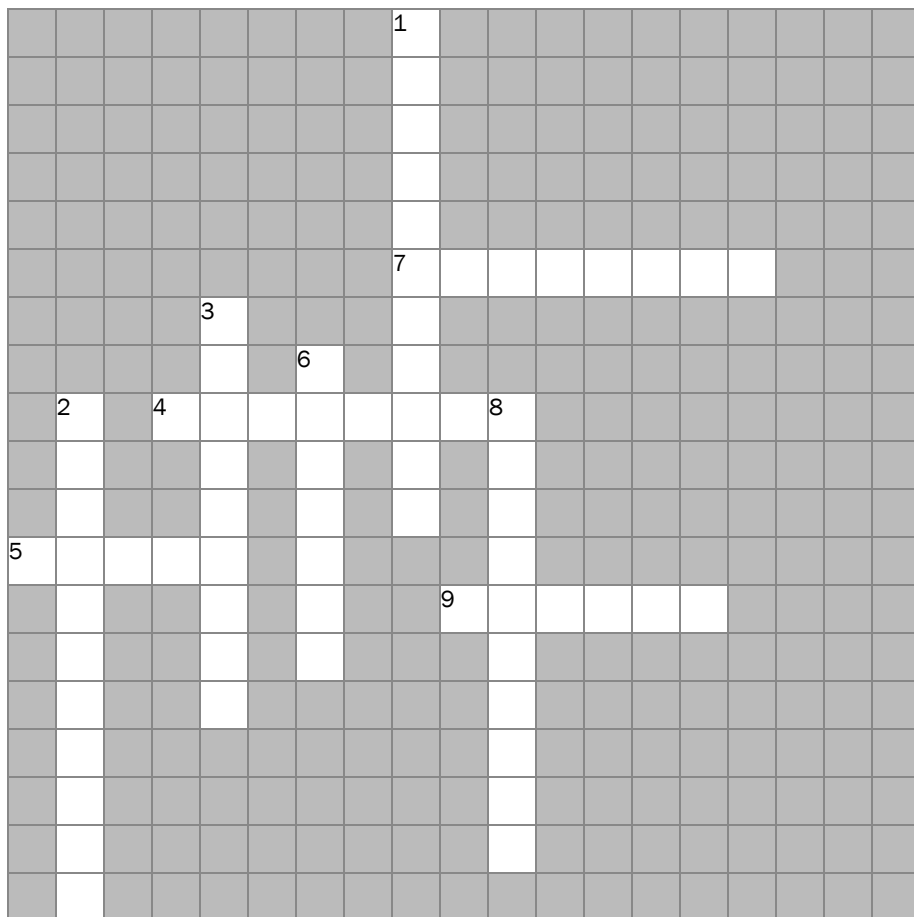
9. Юридичні особи або громадяни, які зареєстровані у встановленому порядку як суб'єкти підприємницької діяльності та здійснюють за винагороду посередницьку діяльність у страхуванні від свого імені на підставі брокерської угоди з особою, яка має потребу у страхуванні як страхувальник.

страхових платежів і доходів від розміщення коштів цих фондів.

3. Фінансова установа, створена у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю, яка одержала ліцензію на здійснення страхової діяльності.

6. Договір страхування пенсій або ренти, згідно з яким страховик зобов'язується виплачувати застрахованій особі визначену договором страхування річну суму доходу протягом її життя.

8. Висококваліфікована особа страховика, уповноважена виконати необхідні процедури з розгляду пропозицій і прийняття ризиків на страхування.

ЗАДАЧІ

Задача 1

Дійсна (повна) вартість об'єкта дорівнює 800 тис. грн., а страхова сума – 400 тис. грн. Збитки внаслідок пожежі – 100 тис. грн.

Яка величина відшкодування при пропорційній відповідальності та при відповідальності за першим ризиком?

Задача 2

Страхова оцінка об'єкта дорівнює 500 тис. грн. Страхова сума – 300 тис. грн. Страховий тариф – 0,3%. Збиток внаслідок зливи становить 50 тис. грн.

Визначити величину страхових платежів при умовній і безумовній франшизі в 15% та величину страхового відшкодування при цих розмірах франшизи.

Задача 3

Страхова оцінка об'єкта дорівнює 700 тис. грн. Страхова сума рівнозначна страховій оцінці об'єкта. Страховий тариф встановлений у розмірі 2% страхової суми. Страховики розподілили між собою страхову відповідальність наступним чином: перший – 45%, другий – 25%, третій – 30%. Чому дорівнюватимуть страхові платежі для кожного зі страховиків? Об'єкту заподіяно збиток на суму 550 тис. грн. Який буде розмір виплати страхового відшкодування кожним з учасників співстрахування?

ЛІТЕРАТУРА:

1. Воробйов Ю.М., Ворошило В.В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРИАЛ», 2013. 232 с.
2. Говорушко Т.А. Страхові послуги: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2011, 376 с.
3. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 №85/96-ВР.
4. Залєтов О.М. Страхування: навч. посіб. / за ред. д.е.н. Слюсаренко О.О. Київ: Міжнародна агенція «ВеeZone», 2003. 320 с.
5. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.
6. Козьменко С.М., Охріменко І.О. Аналіз законодавчих ініціатив щодо обов'язкового медичного страхування в Україні. Вісник Української академії банківської справи. 2012. №2. С. 62–68.

7. Кондрат І.Ю., Городиловська О.Я. Проблеми запровадження та перспективи розвитку обов'язкового медичного страхування в Україні. Науковий вісник НЛТУ. 2009. Вип. 19.3. С. 247–252.

8. Мних М.В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика: підручник. Київ: Знання України, 2006. 284 с.

9. Осадець С.С. Страхування: підручник / кер. авт. колективу і наук. ред. С.С. Осадець. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Київ: КНЕУ, 2002. 308 с.

10. Ткаченко Н.В. Страхування: навч. посіб. Київ: Ліра-К, 2007. 161 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Андерайтинг – процес оцінювання та прийняття ризиків на страхування.

Асистанс – перелік послуг, допомога (підтримка) у рамках договору страхування; надається в потрібний момент у натурально-речовій формі або у формі грошових коштів (технічне, медичне та фінансове сприяння) спеціалізованим цілодобовим диспетчерським центром, який дозволяє оперативно реагувати на дзвінок страхувальника.

В

Вигодонабувач – особа, яка визначена страхувальником для отримання належних сум страхових виплат тоді, коли страхувальник (застрахований) не буде здатний скористатися ними самостійно.

Д

Добровільне страхування – форма страхування, що здійснюється на підставі добровільного укладення договору між страховиком і страхувальником.

Договір страхування – письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, на користь якої укладено договір, а страхувальник – сплатити страхову премію у визначені строки та виконувати інші умови договору.

З

Застрахована особа – особа, яка бере участь в особистому страхуванні, об'єктом страхового захисту якої є життя, здоров'я і працездатність.

К

Каско – страхування транспортного засобу від ризиків, які можуть виникнути у процесі його експлуатації (передбачає лише страхування корпусу та механізмів транспортного засобу).

М

Майнове страхування – галузь страхування, в якій предметом договору страхування є майно, що належить юридичним і фізичним особам.

Медичне страхування – вид особистого страхування на випадок втрати здоров'я від хвороби або внаслідок нещасного випадку. Воно застосовується з метою нагромадження та ефективного використання коштів, потрібних для покриття витрат на медичне обслуговування страхувальників.

Н

Нещасний випадок – тілесні пошкодження або смерть, інколи пошкодження майна, причиною яких є несподіваний збіг обставин.

О

Обов'язкове страхування – форма страхування, що ґрунтується на принципі обов'язковості як для страхувальника, так і для страховика.

Особисте страхування – галузь страхування, в якій об'єктом страхових відносин є життя, здоров'я, працездатність і пенсійне забезпечення людини.

С

Страхова виплата – грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку.

Страхова оцінка (страхова вартість) – дійсна вартість майна, яке страхують на момент укладення договору страхування.

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку, а також сума, що виплачується за особистим страхуванням.

Страховий випадок – подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулась, і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити страхову виплату страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі.

Страховий збиток – матеріальна або інша втрата, що нанесена страхувальникові в результаті страхового випадку.

Страховий платіж (страховий внесок, страхова премія) – плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховику згідно з договором страхування.

Страховий поліс – форма договору страхування, що видається страховиком страхувальнику і містить умови укладеного договору страхування.

Страховий ризик – певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Страховий тариф – ставка страхового платежу з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

Страховик – фінансова установа, створена у формі акціонерного, повного, командитного товариства або товариства з додатковою відповідальністю згідно з Законом України «Про господарські товариства» з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про страхування», а також яка одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Страхові агенти – громадяни або юридичні особи, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, а саме: укладають договори страхування, одержують страхові платежі, виконують роботи, пов'язані зі здійсненням страхових виплат.

Страхувальники – юридичні особи та дієздатні громадяни, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Страхування – вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів та доходів від розміщення коштів цих фондів.

Ф

Франшиза – частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування.

РОЗДІЛ 7

ПЕНСІЯ ТА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН

МЕТА: ознайомлення зі структурою системи пенсійного забезпечення, умовами отримання та видами пенсійних виплат, розширення уявлення щодо можливостей приватної участі у пенсійному забезпеченні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: пенсія; державна солідарна пенсійна система; обов'язкова накопичувальна пенсійна система; добровільна накопичувальна пенсійна система; довічна пенсія; пенсія на визначений строк; застрахована особа; недержавний пенсійний фонд; індивідуальний пенсійний рахунок; пенсійний контракт.

ПЛАН

1. Поняття та основні види пенсій.
2. Система пенсійного забезпечення в Україні.
3. Державна солідарна система, її характеристика.
4. Перспективи запровадження обов'язкової накопичувальної системи.
5. Недержавне пенсійне забезпечення: переваги та ймовірні ризики.

РЕЗЮМЕ

Пенсія – це щомісячне отримання визначеної суми коштів від держави або недержавного фонду (страхової компанії) після досягнення певного віку за умов належної сплати внесків на пенсійне страхування під час трудової діяльності. Її видами є страхова, накопичувальна та недержавна (добровільна) пенсії (рис. 7.1).

Страхова пенсія – це щомісячна грошова виплата, яку отримує особа, застрахована в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування з Пенсійного фонду в разі досягнення нею пенсійного віку, визнання інвалідом або у інших випадках, передбачених законодавством.

Накопичувальна пенсія – це щомісячна грошова виплата, яка формується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного

страхування і виплачується з Накопичувального пенсійного фонду або відповідних недержавних пенсійних фондів.

Недержавна (добровільна) пенсія – це щомісячна виплата, яку отримує особа, добровільно застрахована в системі недержавного пенсійного забезпечення з недержавних пенсійних фондів, банків, страхових організацій тощо.

Систему пенсійного забезпечення в Україні визначено Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Вона складається з трьох рівнів, а також окремих пенсійних програм (табл. 7.1).

В сучасному світі головним трендом є розвиток змішаних багаторівневих пенсійних систем, у рамках яких поєднуються складові, що взаємно доповнюють одна одну, компенсуючи притаманні їм недоліки. Перший рівень – це солідарна пенсійна система, другий і третій рівні – обов'язкова і добровільна недержавні накопичувальні пенсійні системи.

В Україні майже 99,9% пенсій формується в державній солідарній пенсійній системі, яка побудована на засадах соціального страхування. Учасниками цієї системи є всі застраховані особи, тобто громадяни, які сплачують внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (це, насамперед, працюючі за наймом, а також індивідуальні підприємці, самозайняті та деякі інші особи).

Порядок і розмір виплат страхових пенсій в Україні регулюється багатьма законодавчими актами (табл. 7.2). Згідно пенсійного законодавства в солідарній системі призначаються такі види пенсій: за віком; по інвалідності; в разі втрати годувальника (рис. 7.2). Пенсію за віком можуть одержувати особи, які досягли пенсійного віку і мають необхідний розмір страхового стажу.

Пенсійною реформою запроваджено коридор пенсійного віку, а саме: право на пенсію за віком мають особи після 60 років (а у разі відсутності необхідного страхового стажу – в 63 і 65 років).

Страховий стаж – це строк, впродовж якого особа підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок; пенсійний стаж розраховується в місяцях.

Страховим внеском, який слугує основним джерелом пенсійних виплат з Пенсійного фонду України, є *єдиний соціальний внесок (ЄСВ)* в частині, яка зараховується до цього фонду. Платником єдиного соціального внеску є роботодавець, який виступає страхувальником для своїх найманих працівників, а наймані працівники є застрахованими особами. З 1 січня 2016 р. для всіх категорій платників встановлена єдина ставка ЄСВ – 22%.

Мінімальний страховий внесок – це сума коштів, яка обчислюється як добуток розміру мінімальної заробітної плати і розміру єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, встановлених законом, на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід). З 1 січня 2017 р. всі підприємці (як на загальній, так і спрощеній системі оподаткування) сплачують мінімальний страховий внесок у розмірі 704 грн. на місяць (для фізичних осіб-підприємців 1-ої групи єдиного податку, на відміну від інших категорій платників, мінімальний ЄСВ становить 352 грн.), оскільки розмір мінімальної заробітної плати в цей час становив 3200 грн. (табл. 7.3).

До страхового стажу пенсіонера зараховують весь період його трудової діяльності, який відображений в реєстрі застрахованих осіб. Цей реєстр було створено в 2000 році в Пенсійному фонді і в ньому накопичуються персоніфіковані дані по кожній застрахованій особі, а саме: про розмір її заробітної плати та кількість днів кожного місяця, зарахованих до страхового стажу. Період трудової діяльності до створення реєстру зараховують за трудовою книжкою та відповідними документами (військовим квитком, дипломом тощо).

Законодавством дозволено особі «докупити» необхідний страховий стаж і укласти з Державною фіскальною службою Договір добровільної участі на час, коли особа не підлягала загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню. В цьому випадку особа добровільно сплачує єдиний соціальний внесок за кожен місяць в сумі, не меншій за мінімальний страховий внесок помножений на коефіцієнт 2 на дату укладення такого договору. Таким чином, вартість купівлі одного року стажу при мінімальній заробітній платі в 3200 грн. становить 17000 грн.

Без сплати внесків до страхового стажу пенсіонера дозволено зараховувати: строкову службу в армії; період догляду за дитиною-інвалідом; військову (не строкову) службу; строкову альтернативну (не строкову) службу; відпустку по вагітності та пологах; відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку; перебування на фронті та участь у бойових діях; навчання у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах, училищах, аспірантурі, докторантурі тощо.

Згідно з пенсійним законодавством, з 1 січня 2018 р. право на призначення пенсії матимуть ті, у кого буде 25 років страхового стажу. Надалі цей стаж з кожним роком буде збільшуватися на 1 рік і в 2028 р. має сягнути 35 років (табл. 7.4).

Особи, у яких страховий стаж становить менше 15 років, матимуть право на призначення державної соціальної допомоги після досягнення 65 років. Розмір такої допомоги буде визначатися, виходячи з рівня доходів сім'ї пенсіонера.

Мінімальна пенсія за віком за наявності у чоловіків 35 років, а у жінок 30 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. А максимальний розмір пенсії за віком не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, установлених для осіб, які втратили працездатність (табл. 7.5).

Розмір пенсії кожного громадянина України (у т. ч. і після осучаснення з 1 жовтня 2017 р.) розраховується за формулою:

$$\text{Розмір пенсії (П)} = \text{Сз} \times \text{Ікз} \times \text{Кс}$$

Сз – розмір середньої заробітної плати в Україні за три роки перед зверненням за призначенням пенсії (при перерахунку з 1 жовтня 2017 р. – 3764,40 грн. – середня зарплата за 2014, 2015 і 2016 рр.).

Ікз – індивідуальний коефіцієнт заробітної плати;

Кс – коефіцієнт страхового стажу, який визначається як множник тривалості років стажу роботи особи на величину оцінки одного року страхового стажу. Величина оцінки одного року страхового стажу дорівнює 1,35, а з 1 січня 2018 р. і при осучасненні пенсій з 1 жовтня 2017 р. – становить 1.

Індивідуальний коефіцієнт заробітної плати застрахованої особи визначається шляхом ділення фактичної заробітної плати на величину середньої заробітної плати в Україні за відповідний період у розрізі кожного місяця та визначається середній показник. Цю інформацію кожен може отримати у будь-якому відділенні Пенсійного фонду.

Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності за наявності страхового стажу.

Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається: непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні; дітям померлого годувальника, незалежно від того, чи були вони на його утриманні; батькам, чоловікові чи дружині померлого, які не були на його утриманні, але втратили джерело засобів до існування.

З 1 січня 2018 р. *пенсія за вислугу років* призначатиметься лише військовослужбовцям. Право на призначення пенсій за вислугу років для працівників освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо буде скасовано.

Обов'язкова накопичувальна пенсійна система досі не функціонує в Україні, проте ведеться підготовча робота до її запровадження з 1 січня 2019 р. Функціонування накопичувальної системи дозволить державі розвантажити солідарну пенсійну систему, сформує індивідуальні накопичення громадян і дасть поштовх для розвитку національного фондового ринку.

Зміст обов'язкової накопичувальної пенсійної системи полягає в тому, що обов'язкові страхові внески накопичуються та обліковуються на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, які сплачуватимуть ці внески у Накопичувальний пенсійний фонд або відповідні недержавні пенсійні фонди. Ці фонди здійснюють фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Накопичувальний пенсійний рахунок – це частина персональної облікової картки в системі персоніфікованого обліку, яка відображає стан пенсійних активів застрахованої особи в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення показані на *рис. 7.3*. Учасниками цієї системи мають бути усі застраховані особи, які підлягають загальнообов'язковому пенсійному страхуванню. На момент запровадження накопичувальної системи планується залучати всіх застрахованих осіб віком до 35 років. Також у накопичувальній системі передбачена добровільна участь, в якій можуть взяти участь особи віком від 36 до 55 років.

Розмір пенсії в такій системі залежатиме від розміру страхових внесків та терміну, протягом якого ці внески накопичувались, і розміру отриманого на них інвестиційного доходу. З 2019 р. планується ввести ставку 2% від заробітної плати і збільшувати її на 1% в рік до тих пір, поки вона не досягне 7% (*рис. 7.4*).

Накопичувальний пенсійний фонд – це цільовий позабюджетний фонд, який створюється Пенсійним фондом України для провадження діяльності з акумуляції та обліку страхових внесків на накопичувальних пенсійних рахунках та їх інвестування з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб. Адміністративне управління цим фондом здійснює виконавча дирекція Пенсійного фонду. Управління пенсійними активами Накопичувального фонду здійснюється компаніями з управління активами.

Недержавний пенсійний фонд – це юридична особа, яка має статус неприбуткової організації і функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь своїх учасників з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законами України порядку.

Учасник накопичувальної системи пенсійного страхування за умови досягнення пенсійного віку має право на отримання: довічної пенсії (ануїтету); одноразової виплати.

Довічна пенсія виплачується за рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальному пенсійному рахунку застрахованої особи або на індивідуальному пенсійному рахунку учасника недержавного пенсійного фонду, сума та порядок якої визначаються в договорі страхування довічної пенсії, укладеному із страховою організацією. Ця пенсія сплачується особі після досягнення нею пенсійного віку або членам її сім'ї чи спадкоємцям.

Відповідно до Закону України «Про страхування» розмір довічної пенсії розраховується страховою організацією актуарно, виходячи з суми оплати договору страхування довічної пенсії з урахуванням майбутнього інвестиційного доходу, забезпечуваного страховою організацією; видатків, пов'язаних з подальшим інвестуванням зазначених сум, та з урахуванням середньої для чоловіків і жінок тривалості життя.

Страхові організації, з якими Пенсійний фонд або відповідний недержавний пенсійний фонд – суб'єкт другого рівня системи пенсійного забезпечення – укладає договір страхування довічної пенсії, визначаються на конкурсних засадах у порядку, встановленому Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах трудових відносин, соціального захисту населення та Антимонопольним комітетом України.

Одноразова виплата здійснюється в разі досягнення застрахованою особою пенсійного віку та в інших випадках на умовах та в порядку, визначених законодавством, за рахунок коштів Накопичувального фонду.

Функціонування третього рівня – системи добровільного недержавного пенсійного забезпечення регулюється Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення». Ця система вже діє в Україні і її учасниками на добровільних засадах можуть бути усі бажаючі, які відповідають визначеним законодавством критеріям.

Недержавне пенсійне страхування здійснюють: недержавні пенсійні фонди; банки; страхові організації. Пенсійні виплати у системі недержавного пенсійного забезпечення здійснюються незалежно від солідарних та накопичувальних пенсійних виплат у загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванні.

Особливості добровільного пенсійного страхування в недержавних пенсійних фондах. У 2017 р. в Україні функціонувало 56 недержавних пенсійних фондів. Недержавні пенсійні фонди діють за тими ж принципами, що визначені для обов'язкової накопичувальної пенсійної системи.

Переваги:

1. НПФ не можуть бути визнані банкрутами; вони можуть зливатися, перекуповуватися або об'єднуватися. Якщо НПФ ліквідується, то вкладнику потрібно вибрати іншу фінансову установу, куди будуть

переведені його кошти. Якщо вкладник не перейшов самостійно в інший пенсійний фонд, то його переведуть автоматично.

2. Якщо вкладник працює офіційно, то він може отримувати податкову знижку за податком на доходи фізичних осіб, яка становить 18% щорічного страхового внеску;

3. Існує можливість зміни пенсійного плану. Якщо у вкладника погіршилось фінансове становище і він не може вносити регулярні страхові внески, тоді, звернувшись письмово в НПФ, йому можуть змінити їхній розмір або скасувати.

Недоліки:

1. Спадкоємці можуть отримати гроші з рахунку в НПФ лише через шість місяців після смерті вкладника.

2. Вклади можна робити лише в гривні, тому існує високий ризик знецінення грошей.

3. При розірванні договору застрахований отримує викупну суму, яка навіть не перекидає суму страхових внесків за час сплати.

Особливості добровільного пенсійного страхування в страхових компаніях. У 2017 р. в Україні функціонувало 300 страхових компаній, з них 36 – компанії зі страхування життя.

Переваги:

1. Страхові компанії (life) не можуть збанкрутувати, а об'єднуються або перекупуються більшими компаніями.

2. Якщо під час дії договору страхування людина отримує I групу інвалідності або визнана непрацездатною, вона не лише звільняється від обов'язкових внесків, але і в кінці дії договору отримує всю суму з усіма відсотками, так якщо б вона платила обов'язкові внески регулярно.

3. Якщо людина працює офіційно, то на початку наступного року вона зможе отримати податкову знижку в розмірі 18% від розміру страхових внесків, які вона зробила в минулому році.

4. В договорі страхування вказуються спадкоємці, яким належать виплати в разі смерті страхувальника. Це можуть бути і сторонні люди. Родичам навіть в судовому порядку вкрай складно оскаржити волевиявлення людини, яка застрахувалася.

5. Якщо смерть застрахованої особи настає раніше закінчення терміну дії договору, її спадкоємці отримують гарантовану страхову суму з відсотками.

6. Можна робити внески як в гривні, так і у валюті, яку обирає застрахована особа.

7. Якщо немає змоги зробити страховий внесок, можна звернутися в страхову компанію з проханням або дати відстрочку (деякі компанії дають шість місяців, після чого розривають договір, виплачуючи мінімальну

викупну суму), або змінити умови поповнення або призупинити поповнення (тоді гроші, які вже внесені, працюватимуть і на них будуть нараховуватися відсотки – рішення буде залежати від політики страхової компанії, причому іноземні компанії більш гнучкі в цьому питанні).

Недоліки:

1. Якщо забрати гроші раніше закінчення терміну дії договору, страхувальник отримує мізерну суму.

2. Страхова компанія залишає за собою право вилучати до 15% заробленого від вкладення коштів доходу. В результаті річна процентна ставка може становити менше 13%.

Особливості добровільного пенсійного страхування в банках. У 2017 р. в Україні функціонувало 88 банків. Банки можуть виступати як зберігачі, управителі активів, так і засновники НПФ. Недержавне пенсійне забезпечення банки здійснюють шляхом укладання договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Пенсійні депозитні рахунки – вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб, що відкривають банківські установи з урахуванням умов, установлених законодавством, для накопичення заощаджень на виплату пенсії. Переваги таких рахунків полягають у тому, що можна забрати відразу всю суму накопичень після закінчення терміну дії договору або в разі необхідності розірвати договір, втрачаючи при цьому лише накопичені відсотки (якщо це прописано в договорі). Також можна оформити депозитний договір з умовами, які передбачають будь-яку суму поповнення депозиту.

Отже, трирівнева пенсійна система дозволяє розподілити між трьома її складовими ризики, пов'язані із змінами в демографічній ситуації (до чого більш чутлива солідарна система) та з коливаннями в економіці і на ринку капіталів (що більше відчувається у накопичувальній системі). Такий розподіл ризиків дозволяє зробити пенсійну систему більш фінансово збалансованою та стійкою, що застрахує працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію.

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

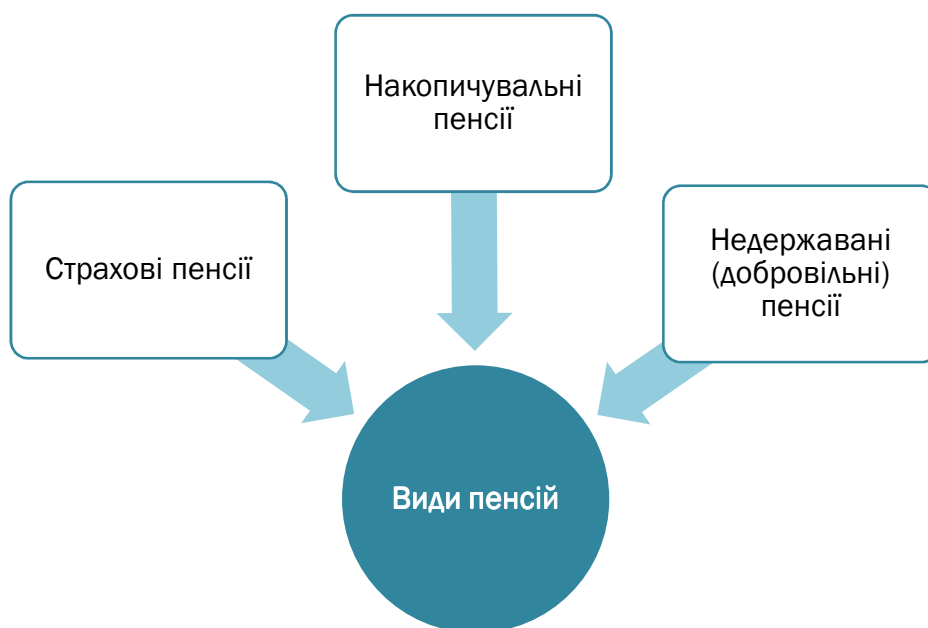

Рис. 7.1. Види пенсій

Таблиця 7.1

Система пенсійного забезпечення в Україні

Перший рівень	Другий рівень	Третій рівень	Окремі пенсійні програми
Солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду, передбачених законодавством	Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом	Система недержавного пенсійного забезпечення - базується на засадах добровільної участі громадян і роботодавців у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення	Спеціальні пенсійні виплати та соціальні допомоги

Таблиця 7.2

Законодавча база, чисельність пенсіонерів та розміри пенсій в Україні
(станом на 1 січня 2017 р.)¹

Назва нормативного документу, згідно якого призначена пенсія	Кількість пенсіонерів	Середній розмір пенсії, грн.	Видатки, усього, млн. грн.
Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	10896753	1725,69	18804,4
Про пенсійне забезпечення	130329	1345,12	175,3
Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб	632826	2765,37	1750,0
Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	83095	3545,14	294,6
Про державну службу	112583	3385,50	381,1
Про дипломатичну службу	2	9000,00	0,02
Про службу в органах місцевого самоврядування	23453	3093,28	72,5
Положення про помічника-консультанта народного депутата України	692	3872,54	2,7
Про судову експертизу	152	2990,13	0,5
Митний кодекс	986	4688,95	4,6
Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів	3652	3446,71	12,6
Про Національний банк України	1379	6533,79	9,0
Про наукову і науково-технічну діяльність	61189	3707,39	226,9
Про статус суддів	2694	21963,33	59,2
Про статус народного депутата України	960	15152,50	14,5
Про прокуратуру	5384	9399,87	50,6
Про Кабінет Міністрів	69	15102,90	1,0
Усього	11956198	1828,30	21859,5

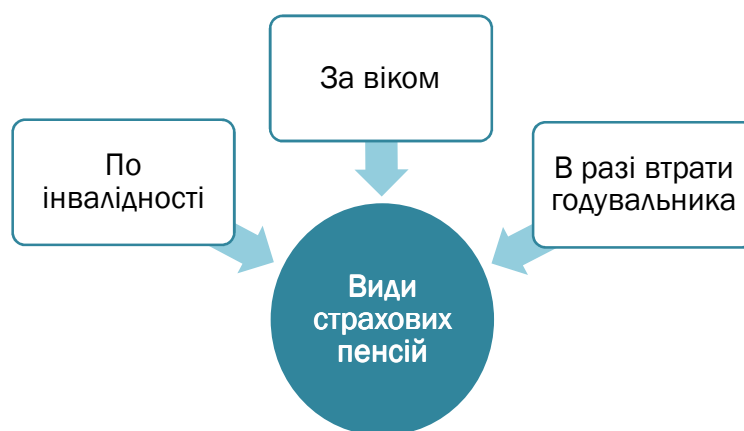

Рис. 7.2. Види страхових пенсій в солідарній пенсійній системі

¹ Побудовано на основі [Спеціальні режими пенсій. URL: <http://pensii2017.info/show/spetsialni-rezhymy-pensii> (дата звернення: 20.09.2017)].

Таблиця 7.3

Розмір мінімальної заробітної плати і мінімального страхового внеску

Термін введення в дію	Розмір мінімальної заробітної плати (МЗП)	Нормативний документ, яким встановлено розмір МЗП	Розмір мінімального страхового внеску
01.01.2016	1378 грн.	Закон про державний бюджет на 2016 р. (ст. 8)	303,16 грн.
01.01.2017	3200 грн.	Закон про державний бюджет на 2017 р. (ст. 8)	704,00 грн.
01.01.2018	3723 грн.	Основні напрямки бюджетної політики на 2018 р.	819,06 грн.

Таблиця 7.4

Вік виходу на пенсію та кількість необхідного страхового стажу

Рік виходу на пенсію	Вік пенсіонера		
	60 років	63 роки	65 років
2018	25	15-25	15
2019	26	16-26	16
2020	27	17-27	17
2021	28	18-28	18
2022	29	19-29	19
2023	30	20-30	20
2024	31	21-31	21
2025	32	22-32	22
2026	33	23-33	23
2027	34	24-34	24
2028	35	25-35	до 25

Таблиця 7.5

Максимальний і мінімальний розмір пенсії за віком

Термін дії	Нормативний документ, яким встановлено розмір прожиткового мінімуму	Розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність	Мінімальний розмір пенсії за віком	Максимальний розмір пенсії за віком
01.01.2017	Закон про державний бюджет на 2017 р. (ст. 7)	1247 грн.	1247 грн.	10740 грн. *
01.05.2017		1312 грн.	1312 грн.	
01.12.2017		1373 грн.	1373 грн.	

* Крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною.

Рис. 7.3. Суб'єкти системи накопичувального пенсійного забезпечення

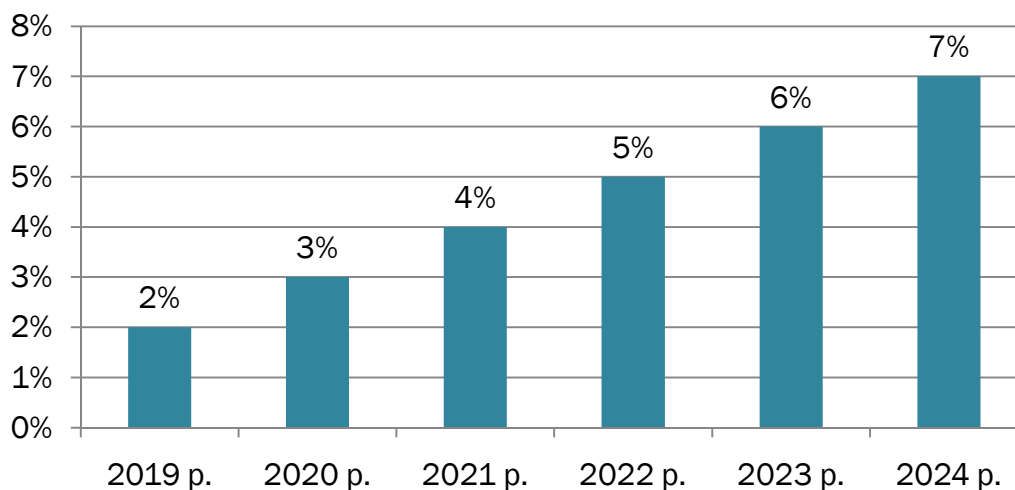

Рис. 7.4. Прогнозований розмір страхових внесків в системі обов'язкового накопичувального пенсійного страхування¹

¹ Побудовано на основі [Накопичувальна система пенсій: скільки українець зможе зібрати собі на старість. URL: <https://ukr.segodaya.ua/economics/enews/kak-ukraincy-budut-kopit-sebe-na-starost-1063530.html> (дата звернення: 17.10.2017)].

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Знайдіть в інтернеті декілька недержавних пенсійних фондів, що пропонують вам отримання недержавної пенсії. З'ясуйте суму відсотків, яку вони нараховуватимуть на Ваші кошти. Визначте недержавні пенсійні фонди, послугами яких Ви б скористались.

2. Проаналізуйте переваги і недоліки державної солідарної пенсійної системи в Україні.

3. Охарактеризуйте основні причини, які стримують запровадження другого рівня (обов'язкової накопичувальної) пенсійної системи.

ТЕСТИ

1. Пенсія – це:

а) винагорода, обчислена у грошовому вираженні, яку за трудовим договором власник або уповноважена ним особа виплачує працівникові за виконану ним роботу;

б) щомісячне отримання визначеної суми коштів від держави або недержавного фонду після досягнення певного віку за умов належної сплати внесків на пенсійне страхування під час трудової діяльності;

в) кошти, що надаються одними особами у користування іншим на визначений строк та під певний відсоток;

г) договір, за яким продавець зобов'язується передати майно у власність покупцеві, а покупець повинен сплатити за нього певну грошову суму.

2. Сплата внесків на державне пенсійне страхування є:

а) примусовою;

б) добровільною;

в) обов'язковою;

г) тимчасовою.

3. Пенсія дозволяє людині отримувати кошти на забезпечення своїх потреб у випадку:

а) необхідності додаткових коштів;

б) звільнення з роботи;

в) потреби;

г) в період життя, коли їй уже важко буде працювати і вона втратить джерело постійного доходу – заробітну плату.

4. Право на призначення пенсії за віком мають особи після досягнення:

а) 80 років і за наявності страхового стажу не менше 25 років;

- б) 60 років і за наявності страхового стажу не менше 15 років;*
- в) 55 років і за наявності страхового стажу не менше 12 років;*
- г) немає правильної відповіді.*

5. Людина, яка в силу певних причин не сплачувала або неналежно сплачувала внески до Пенсійного фонду України:

- а) зможе розраховувати на отримання державної пенсії (соціальна гарантія держави для громадян України), але її розмір буде мінімальним;*
- б) не отримуватиме пенсії;*
- в) отримає суму, яку бажатиме;*
- г) подаватиме документи на отримання додаткових пільг.*

6. Основні види пенсій в Україні:

- а) пенсія за віком, пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання, пенсія у зв'язку з втратою годувальника;*
- б) пенсія на поховання, по інвалідності;*
- в) пенсія по втраті робочого місця, пенсія за віком;*
- г) пенсія за особливі заслуги на виробництві.*

7. В Україні існують такі види пенсійного забезпечення:

- а) комунальне;*
- б) громадське;*
- в) державне і недержавне;*
- г) приватне.*

8. Пенсійний фонд України є суб'єктом:

- а) пенсійного страхування;*
- б) системи медичного страхування та забезпечення пенсіонерів;*
- в) солідарної та накопичувальної системи державного пенсійного страхування;*
- г) юридичної системи страхування.*

9. Перший рівень системи пенсійного забезпечення в Україні включає:

- а) солідарну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;*
- б) систему медичного забезпечення пенсіонерів;*
- в) накопичувальну систему загальнообов'язкового пенсійного страхування;*
- г) систему недержавного пенсійного забезпечення.*

10. До видів страхових пенсій належать:

- а) пенсії за кількістю членів сім'ї;*

- б) пенсії по інвалідності;
- в) пенсії за умовами праці;
- г) пенсії за доходом.

РЕБУСИ

КРОСВОРД

По горизонталі:

1. Щомісячна грошова виплата в солідарній системі пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею встановленого пенсійного віку чи визнання її інвалідом або яку отримують члени її сім'ї в разі втрати годувальника.
2. Особа, що отримує пенсію – регулярну грошову допомогу, що виплачується особам, які досягли пенсійного віку, стали інвалідами чи втратили годувальника.
4. Договір між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою.
5. Роботодавці та інші особи, які відповідно до законодавства сплачують страхові внески на обов'язкове державне пенсійне страхування.

По вертикалі:

3. Система, яка базується на засадах солідарності, субсидування та виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».
6. Недержавний пенсійний фонд.

	1			3															
2																			
4																			
	5													6					

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1058-IV.

2. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 №1057-IV.

3. Інформація про чисельність пенсіонерів і суми призначених пенсій станом на 1 січня 2017 р. URL: <http://pensii2017.info/show/spetsialni-rezhymy-pensii> (дата звернення: 05.10.2017).

4. Кириленко О., Козак Г. Перспективи реформування державного пенсійного страхування в Україні. Світ фінансів. 2011. №2. С. 120–132.

5. Коваль О.П. Місце і роль загальнообов'язкової накопичувальної складової в багаторівневій пенсійній системі України: антикризовий аспект. Фінанси України. 2012. №6. С. 15–30.

6. Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: монографія. Київ: НІСД, 2012. 240 с.

7. Коваль О.П. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України: аналіт. доп. / за ред. Я.А. Жаліла. Київ: НІСД, 2012. 112 с.

8. Недержавні пенсійні фонди. Як не втратити заощадження до пенсії. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/09/23/606362> (дата звернення: 15.10.2017).

9. Пенсійний капітал. URL: <http://pensioneriya.blogspot.com/2016/12/blog-post.html> (дата звернення: 20.01.2017).

10. Підсумки діяльності страхових компаній за I півріччя 2017 р. URL: <https://forinsurer.com/files/file00621.pdf> (дата звернення: 08.11.2017).

11. Спеціальні режими пенсій. URL: <http://pensii2017.info/show/spetsialni-rezhymy-pensii> (дата звернення: 20.09.2017).

12. Юрій С.І., Шаварина М.П., Шаманська Н.В. Соціальне страхування: підручник. Київ: Кондор, 2009. 464 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

В

Відкритий пенсійний фонд – недержавний пенсійний фонд, учасниками якого можуть бути будь-які фізичні особи незалежно від місця та характеру їх роботи.

Д

Довічна пенсія – пенсійні виплати, які здійснюються страховою організацією на підставі договору страхування довічної пенсії протягом життя фізичної особи періодично після досягнення нею пенсійного віку відповідно до законодавства про страхування.

З

Застрахована особа – фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню і сплачує (сплачувала) внески або за яку сплачувалися чи сплачуються в установленому законом порядку страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

І

Індивідуальний пенсійний рахунок – персоніфікований рахунок учасника пенсійного фонду, який ведеться в системі персоніфікованого обліку з метою обліку накопичених на користь учасника пенсійних коштів.

К

Корпоративний пенсійний фонд – недержавний пенсійний фонд, засновником якого є юридична особа-роботодавець або декілька юридичних осіб-роботодавців та до якого можуть приєднуватися роботодавці-платники.

Н

Недержавний пенсійний фонд – юридична особа, яка має статус неприбуткової організації, функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному порядку.

П

Пенсійний контракт – договір між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою.

Пенсіонер – особа, що отримує пенсію – регулярну грошову допомогу, що виплачується особам, які досягли пенсійного віку, стали інвалідами або втратили годувальника.

Пенсія – щомісячна грошова виплата в солідарній системі пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею встановленого пенсійного віку чи визнання її інвалідом або яку отримують члени її сім'ї в разі втрати годувальника.

Пенсія на визначений строк – пенсійні виплати, що здійснюються періодично протягом певного строку в порядку і випадках, визначених законодавчо.

С

Солідарна пенсійна система – система, яка базується на засадах солідарності, субсидування та виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

РОЗДІЛ 8

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

МЕТА: отримання знань щодо сутності, видів і моделей фінансової поведінки населення, формування вміння аналізувати власну фінансову поведінку та визначати напрями її активізації в сучасних умовах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансова поведінка населення; моделі фінансової поведінки; стратегії фінансової поведінки; боргова поведінка населення; дохідна поведінка населення; ощадно-інвестиційна поведінка населення; споживча поведінка населення; фінансова грамотність.

ПЛАН

1. Фінансова поведінка: сутність, види, чинники впливу.
2. Моделі і стратегії фінансової поведінки, їх характеристика. Вплив фінансової грамотності на фінансову поведінку населення.
3. Напрями активізації фінансової поведінки населення в сучасних умовах.

РЕЗЮМЕ

Фінансова поведінка – це діяльність членів домогосподарств, пов'язана з розподілом і перерозподілом грошових ресурсів, у результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів (індивідуальних і спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо) та їх використання на певні цілі.

Основними передумовами формування та реалізації фінансової поведінки населення, прийняття громадянами зважених фінансових рішень є рівні фінансової свідомості, фінансового мислення, фінансових інтересів і фінансової культури (табл. 8.1).

У процесі реалізації фінансової поведінки виділяють такі етапи: усвідомлення фінансових потреб і постановка фінансових цілей, зумовлених потребами та ціннісними установками членів домогосподарства; вибір засобів, способів досягнення фінансової мети, де

мають місце вивчення можливих варіантів дії індивідів, їх порівняння з погляду ефективності досягнення поставленої мети, вибір найкращого варіанта; дії членів домогосподарств по досягненню поставленої мети (рис. 8.1).

Загалом фахівці всі домогосподарства поділяють на *фінансово активні* (тобто ті, що мають готівкові заощадження, рахунки і вклади у банківських установах, купують валюту тощо) та *фінансово пасивні* (котрі не мають або не виявляють будь-яких ознак активної фінансової поведінки). Причому в контексті фінансової поведінки виокремлюють такі основні типи домогосподарств (рис. 8.2).

Складовими *фінансової поведінки населення* є дохідна, фіскальна, споживча, заощаджувальна, інвестиційна, кредитна та добродійна (табл. 8.2).

З урахуванням монетарного підходу виокремлюють такі моделі *фінансової поведінки*: раціональна модель, основними характеристиками якої є кількісний вимір, жорстка калькуляція, контроль балансу ресурсів тощо; традиційна модель, у якій простежується схильність до стереотипів, набутих у процесі життєдіяльності ряду поколінь і характерних для певного соціального, етнічного та станового середовища; альтруїстична модель, що базується на готовності до безвідплатних витрат; афективна модель, яка є ситуативною фінансовою поведінкою в нестандартній ситуації; ірраціональна модель, яка виникає в результаті ігнорування об'єктивних закономірностей (рис. 8.3).

Загалом фінансова поведінка населення формується під впливом таких чинників, як політична й соціальна стабільність, рівень довіри до держави та фінансової системи, рівень розвитку фінансового ринку та його інфраструктури, економічна й фінансова грамотність, правова система, соціально-психологічні та соціально-культурні стереотипи тощо.

У найбільш загальному вигляді на фінансову поведінку населення здійснюють вплив дві основні групи чинників: *економічного характеру* (макроекономічна ситуація в державі загалом та рівень реальних доходів членів домогосподарства, зокрема) і *соціального характеру* (сформовані у домогосподарстві традиції споживання та заощадження, соціальний статус членів домогосподарства, специфіка взаємовідносин між суб'єктами фінансової поведінки, рівень довіри до органів державної влади й інституцій фінансового ринку) (рис. 8.4).

Дотримуючись своїх світоглядних позицій, громадяни приймають конкретні рішення стосовно того, чи витратити зароблені кошти, скільки витратити і на які цілі, чи інвестувати їх і у які саме активи, чи здійснювати позики і брати кредит. Відтак різний ступінь вираження тих чи інших пріоритетів, потреб та інтересів домогосподарств формує широкий

діапазон конкретних моделей і стратегій їх фінансової поведінки (принагідно зазначимо, що, на відміну від потреб, які є об'єктивними і виникають незалежно від волі та свідомості людини, інтереси мають суб'єктивну природу, усвідомлюються індивідом і визначаються стилем його життя).

Загалом фахівці виділяють три основні моделі фінансової поведінки: споживчу, заощаджувальну й інвестиційну (табл. 8.3). Причому кожна модель фінансової поведінки характеризується певним набором застосовуваних стратегій, ступенем концентрації активних і пасивних стратегій, ліквідністю результату, цільовим спрямуванням тощо.

Передусім типи стратегій виокремлюють залежно від віднесення їх до активів (готівкові гроші й заощадження на рахунках, усі види заборгованості перед домогосподарством) або пасивів (усі види боргів і кредитів, узятих домогосподарством). Тобто, стратегії, які формуються на основі активів, є *активними* (мінімалістська стратегія, майнова стратегія, стратегія готівкових заощаджень, стратегія організованих вкладів, страхова стратегія, стратегія формування людського капіталу); а стратегії, які формуються на основі пасивів – *пасивними* (стратегія державних трансфертів, стратегія приватних трансфертів, стратегія запозичень) (рис. 8.5).

До того ж, кожна із перелічених стратегій може ґрунтуватися на різноманітних фінансових інструментах. Так, стратегія готівкових заощаджень може орієнтуватися на гривні та іноземну валюту. Стратегія організованих вкладів може орієнтуватися на гривневі або валютні вклади. Майнова стратегія може полягати в наборі неліквідних цінностей, а може включати нерухомість, у т. ч. розташовану за кордоном. Тому з фінансової точки зору важливим є не лише набір стратегій, але й сукупність використовуваних для їх реалізації інструментів.

Важливо відмітити, що кожна з наведених моделей фінансової поведінки може поєднувати декілька стратегій. Так, майнова стратегія з орієнтацією на нерухомість, як правило, доповнюється стратегією запозичень. Стратегія готівкових заощаджень може поєднуватися зі стратегією надання кредитів, а також зі стратегією організованих вкладів.

Наведений перелік моделей фінансової поведінки населення лише фіксує діапазон можливих варіантів такої поведінки. Проте в чистому вигляді перелічені моделі застосовуються досить рідко, адже доволі часто домогосподарство (і, навіть, одна людина) може використовувати декілька стратегій фінансової поведінки.

До факторів, які впливають на вибір населенням конкретної стратегії фінансової поведінки, належать такі (рис. 8.6).

Необхідно зазначити, що фінансова поведінка – це передусім якісна характеристика дій економічних суб'єктів. Вона знаходить свій прояв у ціннісних орієнтаціях та відповідних стандартах споживання, характері прийняття фінансових рішень, рівні активності на фінансовому ринку та застосовуваному при цьому наборі фінансових інструментів, рівні довіри до діяльності вітчизняних фінансових інституцій, а також ставленні до фінансової інформації, ризиків і гарантій фінансової безпеки.

Однак основними кількісними індикаторами фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств у сучасних умовах можуть слугувати такі (рис. 8.7).

Важливо відмітити, що фінансова поведінка більшості українських домогосподарств усе ще продовжує залишатися в межах заощаджувальних традицій. Як наслідок, домогосподарства, значна частина яких об'єктивно готова до активної фінансової поведінки, на жаль, ще не стали потужними генераторами зростання вітчизняного фінансового ринку. Відтак існує висока ймовірність розчинення національного фінансового ринку в межах міжнародних фінансових центрів, які сьогодні формуються на базі окремих розвинених країн і куди досить активно останнім часом перетікають капітали українських резидентів.

Наявність означених вище ризиків потребує детального аналізу причинно-наслідкових зв'язків, що зумовлюють стриману фінансову поведінку вітчизняних домогосподарств на фоні їх матеріальної готовності та адекватних споживчих очікувань. Основними проблемами та можливими шляхами їх вирішення у цій важливій як для держави, так і громадян сфері фінансових відносин є такі (рис. 8.8).

1. *Відсутність в Україні сформованих фінансових традицій та позитивної практики ведення фінансової діяльності*, що зумовлено минулим історичним розвитком, коли впродовж десятиліть в державі не лише не було фінансового ринку, але й працювала ідеологія на викорінення товарно-грошових відносин по мірі переходу до комунізму. Також в Україні впродовж тривалого періоду часу практично були відсутні досвід чи відповідні традиції навчання громадян управлінню особистими фінансами.

2. *Недостатній розвиток фінансового ринку в частині роботи з приватним інвестором* та обмежена пропозиція фінансових послуг для таких клієнтів. У світовій практиці, на відміну від вітчизняної, фінансовий сервіс передбачає величезний набір послуг для потенційного споживача (середньостатистична американська сім'я щорічно витрачає на фінансові послуги понад 3,5 тис. дол. США).

3. *Відсутність інституту фінансових консультантів* і, відповідно, обмежене надання такого виду послуг для приватних інвесторів. У

розвинених державах світу фінансові консультанти, фінансові радники, спеціалісти з фінансового планування – одна з найбільш престижних і поширених професій (скажімо, лише в США їх налічується близько 650 тис.). Сьогодні фінансові консультанти дають поради щодо прийняття інвестиційних рішень та формують особисті інвестиційні портфелі, оптимізують бюджет доходів і витрат, управляють боргами, за необхідності консолідують кредити, оптимізують сплату податків, контролюють страхівки і накопичувальні рахунки, приймають участь у складанні заповітів тощо. За кордоном за допомогою фінансових радників укладається понад 40% усіх фінансових угод фізичних осіб.

4. *Відсутність ефективного податкового стимулювання інвестицій громадян.* Звільнення від оподаткування інвестиційних доходів в умовах сучасної фінансової кризи для дрібних власників дозволило б підвищити дохідність інвестицій для таких осіб і зробило б їх привабливою альтернативою, на котру, як правило, зважають громадяни. В умовах економічної стабільності, а тим більше економічного зростання, коли фінансовий ринок зокрема та національна економіка загалом задовольняють свої потреби в інвестиційних ресурсах, цілком логічним і справедливим буде запровадження оподаткування таких доходів.

5. *Низький рівень довіри населення як до держави загалом, так і до національної грошової одиниці та інституцій фінансового ринку, зокрема.* Відтак актуальною проблемою, пов'язаною із переорієнтацією вітчизняних домогосподарств на використання активних стратегій фінансової поведінки, є якнайшвидше відновлення такої довіри. У сучасному суспільстві категорія довіри вже давно перестала належати лише до сфери психології чи філософії. Довіра – це категорія економічна й падіння її рівня завжди кореспондується в економіці з втратою економічних вигод. Отож, допоки суспільство загалом і керівництво держави зокрема цього не усвідомлять, ситуація продовжуватиме залишатися вкрай нестабільною й непрогнозованою.

6. *Неналежне забезпечення учасників ринку необхідною фінансовою інформацією.* Успішність адаптації домогосподарств до нестабільних умов ринкового середовища та уміння обирати в таких умовах найдоцільнішу й найоптимальнішу стратегію фінансової поведінки залежать від можливостей доступу до фінансової інформації, яка в сучасних умовах є досить масштабною та складною для розуміння пересічним громадянином і потребує глибокого осмислення й детального аналізу. Саме тому в середовищі приватних інвесторів домінують специфічні джерела отримання інформації про діяльність вітчизняних фінансових інституцій. І хоча найпопулярнішим джерелом отримання українцями фінансової інформації є засоби масової інформації (67%), усе ж друзі та знайомі (19%)

і спеціалізовані веб-сайти в інтернеті (17%) посідають відповідно друге та третє місця у цьому списку (а при виборі тієї чи іншої фінансової установи для придбання відповідної послуги 52% українців звертаються за порадою саме до друзів та родичів).

7. Низький рівень фінансової грамотності населення. Для того, аби населення мало змогу переходити до активних стратегій фінансової поведінки, воно повинно отримувати відповідні доходи, а також володіти певним набором фінансових знань щодо основних тенденцій, котрі мають місце на фінансовому ринку України, або хоча б володіти найелементарнішими азами фінансової грамотності, щоби мати можливість самостійно аналізувати процеси, які відбуваються в економічному житті.

Відтак означені вище заходи організаційного та освітнього характеру сприятимуть активізації фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств і залученню їх до діяльності на фінансовому ринку. Фінансова грамотність, безперечно, розширює вибір стратегій фінансової поведінки, підвищує можливості як отримання доходу, так і досягнення особистої фінансової стабільності та незалежності.

Належний рівень фінансової грамотності населення здійснює позитивний вплив як на економіку держави, так і на рівень добробуту й доходи її громадян, сприяє раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств (рис. 8.9). Високий рівень фінансової грамотності дозволяє індивіду ефективніше управляти власними фінансовими ресурсами, вкладаючи тимчасово вільні кошти в різноманітні фінансові інструменти, сприяє формуванню та реалізації активних заощаджувальної й інвестиційної моделей фінансової поведінки.

З огляду на те, що *мотивація до активної фінансової поведінки* визначається, по-перше, схильністю до накопичення багатства, турботою про споживання й інвестування в майбутньому; по-друге, економічним кліматом (інфляція, безробіття, ставка проценту); по-третє, економічною інформацією; по-четверте, особистими інтересами, по-п'яте, інституційними чинниками (довіра до державних органів, ефективність системи прав, стан банківської системи й фінансового ринку, податкової системи), вкрай важливим на рівні держави є розробка заходів щодо стимулювання активних форм фінансової поведінки домогосподарств. Головними акцентами в реалізації таких заходів мають стати такі (рис. 8.10).

Відтак оволодіння основами фінансової грамотності сприятиме формуванню активних стратегій фінансової поведінки населення та підвищенню рівня добробуту українського суспільства загалом.

Основні передумови формування та реалізації фінансової поведінки домогосподарств

Передумови	Характеристика
Фінансова свідомість	Системна складова свідомості, вищий рівень психічного відображення фінансових відносин у свідомості людини. Є сукупністю фінансових знань, ідей, поглядів соціальних общин, які безпосередньо відображають фінансову дійсність і виражають своє відношення до різних явищ фінансового життя суспільства в конкретний історичний проміжок часу. Специфіка фінансової свідомості проявляється в тому, що вона формується пізніше за інші види свідомості
Фінансове мислення	Здатність індивіда відображати, усвідомлювати фінансові явища, пізнавати їх сутність, засвоювати і співставляти фінансові поняття, категорії, теорії з потребами економічних законів та з реальністю й на основі цього формувати та реалізовувати свою фінансову діяльність. Можна розглядати як форму вияву фінансової свідомості в конкретній суспільній ситуації
Фінансові мотиви	Виконують стимулюючу та регулятивну функцію фінансової поведінки. Є особливою категорією мотивів. Як правило, виділять один чисто фінансовий мотив – мотив жадібності або мотив економії. Проте до мотивів, які мають фінансову спрямованість, можна віднести мотиви, що стосуються накопичення багатства, конкуренції, егоїзму та альтруїзму, гонитви за прибутками, схильності до ризику та підписання угод. У найзагальнішому вигляді виокремлюють мотиви споживання, заощадження, інвестування
Фінансові інтереси	Розвиваються на основі фінансових мотивів, проте під регулярною дією норм і цінностей. Як форма виявлення фінансових потреб, виражають фінансову корисність, реалізуючи яку суб'єкт фінансових відносин забезпечує самостійність та саморозвиток. Окреслюють реальні причини та найбільш глибокі стимули фінансової поведінки індивідів, які слідує за їх безпосередніми намірами – мотивами, помислами, ідеалами. Забезпечують узгоджену взаємодію різних соціально-демографічних груп і прошарків населення в процесі фінансових відносин
Фінансова культура	Важлива передумова фінансової поведінки, під якою слід розуміти сукупність соціальних цінностей та норм, які є регуляторами фінансової поведінки; виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку; сприяють або заважають трансляції, відбору та оновленню цінностей, норм і потреб; функціонують у сфері фінансових відносин та орієнтують її суб'єктів на ті чи інші форми фінансової активності

Рис. 8.1. Етапи реалізації фінансової поведінки домогосподарств

Рис. 8.2. Типи домогосподарств у контексті їх фінансової поведінки

Види фінансової поведінки домогосподарств та їх характеристика

Види	Характеристика
Дохідна поведінка	Діяльність, спрямована на формування та оптимізацію усіх можливих джерел доходів домогосподарств
Фіскальна поведінка	Діяльність, пов'язана зі сплатою та мінімізацією податків (за наявності відповідних пільг)
Споживча поведінка	Діяльність, спрямована на здійснення витрат споживчого характеру, тобто придбання споживчих товарів і послуг
Заощаджувальна поведінка	Діяльність, спрямована на виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб
Інвестиційна поведінка	Діяльність, пов'язана із вкладенням частини неспожитих доходів у фінансові (рідше – нефінансові) активи з метою отримання майбутніх вигод
Кредитна поведінка	Діяльність, спрямована на залучення тимчасово вільних коштів інших суб'єктів на умовах поверненості, строковості та, як правило, платності і забезпеченості
Доброчинна поведінка	Діяльність, пов'язана із безоплатним наданням коштів окремим особам чи організаціям з метою підтримання їх діяльності

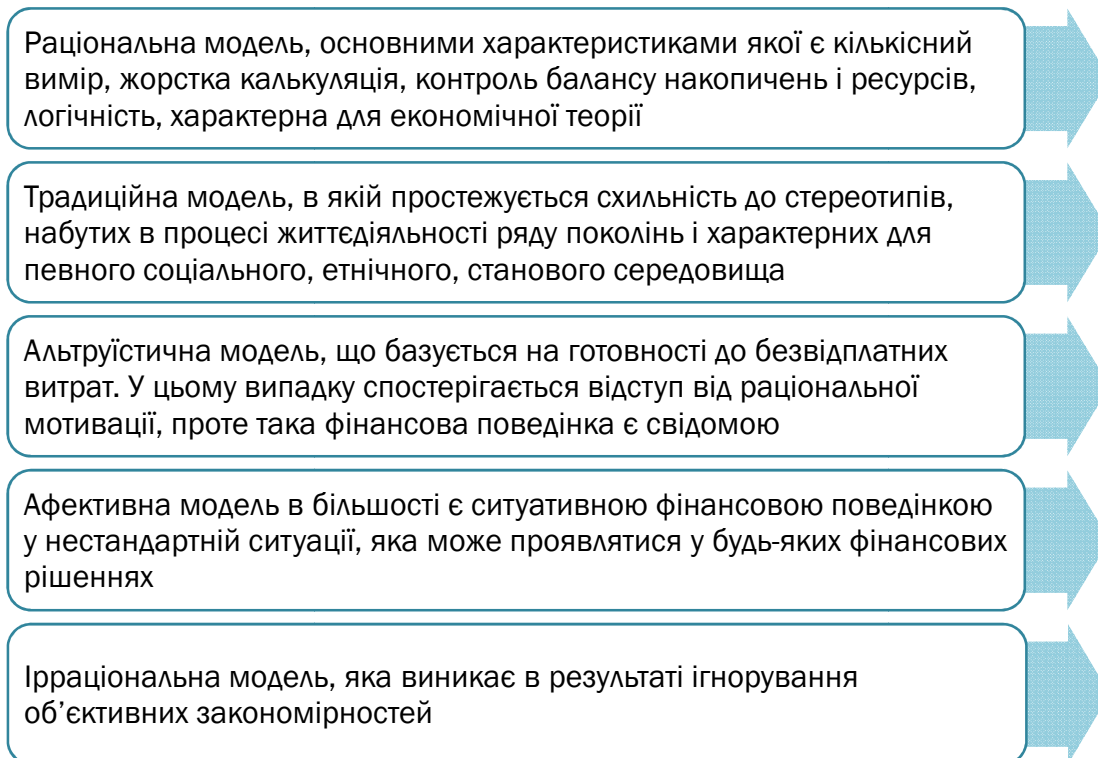

Рис. 8.3. Моделі фінансової поведінки домогосподарств з урахуванням монетарного підходу

Чинники економічного характеру (макроекономічна ситуація в державі загалом і рівень реальних доходів членів домогосподарства зокрема)

Чинники соціального характеру (сформовані у домогосподарстві традиції споживання та заощадження, соціальний статус членів домогосподарства, специфіка взаємовідносин між суб'єктами фінансової поведінки, рівень довіри до органів державної влади і фінансового ринку тощо)

Рис. 8.4. Чинники, які впливають фінансову поведінку населення

Таблиця 8.3

Моделі і стратегії фінансової поведінки домогосподарств

Тип моделі	Фінансові стратегії	Характеристика
Споживча	Стратегія державних трансфертів	Мінімальна диверсифікація стратегій, мінімальна диверсифікація інструментів, максимальна концентрація пасивних стратегій, наявність неліквідних активів, вирішення поточних проблем
	Стратегія приватних трансфертів	
	Майнова стратегія (у неліквідних формах)	
	Мінімалістська стратегія	
Заощаджувальна	Стратегія запозичень	Максимальна диверсифікація стратегій, помірна диверсифікація інструментів, помірна концентрація активних і пасивних стратегій, переважання ліквідних форм активів, акцент на збереження заощаджень в умовах інфляції та знецінення
	Стратегія готівкових заощаджень	
	Стратегія організованих вкладів	
	Стратегія надання кредитів	
	Майнова стратегія (у ліквідній формі)	
	Страхова стратегія	
Інвестиційна	Стратегія формування людського капіталу	Максимальна диверсифікація інструментів, максимальна концентрація активних стратегій, відсутність неліквідних активів, акцент на високодохідні фінансові інструменти
	Майнова стратегія (у ліквідній формі)	
	Страхова стратегія	
	Стратегія цінних паперів	
	Стратегія готівкових заощаджень	
	Стратегія організованих вкладів	
Стратегія формування людського капіталу		

Активні стратегії (мінімалістська стратегія, майнова стратегія, стратегія готівкових заощаджень, стратегія організованих вкладів, страхова стратегія, стратегія формування людського капіталу)

Пасивні стратегії (стратегія державних трансфертів, стратегія приватних трансфертів, стратегія запозичень)

Рис. 8.5. Види стратегій фінансової поведінки

Рівень довіри населення до держави загалом та фінансових інституцій зокрема

Досвід формування та реалізації фінансової поведінки у минулому (участь у фінансових пірамідах, купівля валюти, золота, цінних паперів) та її суб'єктивна оцінка (виграв/програв)

Оцінка поточної ситуації в країні (її сприятливість для здійснення обраної стратегії) і уявлення про її можливі зміни в майбутньому (оптимізм/песимізм)

Схильність індивідів до ризику

Інформованість про можливості стратегії та наслідки ухвалення рішення стосовно використання тих або інших фінансових інструментів

Поточні життєві обставини, а також сімейний стан, наявність дітей, батьків похилого віку тощо

Рис. 8.6. Фактори, які впливають на вибір населенням стратегій фінансової поведінки

Динаміка структури грошових доходів населення (з обов'язковим виокремленням доходів від власності)

Динаміка середньодушового місячного грошового доходу у порівнянні з прожитковим мінімумом

Коефіцієнт диференціації доходів (коефіцієнт фондів)

Коефіцієнт концентрації доходів (коефіцієнт Джині)

Коефіцієнт співвідношення доходів і витрат домогосподарств

Динаміка структури витрат домогосподарств (з виокремленням витрат, спрямованих на придбання фінансових і нефінансових активів)

Рис. 8.7. Кількісні індикатори фінансової поведінки домогосподарств

Відсутність в Україні сформованих фінансових традицій та позитивної практики ведення фінансової діяльності

Недостатній розвиток фінансового ринку в частині роботи з приватним інвестором

Відсутність інституту незалежних фінансових консультантів

Відсутність ефективного податкового стимулювання інвестицій громадян

Низький рівень довіри населення як до держави загалом, так і до національної грошової одиниці та інституцій фінансового ринку зокрема

Неналежає забезпечення учасників ринку необхідною фінансовою інформацією

Низький рівень фінансової грамотності населення

Рис. 8.8. Причинно-наслідкові зв'язки, що обумовлюють стриману фінансову поведінку домогосподарств

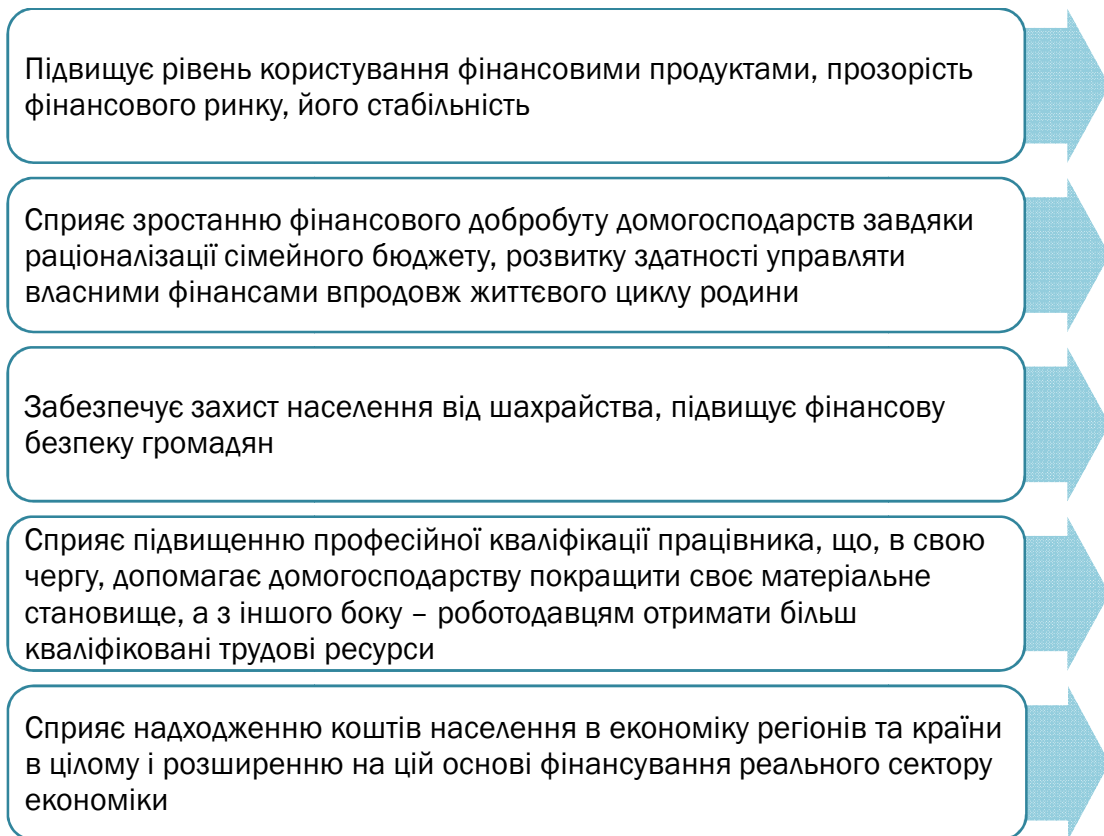

Рис. 8.9. Вплив фінансової грамотності на фінансову поведінку домогосподарств

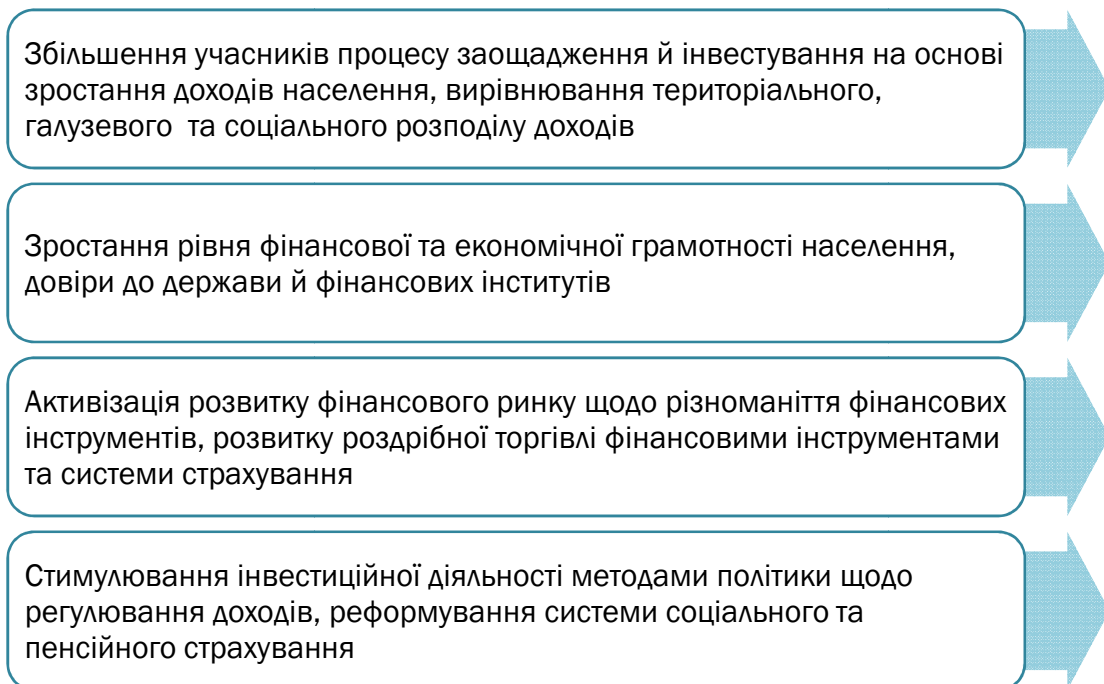

Рис. 8.10. Державні заходи щодо стимулювання активних стратегій фінансової поведінки населення в Україні

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Відвідайте веб-сторінки декількох автосалонів. Оберіть для себе відповідні марки автомобілів, їх технічні характеристики та прогляньте цінові пропозиції. Визначте для себе найкращий варіант споживчої поведінки й обґрунтуйте своє рішення.

2. Відвідайте веб-сторінки декількох фірм, які займаються продажем квартир. Проаналізуйте їх пропозиції, ціни та оберіть для себе оптимальний варіант інвестиційної поведінки й обґрунтуйте своє рішення.

3. Проаналізуйте умови і схеми надання автокредитів у різних банках. Обґрунтуйте власну боргову поведінку в цих випадках.

ТЕСТИ

1. Фінансова поведінка населення – це:

а) купівля-продаж товарів та послуг;
б) різноманітні зовнішні прояви діяльності людей із використанням грошей та інших фінансових ресурсів, орієнтованих на досягнення певних цілей;

в) отримання позик від фінансових установ;

г) операції на фінансових біржах.

2. Існують такі типи фінансової поведінки населення:

а) активна та рутинно-еволюційна;

б) природна і фізична;

в) пасивна та активна;

г) відкрита й закрита.

3. Видами фінансової поведінки домогосподарств є:

а) відкрита й закрита;

б) світова і внутрішня;

в) пряма й непряма;

г) дохідна, заощаджувальна, інвестиційна, кредитна, добродійна.

4. На заощаджувальну поведінку домогосподарств мають вплив такі основні ризики:

а) ризик втрати доходу;

б) погодний ризик;

в) споживчий ризик;

г) ризик учасника фінансових відносин.

5. Дохідна фінансова поведінка домогосподарств спрямована на:

а) оптимізацію витрат;

б) формування сукупних доходів;

- в) безперервне надання коштів для задоволення власних потреб;
- г) немає правильної відповіді.

6. Залежно від законності джерел формування доходів домогосподарств виділяють такі стратегії дохідної фінансової поведінки:

- а) стратегія розподілу доходів в різні активи;
- б) стратегія розподілу та перерозподілу витрат;
- в) стратегія максимізації доходів;
- г) стратегія легальних і нелегальних доходів.

7. Ощадно-інвестиційна поведінка домогосподарств передбачає вибір:

- а) доступних форм вкладення заощаджень;
- б) оптимальних умов отримання кредиту;
- в) потенційних джерел формування доходів;
- г) найкращих інвесторів.

8. Фіскальна поведінка домогосподарств передбачає:

- а) отримання субсидій;
- б) сплату та мінімізацію податкових платежів;
- в) здійснення операцій на фінансових ринках;
- г) немає правильної відповіді.

9. Активна фінансова поведінка передбачає, що:

- а) громадяни мають грошові кошти, депозити та володіють фінансовими активами, здійснюють операції на ринку фінансових послуг;
- б) громадяни не володіють фінансовими активами й не цікавляться інформацією стосовно фінансового ринку;
- в) громадяни мають грошові кошти і витрачають їх на активний відпочинок;
- г) громадяни відчувають нестачу грошових коштів.

10. Які чинники впливають на фінансову поведінку домогосподарств?

- а) політичні та демографічні;
- б) культурні та соціальні;
- в) психологічні й економічні;
- г) усі відповіді правильні.

РЕБУСИ

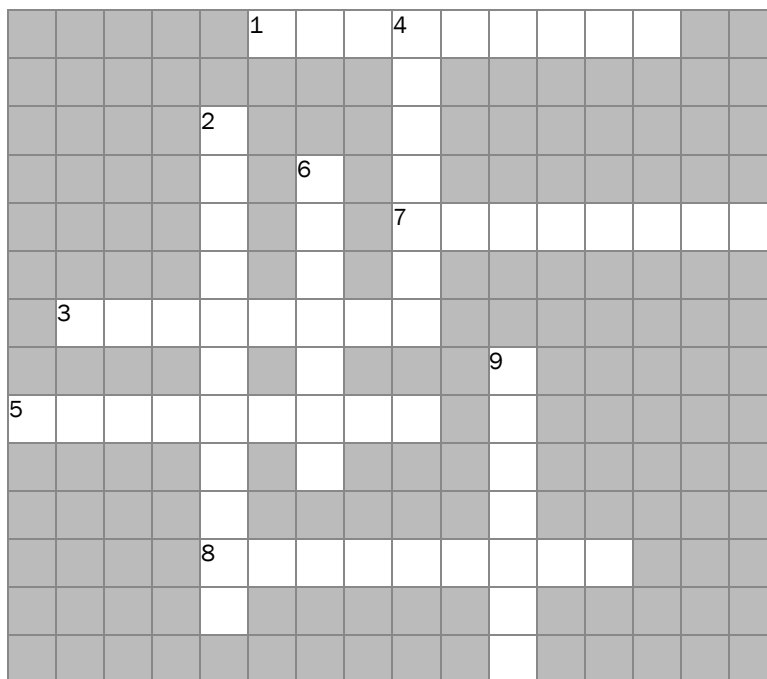
КРОСВОРД

По горизонталі:

1. Фінансова поведінка, джерелами формування доходів якої є надходження від кримінального бізнесу та хабарі.
3. Фінансова поведінка, за якої відбувається зважений підхід до вибору стратегій та продуктів, обдуманий вибір розподілу власних активів.
5. Фінансова поведінка, джерелами формування доходів якої є офіційні доходи від різних видів діяльності.
7. Фінансова поведінка, за якої домогосподарства не користуються фінансовими продуктами, або користуються тими, які вимушені придбати.
8. Фінансова поведінка, за якої відбувається свідоме споживання нових і нетрадиційних видів фінансових послуг.

По вертикалі:

2. Фінансова поведінка, яка не підкріплена економічною самостійністю, а споживання інноваційних послуг є складовою іміджу.
4. Фінансова поведінка, за якої домогосподарства мають грошові кошти, депозити та володіють багатьма фінансовими активами, здійснюють операції на ринку фінансових послуг.
6. Фінансова поведінка, джерелами формування доходів якої є офіційно не визнані доходи.
9. Фінансова поведінка, за якої відсутні будь-які ознаки активності, домогосподарства не володіють фінансовими активами й не цікавляться інформацією стосовно ринку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бонд Р., Лозицька Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. 2-ге вид, доп. та випр. Київ: 2010. URL: http://www.svb.org.ua/sites/default/files/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf (дата звернення: 05.01.2017).

2. Ворошило В.В. Типология финансовых решений домашних хозяйств. Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. 2008. №1. С. 40–42.

3. Ворошило В.В. Финансовое поведение домашних хозяйств в условиях нестабильности. Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. 2010. №4. С. 40–44.

4. Воскобойников В.Б. Фінансова грамотність молоді: практика зберігання та збільшення грошей родини. Черкаси: Маклаут, 2008. 240 с.

5. Кізіма Т.О. Стратегії та моделі фінансової поведінки домашніх господарств у сучасних умовах. Світ фінансів. 2009. Вип. 2. С. 86–96.

6. Кізіма Т.О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу. Світ фінансів. 2011. Вип. 4. С. 19–26.

7. Кізіма Т.О., Шаманська О.С. Споживча поведінка домогосподарств: сутність, моделі, вектори оптимізації. Світ фінансів. 2012. Вип. 1. С. 7–16.

8. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України. Вісник Національного банку України. 2014. №2. С. 11–16.

9. Скринник З.Е. Культура фінансової поведінки: свобода, вибір, відповідальність. Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2008. №3. С. 166–174.

10. Твид Л. Психология финансов. Москва: ИК «Аналитика», 2002. 376 с.

11. Фінансова грамотність: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. 311 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

В

Витрати сім'ї – сукупність платежів, які здійснюються членами родини з метою забезпечення її життєдіяльності, що включають витрати на придбання продовольчих і непродовольчих товарів та оплату послуг, витрати на інвестиційні вкладення, сплату податків, придбання майна тощо.

Д

Доходи сім'ї – сукупність надходжень грошових коштів і матеріальних цінностей, які отримує сім'я впродовж певного періоду часу.

Е

Економічний ризик домогосподарства – ймовірність виникнення ситуації, за якої відбувається зменшення загального добробуту домогосподарства та зниження життєвого рівня його членів через можливу небезпеку втрат, що зумовлена специфікою фінансових відносин домогосподарства, пов'язаних із формуванням його доходів та здійсненням певних витрат.

З

Значна фінансова подія – подія, яка суттєво впливає на бюджет сім'ї, а також її фінансове благополуччя.

Заощадження домогосподарств – частина доходів населення, яка залишається після сплати обов'язкових платежів та здійснення поточних споживчих витрат, і яку члени домогосподарств вкладають передусім у фінансові активи з метою отримання майбутніх доходів або ж відкладають з метою задоволення майбутніх потреб.

І

Інвестиція – надання грошей чи інших активів з метою отримання прибутку (купівля житла, цінних паперів, дорогоцінних виробів, вкладення коштів на депозити тощо).

Інвестиційний портфель домогосподарства – сукупність фінансових інструментів, у які домогосподарства вкладають свої тимчасово вільні

кошти з метою отримання максимального доходу та мінімізації ймовірних ризиків.

К

Кредит – позика в товарній або грошовій формі, що надається на визначений час банками, іншими фінансовими установами, громадянами іншій особі на умовах повернення та сплати процентів.

Н

Незалежний фінансовий консультант – особа, яка надає консультаційні послуги у сфері фінансів фізичним і юридичним особам.

П

Пільги – надання додаткових матеріальних, соціальних благ і послуг громадянам за специфічні умови праці та її результати, а також у разі недостатньої соціальної захищеності окремих осіб і родин та особливі заслуги перед державою.

Позика – надання в борг грошей чи матеріальних цінностей на умовах повернення.

Потреби сім'ї – необхідність у відповідних товарах і послугах, бажання їх мати або ж відчуття їх нестачі.

Прогнозування сімейних витрат – процес передбачення, якою буде величина витрат сім'ї в майбутньому на основі аналізу їх появи в минулому і на даний момент часу.

Прогнозування сімейних доходів – процес передбачення, якою буде величина сімейних доходів у майбутньому на основі аналізу їх появи в минулому і на даний момент часу.

С

Сімейний бюджет – сукупність доходів і витрат сім'ї за певний період часу (найчастіше за місяць, бо витрати й доходи орієнтовані саме на цей період).

Т

Трансформація заощаджень домогосподарств в інвестиції – механізм перетворення тимчасово вільних коштів (грошових ресурсів) домогосподарств у фінансові та нефінансові (матеріальні і нематеріальні) активи з метою отримання майбутнього доходу на ці вкладення.

У

Управління фінансами домогосподарства – діяльність членів домогосподарства щодо регулювання його вхідних та вихідних грошових потоків з метою підвищення загального добробуту, а також діяльність органів державної влади й управління, пов'язана з впливом на процеси формування доходів і витрат таких господарств.

Ф

Фінансова безпека – стан, за якого люди впевнені у своїй захищеності з фінансового погляду, а також знають, що вони можуть заробити, зібрати і вкласти достатню кількість грошей, щоб досягти своїх цілей.

Фінансова грамотність населення – сукупність установок, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами.

Фінансова поведінка домогосподарств – діяльність членів домогосподарств, пов'язана із розподілом та перерозподілом грошових ресурсів, в результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів (індивідуальних та спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо) та їх використання на певні цілі.

Фінансовий потенціал домогосподарств – сукупність наявних та потенційних фінансових ресурсів, що характеризують фінансові можливості домогосподарств.

РОЗДІЛ 9

ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО І ОСОБИСТА ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ГРОМАДЯН

МЕТА: ознайомлення з сутністю та методами протидії фінансовому шахрайству, формування вміння аналізувати власну фінансову поведінку та визначати загрози особистій фінансовій безпеці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: шахрай; фінансове шахрайство; фінансова піраміда; схема Понці; фальшивомонетництво; методи протидії фінансовому шахрайству; фінансова безпека; індикатори особистої фінансової безпеки; загрози особистій фінансовій безпеці.

ПЛАН

1. Фінансове шахрайство, його сутність та основні види.
2. Фінансові піраміди як різновид фінансового шахрайства. Найпоширеніші способи фінансового шахрайства в інтернеті.
3. Основні методи протидії фінансовому шахрайству.
4. Фінансова безпека громадян: сутність та основні індикатори. Оцінка внутрішніх і зовнішніх загроз особистій фінансовій безпеці.

РЕЗЮМЕ

З правової точки зору шахрайство є злочином проти власності, об'єктивна сторона якого полягає у заволодінні чужим майном чи правом на майно шляхом обману або зловживання довірою (рис. 9.1). Під *фінансовим шахрайством* розуміють кримінально карані дії, які полягають у корисливих посяганнях на фінансові ресурси держави, суб'єктів господарювання та громадян і здійснюються шляхом обману (табл. 9.1).

Основними видами фінансового шахрайства стосовно фізичних осіб є фінансова піраміда, інтернет-шахрайство, шахрайство з платіжними картками, телефонне шахрайство тощо (рис. 9.2).

Фінансова піраміда – це організація, членство в якій набувається за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати і дозволяє отримувати прибуток членам організації залежно від кількості залучених ними учасників (рис. 9.3). Основними ознаками фінансової піраміди є: необхідність вкладення значного обсягу грошових коштів; обіцянка

високих процентів та швидкого повернення вкладених грошей; обов'язкове залучення нових людей, які теж вкладають свої кошти; відсутність ліцензії на фінансову діяльність; анонімність – відсутність інформації про організаторів проекту (рис. 9.4).

Інтернет-шахрайство може здійснюватись у формі жебрацтва (благодійна допомога); інтернет-магазину-«одноденки», ігор з миттєвим виграшем; шахрайства при наймі квартири та обману продавцями товарів через інтернет (табл. 9.2). З метою протидії інтернет-шахрайству необхідно перевіряти інформацію перед тим, як надсилати благодійні кошти, фінансову допомогу; використовувати сторінки в мережі інтернет (сайти, портали) лише відомих і перевірених інтернет-магазинів; не намагатися заробляти в інтернеті, використовуючи букмекерські контори, електронні казино тощо (табл. 9.3).

Шахрайство з платіжними картками передбачає отримання у власника платіжної картки інформації про реквізити картки шляхом введення в оману або використання підроблених сайтів (рис. 9.5). Основні способи шахрайства з платіжними картками подано на рис. 9.6. Щоб уникнути шахрайства з платіжними картками не називайте PIN-коду банківської картки; не пишть PIN-код на картці та не зберігайте його разом з картою; не передавайте картку іншій особі; підключіть опцію SMS-повідомлення про стан банківського рахунку та проведених операцій (рис. 9.7).

Основними видами *мобільного шахрайства* є: повідомлення про перемогу у неіснуючій акції; розсилка SMS на номери абонентів; викрадення SIM-картки; вимагання грошей (табл. 9.4). Для уникнення мобільного шахрайства необхідно звернутися до сервісної служби оператора для перевірки достовірності інформації; після виявлення втрати телефону заблокувати сім-карту (табл. 9.5).

Фінансова безпека домогосподарств – це стан, що забезпечує можливість зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз та незалежність у формуванні й використанні фінансових ресурсів для задоволення потреб сім'ї (табл. 9.6).

Індикатори фінансової безпеки домогосподарств охоплюють фінансову, соціальну й інші сфери суспільного та особистого життя (табл. 9.7). Індикаторами фінансової безпеки домогосподарства є: ВВП на душу населення; рівень інфляції; соціальні витрати на душу населення; показник соціальної нерівності (квінтільний коефіцієнт диференціації доходів населення); рівень споживання на душу населення; частка зайнятих у загальній чисельності працездатних; рівень безробіття; динаміка оплати праці; частка невиплаченого боргу із заробітної плати населенню; динаміка пенсійного забезпечення; співвідношення хворих

людей до здорових; тривалість життя; динаміка кількості людей, які одержують освіту; частка населення, що навчається у вищих навчальних закладах, у загальній чисельності тих, що навчаються; зміна особистих витрат на душу населення; рівень витрат на товари тривалого користування тощо (табл. 9.7).

На рівень фінансової безпеки громадян впливають зовнішні та внутрішні загрози (рис. 9.7). До зовнішніх загроз належать: погіршення результатів фінансово-господарської діяльності підприємства, яке є роботодавцем для членів домогосподарства; зміна соціально-економічної політики держави (зниження рівня соціальних трансфертів населенню або підвищення рівня оподаткування доходів фізичних осіб); низький рівень зайнятості; високий рівень безробіття; нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів тощо.

До внутрішніх загроз належать: соціальне середовище, в якому функціонує домогосподарство; психологічні особливості осіб, які впливають на прийняття фінансових рішень; спосіб життя; неефективне управління фінансовими ресурсами; нераціональне ведення сімейного бюджету; рівень економічної активності та фінансової грамотності членів домашніх господарств.

Досягнути фінансової безпеки домогосподарств можна шляхом підвищення їх фінансових можливостей та забезпечення фінансової стабільності в суспільстві загалом. Основними напрямками досягнення фінансової безпеки громадян є: зростання доходів домашніх господарств; складання бюджету домогосподарствами; використання самострахування; страхування за участю страхових компаній (табл. 9.8).

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

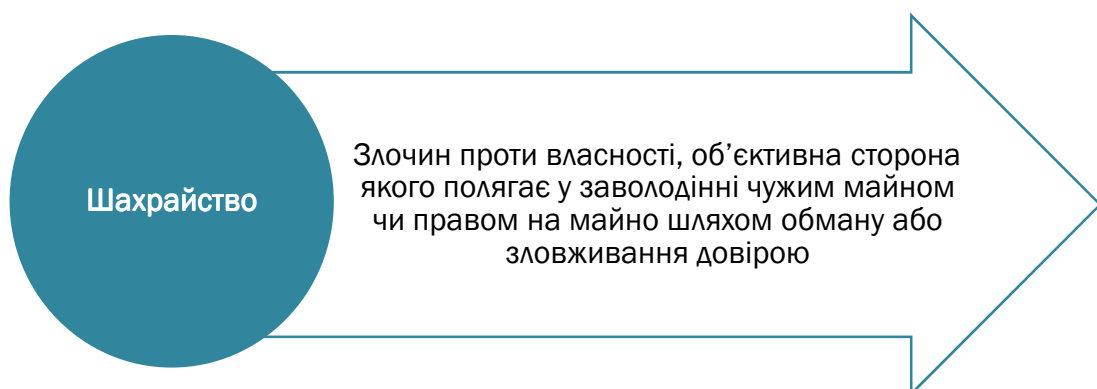

Рис. 9.1. Правовий зміст поняття «шахрайство»¹

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 17.03.2017).

Трактування поняття «фінансове шахрайство» вітчизняними вченими¹

Автор	Визначення
О.Г. Карпович	Кримінально карані дії у сфері грошового обігу, такі як обман, зловживання довірою, підроблення, переведення безготівкових грошових коштів державних та громадських організацій в готівкові доходи, отримання незаконного прибутку від приховування фактичних доходів та несплати податків, фальсифікації облікових і розрахункових документів
Г.М. Чернишов	Кримінологічне явище, що являє собою злочинну діяльність та виражається в системі кримінально-карних та легальних дій, які вчинюються шляхом обману або зловживання довірою в процесі формування, розподілу та використання грошових фондів із метою здобуття матеріальної вигоди
С.С. Чернявський	Комплекс взаємопов'язаних і спільних за криміналістичними ознаками технологій корисливих посягань на фінансові ресурси держави, суб'єктів господарювання та громадян, учинених шляхом обману й зловживання службовим становищем

Рис. 9.2. Види фінансового шахрайства щодо фізичних осіб

¹ Побудовано на основі [Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування: монографія. Київ: Хай-ТекПрес. 2010. 624 с.; Чернишов Г.М. До питання про визначення фінансового шахрайства. URL: <http://criminology.onua.edu.ua/?p=1352> (дата звернення: 17.03.2017); Карпович О.Г. Глобальные проблемы и международные отношения: монографія. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право. 2015. 503 с.]

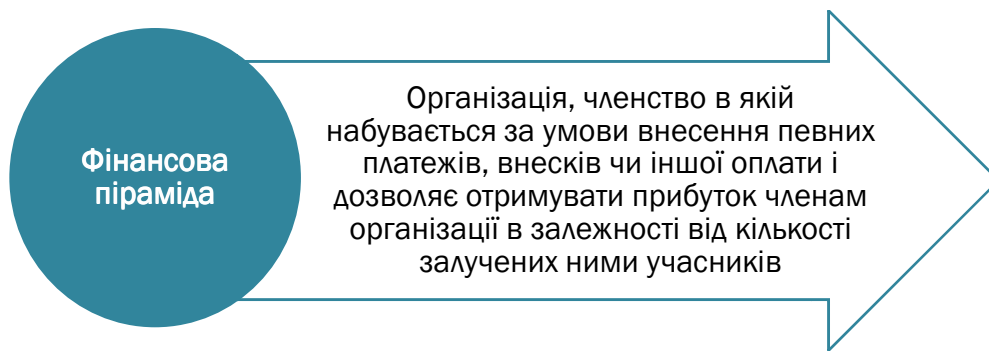

Рис. 9.3. Поняття фінансової піраміди

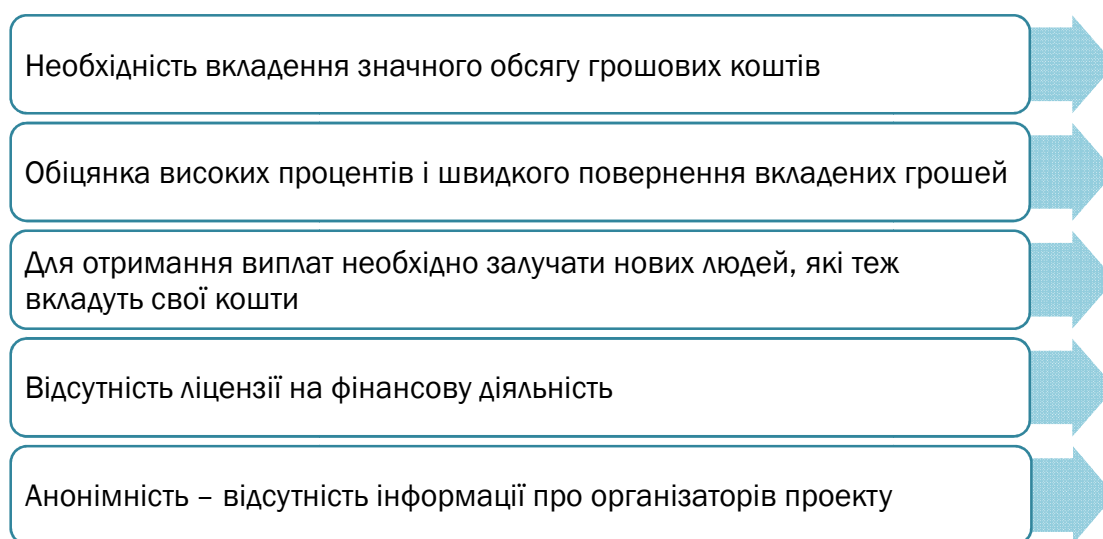

Рис. 9.4. Основні ознаки фінансової піраміди

Таблиця 9.2

Види інтернет-шахрайства та їх характеристика

Види	Характеристика
Благодійна допомога (жебрацтво)	Прохання переказати не велику суму грошей на допомогу безпритульним тваринам, термінову операцію дитині тощо
Онлайн-магазин-«одноденка»	Покупець здійснює покупку, перерахує гроші продавцеві, а придбаний товар не отримує. Отримавши кошти, аферисти видаляють сторінку з мережі інтернет
Миттєвий заробіток («легкі» гроші)	Шахрайство під гаслом «Ми навчимо вас заробляти мільйони». Заробити величезні гроші, витративши мінімум часу і вкладень обіцяють онлайн казино, букмекерські контори тощо

Подобова оренда квартири	Оголошення про оренду квартири за привабливою ціною. Після переказу коштів псевдовласник квартири перестає виходити на зв'язок
Продаж через мережу інтернет	Під приводом оплати вашого товару шахрай буде намагатися взнати усі дані вашої платіжної картки, за допомогою яких зможе зняти гроші з вашого рахунку

Таблиця 9.3

Методи протидії інтернет-шахрайству та їх характеристика

Методи	Характеристика
Благодійна допомога (жебрацтво)	Перевірте інформацію про особу, яка потребує допомоги, зв'яжіться по телефону, дізнайтеся чи зверталися вони у відомі благодійні організації
Онлайн магазин-«одноденка»	Необхідно використовувати сторінки в мережі інтернет лише відомих і перевірених інтернет-магазинів. Перед придбанням товару або послуги бажано прочитати відгуки на форумах
Миттєвий заробіток («легкі» гроші)	Нав'язлива реклама, що обіцяє високі доходи без вкладення знань і праці є ознакою шахрайства. Не намагайтеся заробляти, коли спочатку потрібно платити, а потім нібито отримувати величезний прибуток
Подобова оренда квартири	Щоб перевірити реальність пропозиції, достатньо ввести номер власника в пошуковій системі (наприклад, Google) і Ви отримаєте список сайтів, де розміщувались квартири цієї людини
Продаж через мережу інтернет	Для оплати на банківську картку достатньо знати номер з 16 цифр, тому не повідомляйте строк дії картки та CVV код. Для зарахування коштів на банківську картку не потрібно підходити до банкомату та проводити операції на вимогу «покупця»

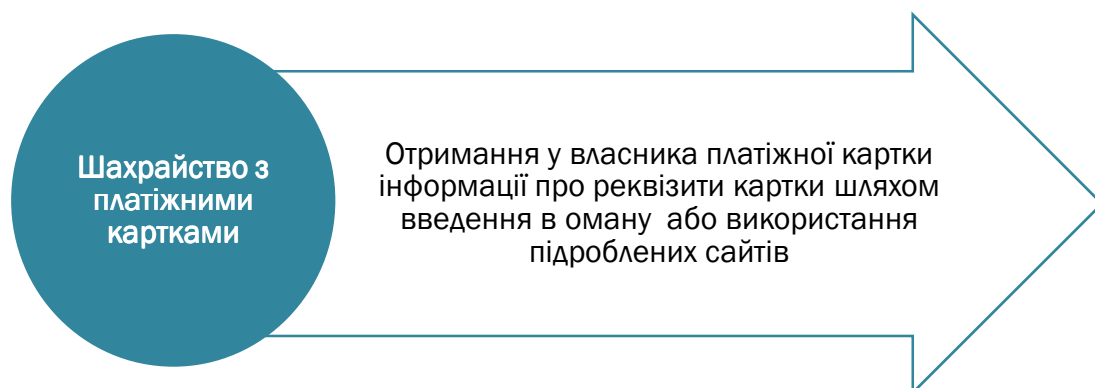

Рис. 9.5. Поняття шахрайства з платіжними картками

Телефонні дзвінки начебто з банку, комунальних підприємств, контролюючих або правоохоронних органів з проханням назвати реквізити картки

Направлення листа електронною поштою з повідомленням про виграш у лотерею та прохання надіслати реквізити картки для зарахування грошового призу

Направлення листа начебто від банку з проханням надіслати реквізити картки для її підтвердження/розблокування

Крадіжка даних з комп'ютера за допомогою шкідливого програмного забезпечення (віруси, програми віддаленого доступу тощо)

Рис. 9.6. Способи шахрайства з платіжними картками

Нікому не повідомляйте PIN-коду картки, не пишіть PIN-код на картці та не зберігайте записаний PIN-код разом з карткою

Не повідомляйте дані платіжної картки стороннім особам (номер, строк дії, коди CVV2/CVC2)

Не передавайте платіжну картку іншій особі

Підключіть опцію SMS-повідомлення про стан банківського рахунку та операції, проведені за вашою платіжною картою

Негайно повідомте банк про загублену або вкрадену картку та заблокуйте її

Перед використанням перевіряйте банкомат на можливе встановлення додаткових приладів, які не відповідають його конструкції

Для здійснення розрахунків через мережу Інтернет доцільно мати окрему картку, яка не дає можливості розраховуватися в магазині

Перевіряйте рух грошей на вашому картковому рахунку

Рис. 9.7. Методи протидії шахрайству з платіжними карткам

Таблиця 9.4

Види мобільного шахрайства та їх характеристика

Види	Характеристика
Перемога у неіснуючій акції	На телефон абонента надходить, начебто з номеру оператора, коротке повідомлення з інформацією, що він виграв цінний приз і для його отримання потрібно переказати незначні кошти на номер або ж зателефонувати за ним
Розсилка SMS на номери абонентів	Дані SMS повідомлення можуть спонукати встановити програмне забезпечення, що спричиняє з'єднання з короткими номерами і несанкціоноване зняття коштів з рахунків абонентів
Викрадення SIM-картки	Використовуючи вашу SIM-карту, можна здійснювати дзвінки, користуватися банківськими послугами або використовувати переадресацію на міжнародні номери з високою вартістю зв'язку
Вимагання грошей	Зловмисники телефонують (найчастіше вночі) і повідомляють, що близька абоненту людина потрапила у неприємну ситуацію і для її вирішення потрібна значна сума коштів

Таблиця 9.5

Методи протидії мобільному шахрайству та їх характеристика

Методи	Характеристика
Перемога у неіснуючій акції	Не переводьте гроші та не відправляйте персональні дані третім особам. Перевірте достовірність інформації. Зверніться до сервісної служби оператора для уточнення деталей
Розсилка SMS на номери абонентів	Не поспішайте переходити за посиланням. Зверніться до оператора та перевірте послуги, які надаються за короткими номерами
Викрадення SIM-картки	Встановлюйте PIN-код на SIM-картку та пароль блокування телефону. Після виявлення втрати телефону подзвоніть до сервісної служби оператора і заблокуйте сім-картку
Вимагання грошей	Намагайтеся зберігати спокій. Уточніть у своїх друзів, близьких, чи дійсно вони потрапили в біду і потребують вашої допомоги

Трактування поняття «фінансова безпека людини», «економічна безпека домогосподарства», «фінансова безпека домогосподарств»¹

Автор	Поняття	Характеристика
С.І. Юрій, В.М. Федосов, Н.Я. Кравчук	Фінансова безпека людини	Стан життєдіяльності, при якому забезпечено правовий і економічний захист життєвих інтересів при дотриманні конституційних прав, забезпечується гідний і якісний рівень життя незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз
Л.М. Твардовська, Ю.В. Півняк, М.В. Чабаненко	Економічна безпека домогосподарства	Стан, що забезпечує можливість зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, при цьому здатний задовольняти потреби сім'ї; умови існування, які характерні домогосподарству в процесі самореалізації і які воно здатне контролювати; здатність попереджувати виникнення небезпечного стану; сукупність заходів, за допомогою яких домогосподарства протистоять небезпечним загрозам
Ю.М. Воробйов, В.В. Ворошило	Фінансова безпека домогосподарств	Сукупність соціально-економічних і правових відносин, які забезпечують стійкість до зовнішніх загроз та ризиків, незалежність у формуванні та використанні фінансових ресурсів для реалізації своїх функцій
Н.С. Папуша	Фінансова безпека особи	Інтегрований показник забезпеченості фінансовими ресурсами, який відображає задоволення життєво важливих потреб особи і членів її сім'ї, забезпечує гідний рівень життя та відчуття захищеності від таких загроз як бідність та безробіття

¹ Побудовано на основі [Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. Київ: Знання. 2008. С. 482; Твардовська Л.М., Півняк Ю.В., Чабаненко М.В. Проблема визначення економічної безпеки домашніх господарств в умовах ринкової економіки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2012. Вип. 19. С. 227; Воробйов Ю.М., Ворошило В.В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРАЛ». 2013. С. 46; Папуша Н.С. Фінансова безпека особи: генезис. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. 2011. Вип. 19. С. 231].

Індикатори фінансової безпеки домогосподарств¹

Сфери суспільного і особистого життя	Індикатори
Економічна	ВВП на душу населення; рівень інфляції на рік
Соціальна	Соціальні витрати на душу населення; показник соціальної нерівності; рівень споживання на душу населення; частка зайнятих у загальній чисельності працездатних; рівень безробіття; динаміка оплати праці; частка невиплаченого боргу із заробітної плати населенню; динаміка пенсійного забезпечення
Освіта та здоров'я	Співвідношення хворих людей до здорових; тривалість життя; динаміка кількості людей, які одержують освіту; частка населення, що навчається у вищих навчальних закладах, у загальній чисельності тих, що навчаються
Особиста	Зміна особистих витрат на душу населення; рівень витрат на товари тривалого користування; збільшення сум доходів над сумами витрат на одне домогосподарство

Рис. 9.7. Загрози особистій фінансовій безпеці¹

¹ Воробйов Ю.М. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРАЛ». 2013. С. 30.

Напрями забезпечення фінансової безпеки громадян

Напрями	Характеристика
Зростання доходів домогосподарств	Пошук більш високооплачуваної трудової діяльності за фахом; створення власного бізнесу, отримання доходів від підприємницької діяльності; пошук нових джерел доходів; використання фінансових інструментів для отримання доходів від власності, інвестування коштів тощо
Складання бюджету домогосподарств	Планування доходів та витрат домогосподарства з метою виявлення резервів для здійснення непередбачених витрат
Використання самострахування	Формування особистого фінансового резерву; уникнення ситуацій, у яких можлива втрата частини доходу або фінансових ресурсів
Страхування за участю страхових компаній	Участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні; добровільне (майнове, особове) страхування громадян

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Проаналізуйте, як функціонують фінансові піраміди. Як уникнути втрат від такого виду фінансового шахрайства?

2. Ознайомившись з найпопулярнішими способами мобільного шахрайства, вкажіть, чи знайомі вони вам. Якщо «так», то де ви особисто про них чули? Як їх уникнути?

3. Ознайомившись з найпопулярнішими способами шахрайства в інтернеті, вкажіть, чи знайомі вони вам. Якщо «так», то де ви особисто про них чули? Як їх уникнути?

ТЕСТИ

1. фінансове шахрайство – це:

а) економічна діяльність з метою отримання прибутку;

б) заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживання довірою;

в) самостійний суб'єкт господарювання, зареєстрований компетентним органом влади;

г) діяльність, спрямована на виробництво товарів чи надання послуг.

¹ Твардовська Л.М., Півняк Ю.В., Чабаненко М.В. Проблема визначення економічної безпеки домашніх господарств в умовах ринкової економіки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2012. Вип. 19. С. 228.

2. Фінансова піраміда – це:

а) організація, участь в якій набувається за умови внесення певних платежів, внесків чи іншої оплати і дозволяє отримувати прибуток членам організації залежно від кількості залучених ними учасників;

б) спосіб забезпечення доходу учасником структури завдяки постійному надходженню грошових коштів;

в) певна фінансова біржа, виграш на якій цілком можливий;

г) усі відповіді правильні.

3. Які ознаки фінансової піраміди?

а) за участь в проекті вам обіцяють високий рівень прибутковості (місячний дохід 30% і вище);

б) потужна реклама та піар (організатори піраміди завжди спочатку прагнуть залучити якомога більше людей);

в) легкість і простота входу в систему з невеликим внеском;

г) усі відповіді правильні.

4. Яких порад треба дотримуватись, щоб не потратити до рук інтернет-шахраїв?

а) не називати свої особисті дані незнайомим особам;

б) купувати товари на перевірених сайтах;

в) не звертати увагу на яскраву рекламу та прохання перейти за сумнівними посиланнями;

г) усі відповіді правильні.

5. Що із зазначеного переліку можна віднести до фінансового шахрайства?

а) ухилення від оподаткування;

б) обман покупців, замовників, обман у сфері політики;

в) заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем;

г) усі відповіді правильні.

6. Як протидіяти шахрайству з платіжними картками?

а) не називати пін-код і номер банківської картки стороннім особам;

б) не називати дані банківської картки особам, які телефонують і представляються працівниками банку;

в) встановити ліміт на зняття коштів з картки;

г) усі відповіді правильні.

7. Який вид фінансового шахрайства найбільш популярний у банківській сфері?

а) «автопідстава»;

б) шахрайства з платіжними картками;

- в) інтернет-шахрайства;
- г) телефонні шахрайства.

8. Що не належить до методів боротьби з фінансовим шахрайством?

- а) обговорення фінансового шахрайства на міжнародних самітах;
- б) підвищення фінансового контролю органів влади;
- в) викладання фінансової грамотності у навчальних закладах;
- г) підвищення фінансової грамотності серед населення.

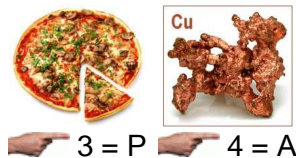
9. Що відносять до фінансової безпеки громадян?

- а) отримання максимально великих міжнародних кредитів;
- б) захищеність власних коштів на фінансовому ринку і здатність без будь-яких фінансових проблем забезпечувати свою життєдіяльність;
- в) повернення міжнародних кредитів;
- г) покриття бюджетного дефіциту.

10. Різновид фінансової піраміди, що передбачає максимальний дохід організатора та реінвестування коштів – це:

- а) схема Понці;
- б) схема Леонтьєва;
- в) схема МММ;
- г) немає правильної відповіді.

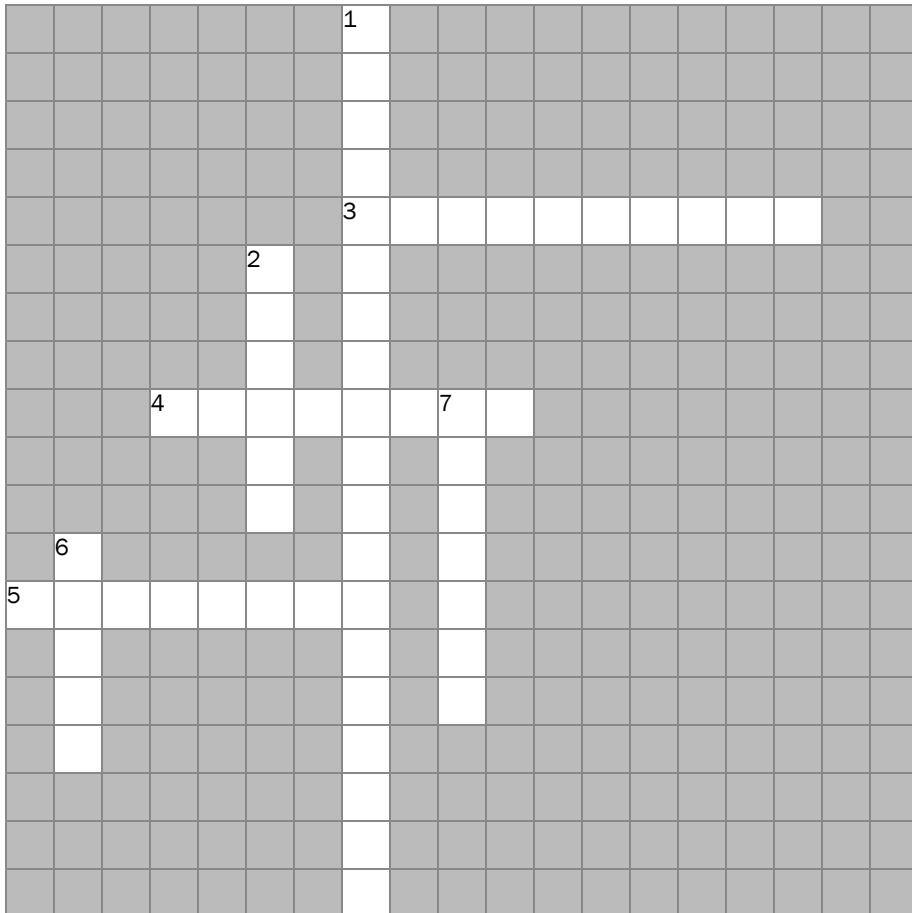
РЕБУСИ

Г О і
P

КРОСВОРД

По горизонталі:

3. Заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.
4. Специфічний спосіб забезпечення доходу шляхом постійного залучення грошей від нових учасників піраміди.
5. Письмовий доказ фактичного здійснення господарської операції або письмове розпорядження на право її здійснення.

По вертикалі:

1. Виготовлення з метою збуту, а також збут підроблених паперових грошей, металевих монет і цінних паперів.
2. Особа, яка обманює інших, зловживаючи довірою в корисливих цілях.
6. Різновид фінансової піраміди, що передбачає максимальний дохід організатора та реінвестування коштів тих осіб, що вже заробили певний дохід.
7. Письмова угода двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну і припинення господарських відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бонд Р., Лозицька Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. 2-ге вид, доп. та випр. Київ: 2010. URL: http://www.svb.org.ua/sites/default/files/finlit_survey_6dec2010_ua.pdf (дата звернення: 05.01.2017).
2. Вовчак О.Д., Самура Ю.О., Сидоренко В.А., Вареник В.А. Банківська безпека: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 237 с.
3. Воробйов Ю.М., Ворошило В.В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: монографія. Сімферополь: ВД «АРАЛ», 2013. 232 с.
4. Ворошило В.В. Оценка финансовой безопасности домашних хозяйств и направления ее обеспечения. Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. 2011. №4. С. 35–37.
5. Ворошило В.В. Финансовая безопасность домашнего хозяйства: теоретические основы. Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. 2010. №2. С. 39–43.
6. Воскобойников В.Б. Финансовая грамотность в Украине и кризисы. URL: http://voskoboinikov.blogspot.com/2010/03/blog-post_26.html (дата звернення: 10.02.2017).
7. Папуша Н.С. Фінансова безпека особи: генезис. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. 2011. Вип. 19. С. 230–234.
8. Покудов А.В. Личные финансы. Секреты управления. Москва: Вершина, 2006. 192 с.
9. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України. Вісник Національного банку України. 2014. №2. С. 11–16.
10. Скринник З.Е. Культура фінансової поведінки: свобода, вибір, відповідальність. Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2008. №3. С. 166–174.
11. Слав'янська Н., Незнамова А. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність. Вісник Національного банку України. 2013. №4. С. 31–35.
12. Твардовська Л.М., Півняк Ю.В., Чабаненко М.В. Проблема визначення економічної безпеки домашніх господарств в умовах ринкової економіки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2012. Вип. 19. С. 226–229.
13. Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. Київ: Знання. 2008. 611 с.
14. Фінансова грамотність: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. 311 с.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Д

Договір – письмова угода двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення господарських взаємовідносин.

Доручення – письмове повідомлення, за яким організація чи окрема особа надає право іншій особі від її імені здійснювати певні юридичні дії або отримувати матеріальні цінності.

К

Квитанція – розписка в офіційному вигляді встановленої форми в прийманні грошових коштів, документів, матеріальних цінностей.

Контракт – правовий документ, що засвідчує певну домовленість між підприємством і працівником про умови спільної виробничої і творчої діяльності.

Н

Небанківські депозити – кошти населення й підприємств, що вкладаються в небанківські фінансові установи на визначений термін з умовою отримання процентного доходу.

Р

Розписка – письмове підтвердження певної дії, що відбулась (передавання й отримання документів або грошей від підприємства або приватної особи).

С

Схема Понці – різновид фінансової піраміди, що передбачає максимальний дохід організатора та реінвестування коштів тих інвесторів, що вже заробили певний дохід.

Ф

Фінансова безпека – стан, за якого люди впевнені у своїй захищеності з фінансового погляду, а також знають, що вони можуть заробити, накопичити і вкласти достатню кількість грошей, щоби досягти своїх цілей.

Фальшивомонетництво – виготовлення з метою збуту, а також збут підроблених паперових грошей, металевих монет, цінних паперів (акцій, облігацій, ощадних сертифікатів, векселів тощо).

Фінансова піраміда – специфічний спосіб забезпечення доходу шляхом постійного залучення грошей від нових учасників піраміди.

Фінансовий документ – письмовий доказ фактичного здійснення господарської операції або письмове розпорядження на право її здійснення.

Ш

Шахрай – особа, яка обманює інших, зловживаючи довірою в корисливих цілях.

Шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою.

РОЗДІЛ 10

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

МЕТА: ознайомлення з методикою викладання фінансової грамотності в загальноосвітніх і вищих навчальних закладах.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: фінансова грамотність; методика викладання; методи навчання; прийоми навчання; засоби навчання; знання; навички; лекція; практичне заняття; семінарське заняття.

ПЛАН

1. Мета та основні завдання викладання фінансової грамотності у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах.
2. Методика побудови лекційного, семінарського і практичного заняття з фінансової грамотності.
3. Науково-методичне забезпечення процесу викладання фінансової грамотності.
4. Психолого-педагогічні аспекти викладання фінансової грамотності у навчальних закладах.

РЕЗЮМЕ

В останнє десятиріччя в багатьох державах світу все більше уваги приділяється проблематиці підвищення фінансової грамотності населення. Процес підвищення фінансової грамотності, який розпочинався у формі окремих ініціатив громадських і приватних організацій, спрямованих на здійснення допомоги громадянам в управлінні особистими фінансами та інформування про ті чи інші продукти та послуги, поступово розвинувся до рівня національних програм і стратегій, а також наднаціональних ініціатив Світового банку та інших світових організацій¹.

Прискорений розвиток процесу підвищення фінансової грамотності населення є цілком закономірним, оскільки необхідний рівень фінансової грамотності сприяє підвищенню рівня життя громадян, розвитку економіки та зростанню суспільного добробуту. Фінансова освіта необхідна всім

¹ Юрій С.І., Кізіма Т.О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. Фінанси України. 2012. №2. С. 17.

категоріям громадян. Дітям вона надає уявлення про цінність грошей, закладає фундамент для подальшого розвитку навиків планування бюджету та нагромаджень. Молоді фінансова грамотність може допомогти у вирішенні проблем фінансування освіти або житлової проблеми через фінансове планування, залучення та ефективного управління кредитними ресурсами¹.

Фінансова грамотність необхідна дорослим громадянам для управління особистими фінансами, оптимізації співвідношення «заощадження – споживання», оцінки ризиків і прийняття зважених рішень при інвестуванні заощаджень, використанні різних фінансових продуктів та послуг, планування пенсійного забезпечення. Освічений споживач фінансових послуг краще захищений від шахрайських дій у сфері фінансів. Фінансова грамотність та володіння інформацією щодо управління власними коштами є передумовою для створення ефективних і прозорих ринків капіталу та економіки загалом. Вона сприяє притоку коштів громадян в економіку держави, розвитку конкуренції на фінансових ринках та укріпленню фінансової стабільності в державі.

Пріоритетними напрямками створення цілісної системи фінансової освіти є розроблення психологічно обґрунтованих навчальних програм інтегрованої освіти для учнів, студентів навчальних закладів, поширення практики інтеграції фінансових елементів у навчальні програми з різних предметів, напрацювання низки факультативних фінансових програм для учнів, студентів, упровадження курсу «Фінансова грамотність» з урахуванням особливостей переходу до профільного навчання, активізація роботи гуртків, фото-, відео- та анімаційних студій в контексті виховання фінансово грамотного споживача та підготовки його до взаємодії з фінансовою системою держави в навчально-виховному процесі навчальних закладів². Місце дисципліни «Фінансова грамотність» серед дисциплін економічного й педагогічного профілю подано на *рис. 10.1*, а основні компетентності з її вивчення – на *рис. 10.2*.

Вивчення дисципліни «Фінансова грамотність» здійснюється на лекційних і практичних (семінарських) заняттях, а також при виконанні самостійної та індивідуальної роботи учнями та студентами (*рис. 10.3* і *табл. 10.1*).

Навчальна лекція передбачає логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмету,

¹ Фінансово-економічна грамотність: підручник [у 2-х частинах]. Ч. 1: Основи національної економіки, економіки регіонів та фінансової системи України / за ред. О.Б. Жихор, О.В. Димченко. Київ: Видавничий дім «Кондор». 2017. С. 543.

² Фінансова грамотність: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. С. 245.

ілюстрований за необхідності наочною та демонструванням прикладів. Лекція тісно пов'язана з усіма іншими формами організації навчально-виховної роботи – семінарськими, практичними заняттями, що передбачає лекційно-семінарську систему навчання.

Основними функціями лекції є інформаційна, орієнтовна, пояснювальна, переконувальна, систематизуюча, стимулююча, виховна й розвивальна (рис. 10.4). Характеристику кожної з функцій лекційного заняття подано в табл. 10.2. Цінність лекції полягає в тому, що у її процесі студент має змогу засвоїти значно більше інформації, ніж за той самий час самостійної роботи¹. Під час лекції формуються погляди й переконання студентів, уміння критично оцінювати здобуту інформацію. Лекція сприяє також встановленню прямого контакту між викладачем і студентами, своєчасному інформуванню студентів про новітні наукові досягнення тощо. Основні вимоги щодо проведення лекційного заняття з дисципліни «Фінансова грамотність» подано на рис. 10.5.

За дидактичними завданнями лекції поділяють на вступні, тематичні, настановчі, оглядові, заключні. *Вступна лекція* зорієнтована на те, щоби дати студентам загальне уявлення про завдання і зміст усієї навчальної дисципліни, розкрити її структуру й логіку розвитку конкретної галузі науки, взаємозв'язок з іншими дисциплінами, а також сприяти зацікавленості предметом. На такій лекції важливо розкрити значення дисципліни у фаховій підготовці спеціаліста, її зв'язок з іншими навчальними дисциплінами. Окрім того, вступна лекція повинна орієнтувати студентів на те, як слід слухати лекції, як їх конспектувати, як працювати над першоджерелами, які теми курсу вивчати самостійно.

Настановчу лекцію використовують для студентів заочної форми навчання. На такій лекції, окрім розкриття предмета навчального курсу, методів його дослідження, визначення основних проблем курсу, його особливостей і труднощів, роблять детальний огляд наявних підручників та навчальних посібників, дають методичні поради студентам, як самостійно працювати над курсом.

Тематична лекція передбачає розкриття певної теми навчальної програми дисципліни. Оглядову лекцію нерідко читають практики. Головне її завдання полягає в забезпеченні належного взаємозв'язку й наступності між теоретичними знаннями і практичними вміннями та навиками студентів. У завершальній лекції підбивають підсумки вивченого матеріалу з предмета шляхом виділення вузлових питань лекційного курсу та зосередження уваги на практичному значенні здобутих знань для подальшого навчання й майбутньої професійної діяльності студентів.

¹ Балягіна І.А., Богорад М.А., Ковальчук Г.О. Методика викладання економіки: навч.-метод. посіб. для сам ост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ. 2006. С. 398.

Спеціальним завданням такої лекції є стимулювання інтересу студентів до глибокого вивчення предмета, визначення методів самостійної роботи в певній галузі.

За способом викладу навчального матеріалу виокремлюють такі види лекцій: проблемні лекції, лекції-візуалізації, бінарні лекції, або лекції-дискусії, лекції із заздалегідь запланованими помилками, лекції-прес-конференції (рис. 10.6).

Проблемна лекція належить до активних методів навчання. На відміну від інформаційної лекції, на якій студенти отримують готову інформацію, яку необхідно запам'ятати, на проблемній лекції нове подається як невідоме, яке необхідно «відкрити». Викладач, створивши проблемну ситуацію, спонукає студентів до пошуків її розв'язання, крок за кроком підводячи до цілі. В умові поданої проблемної задачі є суперечності, які потрібно знайти і розв'язати. Проблемні лекції сприяють розвитку теоретичного мислення, пізнавального інтересу до предмета, забезпечують професійну мотивацію, корпоративність¹.

Лекція-візуалізація виникла як результат пошуку нових можливостей реалізації принципу наочності. Викладач на такій лекції використовує демонстраційні матеріали, форми наочності, які не лише доповнюють словесну інформацію, а й самі виступають носіями змістовної інформації. Підготовка до такої лекції полягає у реконструюванні, перекодуванні змісту лекції або її частини у візуальну форму для подання студентам через технічні засоби. Читання її зводиться до вільного, розгорнутого коментування підготованих матеріалів. У візуальній лекції важливі візуальна логіка, ритм подачі матеріалу, його дозування, майстерність і стиль спілкування викладача з аудиторією.

Бінарна лекція або лекція-дискурс є продовженням і розвитком проблемного викладу матеріалу в діалозі двох викладачів. Моделюються реальні ситуації обговорення теоретичних і практичних питань двома спеціалістами (наприклад, представниками двох різних наукових шкіл або теоретиком і практиком). Перевагами такої лекції є актуалізація наявних у студентів знань, необхідних для розуміння діалогу та участі у ньому; створення проблемної ситуації; розгортання системи доведення тощо. Наявність двох джерел подання інформації спонукає студентів порівнювати різні точки зору, приймати якусь з них чи формувати власну.

Лекція із заздалегідь запланованими помилками передбачає визначену кількість типових помилок змістового, методичного, поведінкового характеру, їх список викладач подає студентам на початку лекції. Завданням студентів є фіксування цих помилок на полях конспекту

¹ Шахназарян Г.Э. Финансовая грамотность населения в свете современных тенденций развития образования. Финансы и кредит. 2008. №20. С. 53.

впродовж лекції. На розбір помилок викладач відводить 10–15 хвилин. Така лекція одночасно виконує стимулюючу, контрольну та діагностичну функції.

На лекції-прес-конференції викладач пропонує студентам письмово поставити йому запитання з названої ним теми. Протягом 2–3 хвилин студенти формулюють запитання і передають їх викладачеві. Така лекція читається як зв'язаний текст, у процесі якого викладач відповідає на запитання, її доцільно проводити на початку теми для виявлення інтересів групи або потоку, їх установок, можливостей; в середині – для залучення студентів до вузлових моментів курсу і систематизації знань; у кінці – для визначення перспектив розвитку засвоєного змісту.

Основні етапи проведення лекційного заняття з дисципліни «Фінансова грамотність» подано на *рис. 10.7*.

Обов'язковий компонент процесу навчання у вищій школі – практичні заняття, призначені для поглибленого вивчення дисципліни «Фінансова грамотність». Термін «практичне заняття» включає також такі види занять, як лабораторна робота, семінарське заняття, практикум. Аудиторні практичні заняття відіграють провідну роль у формуванні навиків і застосуванні набутих знань. Практичні заняття логічно продовжують роботу, розпочату на лекціях. Усі форми практичних занять призначені для відпрацювання практичних дій. Якщо лекція закладає основи наукових знань в узагальненій формі, то практичні заняття мають на меті розширити, уточнити ці знання, виробити професійні навички¹.

Основні етапи проведення практичного заняття з дисципліни «Фінансова грамотність» подано на *рис. 10.8*.

Практичні заняття розвивають наукове мислення та мову студентів, дають змогу перевірити їх знання, у зв'язку з чим вправи, семінари, лабораторні роботи є важливим засобом достатньо оперативного зворотного зв'язку. До функцій практичних занять відносять: навчальну, розвиваючу, виховну, діагностично-корекційну. Основні види практичних (семінарських) занять подано на *рис. 10.9*.

Як лекційні, так і семінарські заняття з дисципліни «Фінансова грамотність» мають свої етапи проведення і є близькими за наповненням із іншими дисциплінами: вступна частина, основна частина та підведення підсумків. Кожен етап лекційного і практичного заняття залежить від мети й поставлених завдань, умов їх вирішення тощо (*табл. 10.3*).

¹ Кізіма Т.О., Письменний В.В., Коваль С.Л., Карпишин Н.І. Методика викладання фінансової грамотності: метод. вказ. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В. 2017. С. 71.

СХЕМИ І ТАБЛИЦІ

Рис. 10.1. Місце дисципліни «Фінансова грамотність» серед дисциплін економічного і педагогічного профілю

Здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями, використовувати теоретичний і практичний інструментарій
Здатність оцінювати фінансову грамотність та її вплив на формування різних моделей фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах
Здатність розраховувати податкові зобов'язання і пільги з основних податків, які справляються з громадян
Здатність визначати ризики і застосовувати на практиці банківські послуги
Здатність володіти основами страхування і страхового захисту громадян, їх майна та відповідальності
Здатність розраховувати пенсійні та інші соціальні виплати
Здатність оцінювати активи інвестиційного фонду та фактори зниження інвестиційних ризиків
Здатність планувати сімейний бюджет, а також використовувати основні методи його збалансування

Рис. 10.2. Основні компетентності з вивчення дисципліни «Фінансова грамотність»

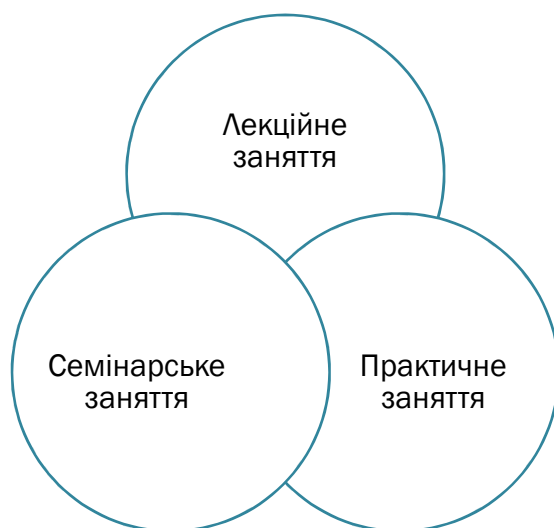

Рис. 10.3. Органічне поєднання навчальних занять

Таблиця 10.1

Види навчальних занять та їх характеристика

Види занять	Характеристика
Лекційне заняття	Логічно завершений, науково обґрунтований, послідовний і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, теми чи розділу навчального предмета, ілюстрований за необхідності
Практичне заняття	Вид навчального заняття під час якого вчитель чи викладач організовує засвоєння учнями або студентами теоретичних положень навчальної дисципліни шляхом виконання спеціально сформульованих завдань та сприяє формуванню у них вмінь і навиків їх практичного застосування
Семінарське заняття	Вид практичних занять, який передбачає самостійне опрацювання студентами окремих тем і проблем відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення, представлених у вигляді тез, повідомлень, доповідей, рефератів тощо

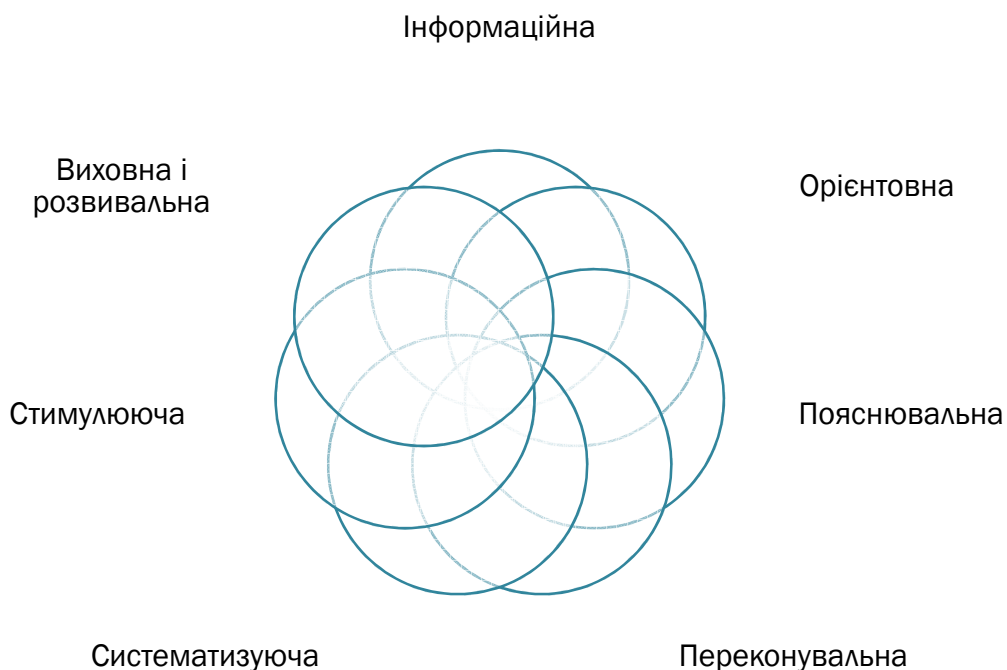

Рис. 10.4. Функції навчального заняття з дисципліни «Фінансова грамотність»

Таблиця 10.2

Характеристика функцій лекційних занять

Функції	Характеристика
Інформаційна	Передбачає передавання адаптованої для студентів фінансової інформації
Орієнтовна	Розкриває генезис теорій, ідей: коли і ким вони вивчалися і які причини спонукали до цього, список рекомендованої літератури
Пояснювальна	Передбачає розкриття сутності наукових понять, термінів, категорій
Переконувальна	Полягає у використанні аргументації, логічної доказовості для формування у студентів наукових поглядів і переконань
Систематизуюча	Передбачає структурування усього масиву знань з певної дисципліни
Стимулююча	Спрямована на пробудження інтересу до навчальної інформації з певної науки
Виховна і розвиваюча	Передбачає оцінювання явищ, фактів, процесів, які розглядаються на лекції, розвиток мислення, уваги, уяви, пам'яті та інших пізнавальних здібностей

Рис. 10.5. Основні вимоги до проведення лекційного заняття з дисципліни «Фінансова грамотність»

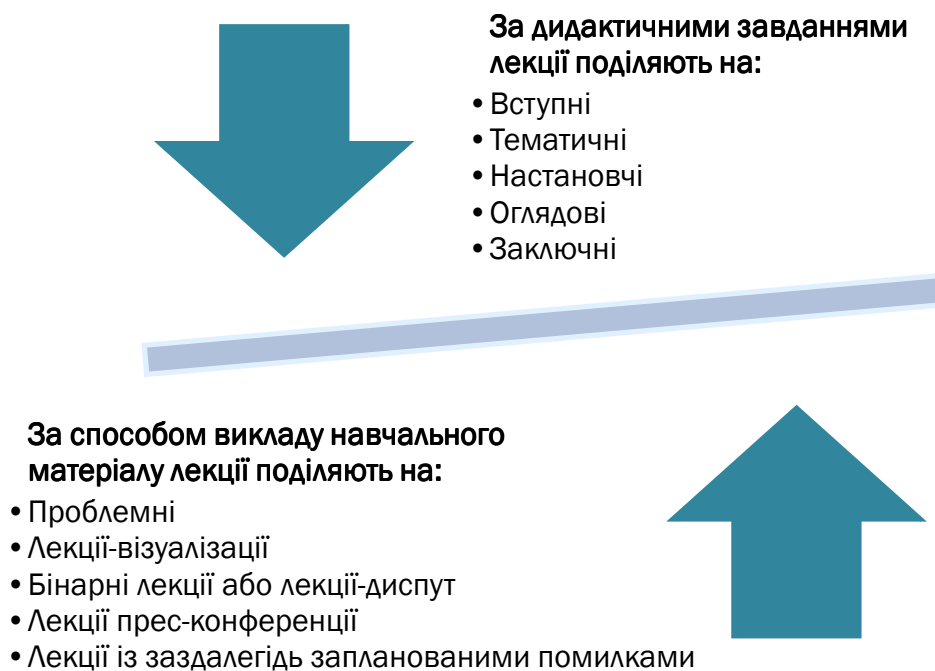

Рис. 10.6. Ознаки класифікації та види лекційних занять з дисципліни «Фінансова грамотність»

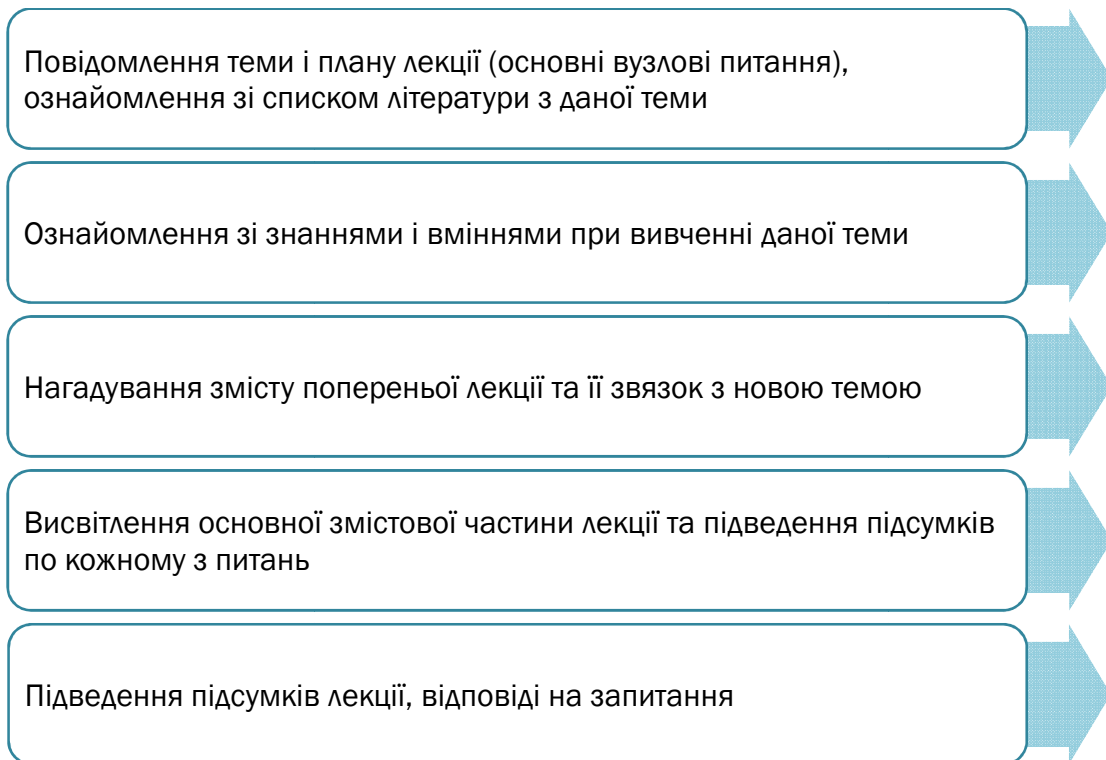

Рис. 10.7. Основні етапи проведення лекційного заняття з дисципліни «Фінансова грамотність»

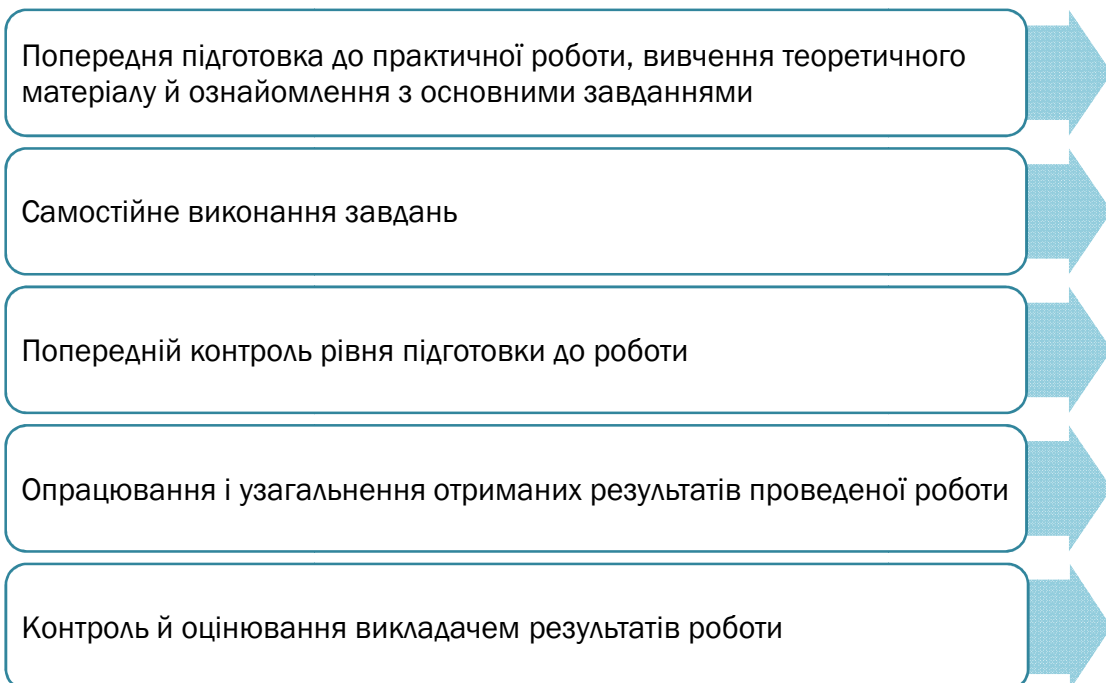

Рис. 10.8. Основні етапи проведення практичного заняття з дисципліни «Фінансова грамотність»

Семінар запитань і відповідей
Семінар-розгорнута бесіда (передбачає попередню підготовку студентів з визначенням завдань)
Семінар-колективне читання (студенти зачитують тексти, коментуючи їх зміст з позиції розвитку фінансової науки)
Семінар, що передбачає усні відповіді студентів з наступним їх обговоренням
Семінар-дискусія (студенти завчасно готуються до дискусії з визначених питань та розгортають її безпосередньо на занятті)
Семінар-конференція (студенти завчасно готують доповіді, виступають з ними і відповідають на запитання своїх колег)
Семінар-вирішення проблемних завдань (проводиться на основі створення проблемних ситуацій, вирішення проблемних завдань)
Семінар-«мозковий штурм» (вносяться конкретні пропозиції, які аналізуються, систематизуються і вибираються найбільш оптимальні)

Рис. 10.9. Основні види семінарських (практичних) занять з дисципліни «Фінансова грамотність»

Таблиця 10.3

Етапи проведення семінарського заняття з дисципліни «Фінансова грамотність» та їх характеристика

Етапи проведення	Характеристика
Організаційна частина	Мета – мобілізувати студентів до навчання; активізувати їхню увагу; створити робочу атмосферу для проведення заняття. Етап містить привітання викладача зі студентами, виявлення відсутніх, перевірку підготовленості до заняття (можливе коротке фронтальне опитування, короткий тест і т.п.)
Мотивація та стимулювання навчальної діяльності	Передбачає формування потреби вивчення конкретного навчального матеріалу, повідомлення теми, мети та завдань семінару. Мотивація сприяє чіткому усвідомленню мети семінару, що полягає у досягненні кінцевого, запланованого результату спільної діяльності викладача і студентів
Обговорення проблем, винесених на семінарське заняття	Полягає у обговоренні і керуванні процесом розгляду основних питань семінару відповідно до обраного виду і методики його проведення. Викладач має подбати про поетапне обговорення і розуміння студентами вивченої навчальної інформації

Діагностика правильності засвоєння студентами знань	Полягає у з'ясуванні причин нерозуміння певного елементу змісту навчальної інформації, невміння чи помилковості виконання інтелектуальної або практичної дії. Здійснюється за допомогою серії оперативних короткочасних контрольних робіт, усних фронтальних опитувань і тренінгу
Підведення підсумків	Передбачає коротке повідомлення про виконання запланованої мети, завдань заняття (аналіз того, що було розглянуто, якість діяльності групи і окремих студентів, оцінювання їхньої роботи)
Організація позааудиторної самостійної роботи студентів	Містить пояснення щодо змісту завдання, методики його виконання, коротку анотацію рекомендованих джерел інформації, пропозиції щодо виконання індивідуальних завдань

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ:

1. Проаналізуйте психолого-педагогічні методи, які використовуються при проведенні лекційного, семінарського і практичного заняття.

2. Підготуйте пропозиції щодо проведення лекційного заняття з дисципліни «Фінансова грамотність» з використанням сучасних інноваційних методів викладання.

ТЕСТИ

1. Що таке методика?

а) основні вихідні положення, за якими здійснюється навчання;

б) залежність рівня продуктивності навчання від матеріально-технічного та методичного забезпечення навчального процесу, оптимального застосування засобів і методів навчання, форм його організації;

в) система методів, методичних засобів та форм організації навчання, яка застосовується для опанування змістом навчального предмета;

г) здатність свідомого виконання практичних і теоретичних дій із застосуванням знань та навиків.

2. Викладання фінансової грамотності – це:

а) спосіб організації роботи студентів з навчальним матеріалом;

б) діяльність викладача, спрямована на засвоєння знань, умінь і навиків з основ фінансової грамотності для подальшого застосування на практиці;

в) діяльність викладача, спрямована на передачу знань, умінь і навиків з основ фінансової грамотності;

г) здатність викладача до практичних дій та теоретичних узагальнень із застосуванням надбаних знань з основ фінансової грамотності.

3. Що таке методологія?

а) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науці;

б) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності;

в) діалектичні методи, які є найзагальнішими та діють на усьому полі наукового пізнання, конкретизуються через загальнонаукову і часткову методику;

г) усі відповіді правильні.

4. Метод викладання (навчання) – це:

а) взаємодія між викладачем і студентами, під час якої відбувається передача та засвоєння знань, умінь і навиків;

б) шлях пізнання або спосіб знаходження істини;

в) впорядкований спосіб діяльності викладача та студентів, спрямований на ефективне розв'язання завдань;

г) усі відповіді правильні.

5. Виберіть головну ознаку репродуктивного методу навчання?

а) повідомлення інформації різними засобами;

б) повторення способу діяльності за завданням викладача;

в) організація пошуку нових знань за допомогою різних засобів та прийомів;

г) формулювання проблеми і показ шляхів її розв'язання.

6. Лекція – це:

а) словесний метод навчання;

б) форма організації навчання;

в) засіб навчання;

г) наочний метод навчання.

7. Навчальний посібник – це:

а) форма навчання;

б) засіб навчання;

в) методичне забезпечення навчання;

г) технічний засіб навчання.

8. ... – сукупність форм, методів і технологій навчання, що базуються на електронному навчанні, в якому центральною фігурою є студент, ґрунтується на спонуканні до активності та заохоченні до творчості.

- а) інтерактивний метод навчання;
- б) інноваційна методика навчання;
- в) активний метод навчання;
- г) методика викладання.

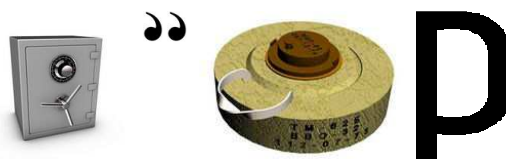
9. Який метод навчання використовує викладач, якщо спочатку викладає окремі факти, демонструє експерименти та наочні приклади, поступово підводячи до узагальнень, визначення понять і формулювання законів?

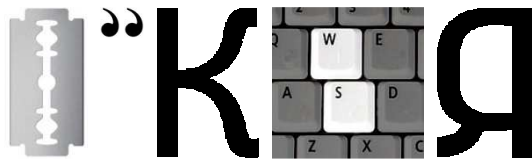
- а) індуктивний метод;
- б) дедуктивний метод;
- в) проблемно-пошуковий метод.
- г) ілюстративний метод.

10. Виберіть наочний метод навчання:

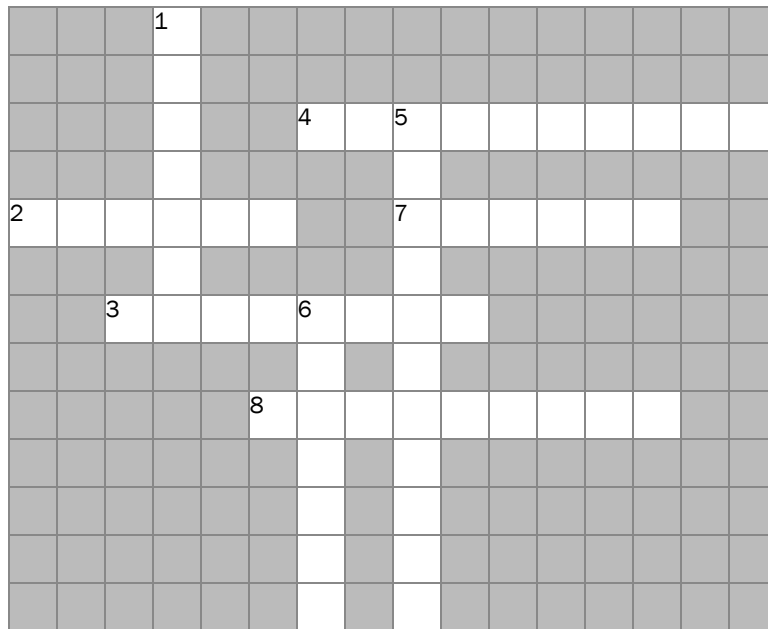
- а) бесіда;
- б) ілюстрація;
- в) реферат;
- г) лабораторна робота.

РЕБУСИ

КРОСВОРД

По горизонталі:

2. Освоєння населенням основних фінансових категорій, явищ і процесів.
3. Розповсюдження знань; синонім слова «освіта».
4. Система навчання згідно власних освітніх цілей з мінімальною участю інших осіб, самотужки.
7. Доказовий виклад великого за обсягом, складного за побудовою матеріалу.
8. Громадянин, компетентний у фінансовій сфері.

По вертикалі:

1. Форма групових занять з предмета або теми студентів вищих навчальних закладів, учнів школи тощо, що відбувається під керівництвом викладача.
5. Сукупність апаратних і програмних засобів, що дозволяють представити інформацію в різних форматах: текстовому, графічному, звуковому, відео та анімаційному.
6. Група працівників, створена для дискусії з будь-якої теми або її розробки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балягіна І.А. Богорад М.А., Ковальчук Г.О. Методика викладання економіки: навч.-метод. посіб. для сам ост. вивч. дисц. Київ: КНЕУ. 2006. 341 с.
2. Гладуш В.А. Лисенко Г.І. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. навч. посіб. Донецьк. 2014. 416 с.

3. Кириленко О.П., Письменний В.В. Ткачук Н.М., Стоян В.І. Методика та організація наукових досліджень: навч. посіб. Тернопіль: Видавн.-поліграф. центр ТНЕУ «Економічна думка», 2012. 196 с.

4. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія. Київ: Знання, 2010. 431 с.

5. Кізима Т.О. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2012. Вип. 2. С. 64–71.

6. Кізима Т.О., Письменний В.В., Коваль С.Л., Карпишин Н.І. Методика викладання фінансової грамотності: метод. вказ. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В. 2017. 80 с.

7. Парходько Г.Ю. Психолого-педагогічні проблеми виховання фінансової культури дітей. Черкаси. 2010. 97 с.

8. Письменний В.В. Методика та організація наукових досліджень: навч.-метод. вказ. 2-ге вид., перероб. і доп. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 48 с.

9. Слав'янська Н., Незнамова А. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність. Вісник Національного банку України. 2013. №4. С. 31–35.

10. Фінансова грамотність: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Київ, 2013. 311 с.

11. Фінансово-економічна грамотність: підручник [у 2-х частинах]. Ч. 1: Основи національної економіки, економіки регіонів та фінансової системи України / за ред. О.Б. Жихор, О.В. Димченко. Київ: Видавничий дім «Кондор». 2017. 1024 с.

12. Шахназарян Г.Э. Финансовая грамотность населения в свете современных тенденций развития образования. Финансы и кредит. 2008. №20. С. 51–58.

13. Юрій С.І., Кізима Т.О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. Фінанси України. 2012. №2. С. 16–25.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

В

Викладання – діяльність викладача у процесі навчання, спрямована на передачу знань і навиків з окремої дисципліни.

Д

Дискусія – форма колективного обговорення, мета якого – виявити істину або знайти правильний розв'язок порушеного питання через висловлення власних міркувань та зіставлення поглядів опонентів на проблему.

З

Засоби навчання – сукупність ідей, явищ і способів дій, які забезпечують реалізацію навчально-виховного процесу.

Знання – результат процесу пізнання, логічно упорядковане відображення її у свідомості людини.

Л

Лекція – усний виклад навчальної дисципліни викладачем, а також публічне читання на певну тему.

М

Методи викладання – способи взаємопов'язаної діяльності викладача та студентів, спрямовані на ефективне навчально-виховних завдань.

П

Практичне заняття – форма навчального заняття, при якій викладач організує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння й навички їх практичного застосування.

Презентація – форма подання інформації за допомогою різноманітних технічних засобів.

Прийоми навчання – дії викладача та студентів, спрямовані на реалізацію вимог тих чи інших методів.

Ф

Фінансова грамотність – сукупність світоглядних позицій, знань і навичок громадян щодо ефективного управління особистими фінансами.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Т.О. Кізима, В.В. Письменний, С.Л. Коваль,
Н.І. Карпишин, І.П. Сидор, Т.В. Письменна

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

*Навчальний посібник
за редакцією д.е.н., професора Кізими Т.О.*

Комп'ютерна верстка:

Письменний В.В.

super_verstka@ukr.net

<https://superverstka.jimdo.com>

Підписано до друку 18.12.2017.

Формат 60x84/16. Гарнітура Franklin Gothic Book.

Папір офсетний 80 г/м². Друк електрографічний.

Умов.-друк. арк. 11,63. Обл.-вид. арк 9,24.

Тираж 100 примірників. Замовлення №12/17/2-91.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В

м. Тернопіль, вул. Винниченка, 9/7

тел. (0352) 40-08-12, 40-00-63, (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
(серія ТР №46 від 07.03.2013)*